

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

УКРАЇНСЬКА МОВА

Навчальний посібник

У двох частинах

Частина 1

**Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2022**

УДК 811.161.2(075.034)

У45

Укладачі: канд. філол. наук, доцент В. А. Будянська – розділ 1, 3, 5; канд. філол. наук, викладач Г. А. Мариківська – розділ 2, 4, 6.

Рецензенти: завідувач кафедри педагогіки та психології Харківського національного університету внутрішніх справ, д-р пед. наук, професор *О. І. Федоренко*; доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, канд. філол. наук *Н. А. Кобилко*.

Рекомендовано до видання рішенням вченої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Протокол № 8 від 27.10.2021 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Українська мова [Електронний ресурс] : навчальний посібник.
У45 У 2 ч. Ч. 1 / уклад. В. А. Будянська, Г. А. Мариківська. – Харків :
ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2022. – 189 с.

ISBN 978-966-676-832-5

Подано теоретичний матеріал з української мови, який сприяє міцному засвоєнню мовних знань, оволодінню культурою мовлення. Тренувальні завдання спрямовано на формування мовних і мовленнєвих умінь та навичок. Тестові завдання дають змогу швидко опрацювати тексти та зробити їх аналіз, призначений для вимірювання мовних і мовленнєвих умінь та навичок учнів.

Рекомендовано абітурієнтам для підготовки до вступу до закладів вищої освіти.

УДК 811.161.2(075.034)

ISBN 978-966-676-832-5

© Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця, 2022

Вступ

Володіння правилами та нормами української літературної мови, мовна культура є необхідним складниками особистості людини.

Визначальною ознакою вивчення української мови на сучасному етапі є зміщення акцентів на готовність учня застосовувати здобуті знання, набуті вміння і навички для розв'язання проблем, що виникають у реальному житті. Адже володіння українською мовою, уміння спілкуватися, досягати успіхів у процесі комунікації є тими характеристиками особистості, які визначають здобутки людини практично в усіх галузях життя, сприяють її успішній адаптації до мінливих умов сучасного світу.

Вивчення української мови спрямоване на вирішення комплексу таких завдань: формування усвідомленого ставлення до української мови як інтелектуальної, духовної, моральної та культурної цінності; задоволення потреби знати сучасну українську літературну мову та досконало володіти нею в усіх сферах суспільного життя; розвиток інтелектуально-креативних здібностей; поглиблення знань про мову як багатофункціональну знакову систему та суспільне явище; розуміння основних процесів, що відбуваються в мові; засвоєння норм мовленнєвої поведінки в різних сферах і ситуаціях спілкування.

Вирішення комплексу таких завдань значною мірою залежить від наявності посібників з української мови, до яких міг би звернутися майбутній абітурієнт під час опанування основними лінгвістичними поняттями та явищами, під час виконання вправ і завдань з української мови. На нашу думку, цей посібник допоможе користувачам оволодіти глибокими та ґрунтовними знаннями з української мови; не тільки розширить словниковий запас, а надасть змогу опанувати правила граматики, орфоєпії, а й сформувати такі ознаки мовлення, як нормативність, змістовність, логічність, точність, ясність, зрозумілість, переконливість, різноманітність, образність, виразність тощо.

Навчальний посібник "Українська мова (1 частина)" складено відповідно до навчальної програми для вступників до закладів вищої освіти, затвердженої Міністерством освіти і науки України.

Мета – допомогти старшокласникам організувати самостійну роботу під час підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання з української мови, закріпити й удосконалити знання, відпрацювати навички грамотного письма.

Посібник "Українська мова (1 частина)" складається з шести розділів: "Фонетика", "Лексика", "Фразеологія", "Орфографія", "Морфологія", "Варіанти для самостійного опрацювання тем".

Розділи "Фонетика", "Лексика", "Фразеологія", "Орфографія", "Морфологія" містять теоретичні відомості з тем, тренувальні та тестові завдання.

У розділі "Фонетика" подано класифікацію звуків української мови, правила їх вимови, правила транскрипції звуків; розглядається уподібнення приголосних звуків за дзвінкістю, за глухістю, за м'якістю, за місцем і способом творення; а також правила чергування у-в, і-й у реченнях.

У розділі "Лексика" розглянуто такі поняття, як слово, лексичне значення слова; слова з конкретним і абстрактним значенням; однозначні та багатозначні слова; пряме та переносне значення слова; групи слів за значенням (омоніми, синоніми, антоніми, пароніми); загальноновживані та незагальноновживані слова (діалектизми, професійні слова); успадковані та застарілі слова (архаїзми, історизми) тощо. У розділі "Фразеологія" розглянуто поняття "фразеологізм"; зазначено джерела фразеології.

Розділ "Орфографія" відображує правила вживання апострофа, м'якого знака, правопису префіксів, іншомовних слів, спрощення в групах приголосних, зміни приголосних у процесі творення, подовження та подвоєння приголосних, правопис часток не-, ні-.

Розділ "Морфологія" присвячений основним відомостям з тем "Іменник", "Прикметник", "Числівник", "Займенник", "Дієслово", "Особливі форми дієслова", "Прислівник", "Службові частини мови".

Розділ "Варіанти для самостійного опрацювання тем" містить три варіанти тестових завдань за всіма темами з поданих розділів.

Цей посібник стане в нагоді школярам, майбутнім абітурієнтам під час самостійної роботи з вивчення навчального матеріалу шкільної програми з української мови, а також усім тим, хто цікавиться українською мовою.

Розділ 1. Фонетика

Фонетика – це розділ мовознавства, у якому вивчаються звуки мовлення, їх класифікація, зміни в процесі мовлення. Також фонетика вивчає склади, наголос, форми точного передавання звукового складу слів (фонетичну транскрипцію).

Орфоепія – це наука, що вивчає норми звуковимови.

Графіка – це сукупність усіх засобів письма та розділ науки про мову, в якому вивчається сукупність знаків, за допомогою яких передається усне мовлення на письмі.

Сучасний український алфавіт складається з 33 букв.

Алфавіт

Аа, Бб, Вв, Гг, Ґґ, Дд, Ее, Єє, Жж, Зз, Ии, Іі, Її, Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, Ъ, Юю, Яя.

Звуки української мови розподіляють на голосні та приголосні.

Голосні – це звуки, що творяться за участю голосу. В українській мові 6 голосних звуків [а, о, у, е, и, і]. На письмі вони позначаються 10 буквами: а, я, о, у, ю, е, є, и, і, ї.

Букви я, ю, є можуть позначають один звук [а], [у], [е] після приголосного: рядок [р'адóк],

Букви я, ю, є можуть позначати два звуки: [йа], [йу], [йе]:

- 1) на початку слова: юний [йу́ний];
  - 2) після голосного та й: шия [шійа], фойє [фойе́];
  - 3) після апострофа та м'якого знака: м'яч [мй'а́ч], ательє [ател'йе́].
- Буква ї завжди позначає два звуки – йі: їжак [йй'жа́к].

Вимова голосних звуків

В українській мові ненаголошений голосний [о] завжди вимовляється чітко, без найменшого відтінку "акання" (тобто не уподібнюється до [а]) – [ромáн], [оборóна]. Тільки в деяких словах [о] наближається до [у] (перед складом з наголошеними [у́, і́]) – [о^у]: [зо^узу́л'а], [ко^ужу́х], [со^уб'і́].

Ненаголошені голосні [е, и] у вимові звучать майже однаково, тобто [е] наближається до [и] та навпаки, крім закінчень і суфіксів незмінюваних слів – [е^и], [и^е]: [ве^исна́], [ви^есо́кий].

Приголосні – це звуки, що складаються з голосу та шуму або тільки з шуму. Приголосні розподіляють на сонорні та шумні.

Сонорні – приголосні, у яких голос переважає над шумом:

[й, в, л, л', м, н, н', р, р']

Вони є дзвінкими та не мають парних глухих.

Шумні розподіляють на дзвінки та глухі.

Дзвінки – приголосні, у яких шум переважає над голосом.

Глухі – приголосні, які складаються тільки з шуму.

Дзвінки та глухі приголосні, крім [ф], утворюють пари:

Дзвінки: б д з г г' ж [дз̣] [дж̣]

Глухі: п т с х к ш ц ч

Приголосні розрізняють на тверді та м'які, за цією ознакою вони утворюють пари:

Тверді: д т з с дз̣ ц л н р

М'які: д' т' з' с' дз̣' ц' л' н' р'

Не утворюють пари тверді: [б, п, в, м, ф, г, к, х, г', ж, ш, дж̣, ч], але вони стають пом'якшеними перед *я, ю, є, і*.

М'які звуки в транскрипції позначають рискою – ' , а пом'якшені – '̣' .

Також потрібно пам'ятати, що:

ь – не позначає окремого звука, передає м'якість попереднього приголосного;

дз̣, дз̣', дж̣ – позначають один звук: *кукурудза, джурчати, бджола* – та два звуки при збігу морфем: *відзимувати, підживлення*;

: – двокрапка позначає подовження звука: [жи^ет':а];

щ – завжди позначає два звуки [шч];

в – позначає [v̥] на початку слова перед приголосним (вдома) – [v̥дóма], після голосного перед приголосним (завтра) – [зав̥тра], у кінці слова перед приголосним (казав) – [казав̥].

Уподібнення приголосних звуків

У мовному потоці приголосні звуки, що стоять поряд, взаємодіють один з одним, їхня артикуляція частково змінюється. У результаті вини-

кає явище асиміляції приголосних, тобто уподібнення одного звука іншим. Уподібнення може відбуватися як у межах слова, так і на стикові слів.

Уподібнення за дзвінкістю. Глухі приголосні перед наступним дзвінким уподібнюються до парних дзвінких. Наприклад:

Молотьба [молод'ба́]; вокзал [вог'за́л].

Таке уподібнення можливе й на стикові слів, особливо при швидкому мовленні. Наприклад:

Як же [йа́гже]; наш брат [нажбра́т].

Перед сонорними звуками така асиміляція відсутня.

Дзвінкі приголосні вимовляються дзвінко в будь-якій позиції ([дуб], [сте́жка]).

Уподібнення за глухістю. Дзвінкі приголосні перед глухими інколи втрачають голос і вимовляються як парні їм глухі в словах (нігті – [н'іхт'і], кігті, легко, воґко, дьогтю, дігтяр) і в похідних від них.

Уподібнення за м'якістю. Тверді приголосні можуть уподібнюватися до м'яких. Наприклад:

[с'н'іданок], [сон'ц'а];

[ц'в'ах], [с'в'іт] (пом'якшений приголосний впливає на попередній приголосний і змінює його);

однак звуки [т], [д], [н], [л] перед пом'якшеними за м'якістю не асимілюються: [халв'і], [дв'ір], [тв'ір].

Уподібнення за місцем і способом творення. Ця асиміляція найбільш поширена в середині слів, менше – на їх стикові. Артикуляція попереднього приголосного може повністю або частково уподібнюватися артикуляції наступного:

1. [з, ц, с] + [ж, ч, ш]:

1) з + ш = [ш:] – на початку слова: зшити [ш'і:ти];

2) з + ш = [жш] – у середині слова: вивізши [в'ів'іжши];

3) с + ш = [ш:] – виріши [в'ір'іш:и];

4) з + ж = [ж:] – зжовкнути [ж:оўкнути];

5) з + ч = [шч] – на початку слова: зчистити [шч'істити];

6) з + ч = [жч] – у середині слова: безчесний [бе^нжч'есний].

2. [ж, ч, ш] + [з, с, ц]:

- 1) ж + ц = [з' ц'] – книжці [кн'і́з'ц'і];
- 2) ш + ц = [с' ц'] – комашці [ком'а́с'ц'і];
- 3) ч + ц = [ц' :] – дочці [до́ц':і];
- 4) ж + с = [з' с'] – намажся [нам'а́з'с'а];
- 5) ш + с = [с' :] – грієшся [гр'і́є'с':а];
- 6) ч + с = [ц' с'] – мучся [му́ц'с'а].

3. [т] + [з, ц, с]

[т] + [ж, ч, ш]:

- 1) т + ц = [ц:] – коритце [кор'і́ц:е];
- 2) т + ц = [ц':] – клітці [кл'і́ц':і];
- 3) т + с = [ц:] – бутси [бу́ц:и];
- 4) ться = [ц':] – радиться [ра́ди'єц':а];
- 5) т + ч = [ч:] – квітчати [кв'і́ча:ти];
- 6) т + ш = [чш] – коротший [кор'о́чший].

Чергування у – в

У пишеться:

- 1) між приголосними: *Передвечірні сутінки спадають у лощину;*
- 2) на початку речення (слова) перед приголосним: *У купі паперів був потрібний документ;*
- 3) після будь-якого розділового знака: *Це було, мені здається, у минулому році;*
- 4) після голосного перед приголосним **в, ф, льв, св, тв, хв, цв, кв** і подібними: *Багато спільного у творчості цих письменників.*

В пишеться:

- 1) після голосного перед приголосним, крім **в, ф, льв, св, тв, хв, цв, кв** та подібних: *Познайомилися ще в дитинстві;*
- 2) на початку речення перед голосним: *В університеті відбулася конференція;*
- 3) між голосними: *Працювала в офісі;*
- 4) після в перед голосним: *Я жив в Одесі.*

Чергування і – й

І пишеться:

- 1) між приголосними: *Минув і рік, минув і другий...;*
- 2) на початку речення перед приголосним: *І виріс я на чужині...;*

3) перед словами, що починаються на *й, я, ю, є, ї*: *Сьогодні і йому треба бути в школі. Було тихо і ясно;*

4) при зіставленні або протиставленні понять: *Батьки і діти. Дні і ночі;*

5) після розділового знака: *У промінні місячним, як в морі, утонули ниви, і луги, і темні праліси, і гори.*

Й пишеться:

1) між голосними: *Оце й уся врода;*

2) після голосного перед приголосним: *Його ймення було мені відоме.*

Склад. Типи складів

Склад – це частина слова, яка складається з голосного звука або його сполучення з одним чи кількома приголосними. Кількість складів у слові відповідає кількості голосних звуків у ньому. Відкритим називають склад, що закінчується голосним: *при-ї-ха-ти, лі-то*. Закритим є склад, що закінчується приголосним звуком: *мир, чер-вень*.

Тренувальні завдання

Завдання 1. Зробіть фонетичну транскрипцію поданих слів.

Аметист, матір'ю, засвоїти, рядок, союз, шептати, синію, альянс, нюанс, мереживо, симпатія, сопілка, рельєф, зозуля, ювіляр, немовля.

Завдання 2. Зробіть фонетичну транскрипцію поданих слів.

Розрісся, віддати, сум'яття, Відень, авторитет, дзеленчати, підземелля, конференсьє, пояснення, черв'як, вдаряти, поголів'я.

Завдання 3. Зробіть фонетичну транскрипцію поданих речень.

1. Лук'ян зібрав козаків і почав щиру розмову.

2. Дзюрчання струмків, пісня голубки, вогкий вітер нагадували щасливі дні.

3. Сьогодні починається з'їзд, а завтра всі поїдуть на меморіал віддати пошану героям.

4. Широке село розляглося нижче, зшите з рясних садків і дзеркальних ставків.
5. Розчавлений цією звісткою, він розхвилювався.
6. Заквітчаний її корсет був зшитим з дорогої тканини.
7. Короп б'є хвостом, скручується бубликом, виривається.
8. Прекрасні місця на річці, на Північній Дінці.
9. Робив старанно, так що не причепишся.
10. У золотім безгомінні коливаються тіні.

Завдання 4. Зробіть фонетичну транскрипцію вірша.

Заболю, затужу, заридаю, в собі закурличу,
А про очі людські засміюсь, надломивши печаль.
Подивлюсь крадькома на твоє праслов'янське обличчя,
І зоря покладе на мовчання моє печать.

Тестові завдання

1. За алфавітом записано всі слова рядка

- А** зима, зізнання, злоба, зміна
- Б** керівник, кілометр, кипарис, киргиз
- В** мистецтво, мілкий, міський, міст
- Г** граніт, гуркіт, гудок, ґедзь
- Д** діабет, держава, дитина, добро

2. Літери я, ю, є позначають один звук у рядку

- А** мрія, подвір'я, бажання, десять, яр
- Б** буря, пір'я, юрба, люди, сузір'я
- В** полювання, повір'я, яма, Євген, юний
- Г** лялька, ряд, бюро, старання, морквяний
- Д** немовля, м'ята, тьмяний, відродження

3. Літери я, ю, є позначають два звуки в рядку

- А** місячний, об'ява, юний, гілля
- Б** повір'я, нюанс, якір, життєвий
- В** яблуко, з'юрмитись, кольє, пояснення
- Г** дякон, досьє, сяють, козеня
- Д** феєрверк, клієнт, різниця, ялинка

4. Підкреслена буква позначає той самий звук у рядку

- А мозок, столиця, колібри, ознака
- Б ярмарок, під'яремний, поява, стягнення
- В весна, меблі, речовий, перевезти
- Г директор, виразний, ненависть, листопад
- Д рюкзак, юрба, зав'южений, калюжа

5. Підкреслена буква позначає той самий звук у рядку

- А чемний, хлопець, зачесати, агент
- Б рюкзак, юрба, тюльпан, юнга
- В розчулити, світло, колос, коханий
- Г маслина, відкрито, випадок, рибонька
- Д полум'я, бур'ян, надія, роздоріжжя

6. Усі слова мають однакову кількість звуків і букв у рядку

- А боєць, порт'єра, мавпячий, юань
- Б ялтинський, щільно, вимріяний
- В єдність, ад'ютант, Юлія, посвята
- Г століття, осяяння, шістдесят
- Д ящур, альянс, надзвуковий, заєць

7. Усі слова мають однакову кількість звуків і букв у рядку

- А боюся, братство, юань
- Б їдальня, єдність, дзиґа
- В ясність, отруєння, заощаджений
- Г мільйон, піджак, більшість
- Д малювання, заєць, наїзницький

8. Усі слова мають тільки дзвінки приголосні в рядку

- А додавати, будинок, режисер, зріз, лев
- Б з'їзд, ворог, левада, пити, тінь
- В одяг, доба, здогад, дуб, дід
- Г рада, волошка, лити, перстень, словник
- Д згуба, драма, летючий, шепіт, мити

9. Усі слова мають тільки глухі приголосні в рядку

- А фікус, папуга, цукати, тьохкати
- Б капуста, пакетик, сахатися, ціпочок
- В ситечко, капці, пайок, часопис

- Г тактика, пощастити, сестриця, цяточка
- Д сипучість, частка, пакуночок, точиться

10. Тверді приголосні мають усі слова рядка

- А пісня, батон, бархат, журба
- Б погода, кипарис, квадрат, оберт
- В передача, плесо, високий, розлад
- Г пайок, плече, плата, ждати
- Д пюпітр, дзвонар, роздавати, хліб

11. М'які приголосні мають усі слова рядка

- А пісня, косуля, політ, бургер
- Б дятел, листя, переліт, відгомін
- В місяць, квітка, сокіл, люлька
- Г чільний, ряска, каченя, пюре
- Д тіньовий, дяк, зілля, рясний

12. М'який приголосний є в слові

- А квіти
- Б бюро
- В м'язи
- Г чітко
- Д парашут

13. Уподібнення приголосних відбувається в усіх словах рядка

- А футбол, вогкий, кузня, свіжий
- Б розчесати, аякже, важкий, гіркий
- В отже, зарядка, по вінця, кістлявий
- Г голубка, тітчин, дочці, кінцівка
- Д сережка, розхитати, кігті, тяжко

14. Уподібнення приголосних відбувається в усіх словах рядка

- А безбережний, анекдот, рясний, вокзал
- Б молотьба, вересневий, якби, ніжці
- В розпач, зсадити, безчесний, адже
- Г легко, дочці, пісня, завітчати, честь
- Д грядка, баластний, стіжки, близько

15. Уподібнення приголосних відбувається в усіх словах рядка

- А** миєшся, напис, сніданок, бистрина
- Б** квітчати, дивишся, двигтять, святитель
- В** хвилюєшся, вокзал, розчин, цвіркун
- Г** плоский, розпал, чарівність, радість
- Д** ходьба, скибка, рюкзак, свічці

16. Спільний приголосний є в усіх словах рядка

- А** жовтень, тяжкий, збіжжя, також
- Б** дзвонар, дзюрчати, дзвіниця, дзьоб
- В** баскетбол, домівка, підсипати, думка
- Г** палець, робиться, цариця, цемент
- Д** просьба, здоровий, виразка, зебу

17. Підкреслена буква позначає той самий звук у всіх словах рядка

- А** футболка, кандидатт, обстеження
- Б** радістю, садиба, цитрусовий
- В** нелегко, ходіння, захопити
- Г** макінтош, кільце, законний
- Д** кошеня, намагаєшся, швидкий

18. Буква с позначає звук [с'] у всіх словах рядка

- А** грається, волсся, просьба, сімейство
- Б** січ, розрісся, друкуєшся, сюрприз
- В** снігур, насіння, світло, сім'я
- Г** сімсот, віссю, сяйво, (у) пастці
- Д** колосся, одягаєшся, сіяти, розкласти

19. Правильну вимову відображає фонетична транскрипція слів у рядку

- А** м'ята [м'йáта], мороз [морóз]
- Б** кущ [кушч], джаз [джáз]
- В** подвір'я [подв'íр'я], ластівка [ласт'івка]
- Г** вітання [в'ітán':а], совість [сов'іст']
- Д** (у) чашці [чáс'ц'і], пюре [п'урé]

20. Правильну вимову відображає фонетична транскрипція слів у рядку

- А** казка [ка́ска]
- Б** молодший [моло́тший]
- В** обходжу [обхо́джу]
- Г** щастя [шча́с'т'а]
- Д** минають [мина́йут']

21. Звук [в] є в усіх словах рядка

- А** виконати, давній, весна
- Б** поява, тривалий, аварія
- В** будівля, символ, вітальня
- Г** новий, внаслідок, ластівка
- Д** увага, поїхав, розповідь

22. Прийменник у на місці пропуску слід уживати в усіх словах рядка

- А** поїхати... відрядження, наймиліше... світі, покласти... узголів'я
- Б** висновок... статті, експонат ... музеї, птах ... небі, участь... семінарі
- В** вишня ... цвіту, мешкала... Одесі, оселя ... рушниках, віра... безсмертя
- Г** перебував... Варшаві, запевнили ... добросусідстві, заявити... відповідь
- Д** побувати... Львові, квітник... саду, залишиться... спогадах

23. Помилку в чергуванні у – в допущено в рядку

- А** ніжитися у хвилях, росла в лісі, наш учитель
- Б** десь у хлібах, займатися у формі, сидіти у вагоні
- В** жити у Львові, працював в Італії
- Г** прочитала у журналі, розлягтися в траві
- Д** у двадцятому сторіччі, пішла в садок

24. Норми вживання у – в дотримано в рядку

- А** Вдень почав танути сніг, а вночі знову підмерзало.
- Б** Хвойні дерева вічнозелені, а листячко у них – це голки.
- В** Це мій рідний дім, вишні в цвіту.
- Г** Стільки наговорив, що в шапку не збереш.
- Д** Де любов в хаті, там люди багаті.

25. Перший склад наголошений у слові

- А** цемент
- Б** косий
- В** оптовий
- Г** добуток
- Д** фартух

26. Другий склад наголошений у слові

- А** донести
- Б** видання
- В** зозла
- Г** кулінарія
- Д** фольга

27. Останній склад наголошений у слові

- А** мережа
- Б** осетер
- В** свердло
- Г** навчання
- Д** зручний

28. Правильно підкреслено літеру на позначення наголошеного звука в слові

- А** горошина
- Б** добовий
- В** закрутка
- Г** стрибати
- Д** причіп

Тестові завдання на відповідність

1. Установіть відповідність між характеристикою звуко-буквеного складу та прикладами слів

Характеристика
звуко-буквеного складу

1. однакова кількість звуків і букв

Слова

А з'являється, щебечуть
Б замріяний, перемивають

2. звуків на один більше, ніж букв

3. звуків на один менше, ніж букв

4. звуків на два менше, ніж букв

В п'ятниця, мелодія

Г контрастний, життєвий

Д джміль, сьогодні

А	Б	В	Г	Д
БАВГ	ДБГА	ВАДБ	АВГД	ГДАБ

2. Установіть відповідність між характеристикою приголосних і прикладами слів із цими приголосними

*Характеристика
приголосних*

Слова

1. усі тверді

А басейн, п'яльці

2. усі м'які

Б обійстя, місія

3. пом'якшені та тверді

В калина, морозилка

4. м'які та пом'якшені

Г лінійність, діяння

Д чобіток, міміка

А	Б	В	Г	Д
ВГДБ	ДБГА	ВАДБ	БДАВ	ГДАБ

3. Доберіть приклади до кожного випадку наголошення

Місце наголосу

Приклади

1. на першому складі

А одноразовий, шляхопровід

2. на другому складі

Б стовідсотковий, сільськогосподарський

3. на третьому складі

В порядковий, симетрія

4. на четвертому складі

Г обрання, застопорити

Д наскрізний, решето

А	Б	В	Г	Д
БДВГ	ДГВА	ВАДБ	БДАВ	ГДАБ

Розділ 2. Лексика

Лексика – це сукупність слів, які вживаються в мові.

Наука, яка вивчає словниковий склад мови, значення слів, їх походження, зв'язок з іншими словами, має назву **лексикологія**.

Збором і систематизацією слів, а також теорією та практикою укладання словників займається **лексикографія**.

Слово – це одна з одиниць мови, яка слугує для найменування предметів, властивостей, процесів чи дій. Усі слова за значенням розподіляють на дві групи – самостійні та службові.

Самостійні слова – це слова, які обов'язково щось називають (*центр, компанія, білий, докласти, купити, обізнаність, сум*).

Службові слова не мають самостійного значення, а лише виражають різні відношення між самостійними словами (у виразах *ані травички, земля і небо, посеред поля, до нестями* службові слова *ані, і, посеред, до*).

Лексичне значення слова – це його реальний зміст, тобто те, що це слово називає. Наприклад, портрет – це "зображення або опис людини чи групи людей".

Крім лексичного значення, слово має ще граматичне значення.

Граматичне значення слова – це відомості про належність цього слова до тієї чи іншої частини мови, а також про граматичні ознаки цієї частини мови, які змінюють форму слова (рід, число, відмінок, вид, час тощо).

Слова з конкретними та абстрактними значеннями

Слова, які означають назви, що співвідносяться з конкретними предметами, властивостями чи діями, належать до слів з конкретним значенням (*будинок, посібник; старий, нудний, товстий; шукати, беремо*).

Крім них, в українській мові є ще слова з абстрактним значенням, тобто такі, що не співвідносяться з конкретними властивостями, діями чи предметами (*туга, захоплення, втіха, любов, мрія*).

Однозначні та багатозначні слова

Конкретне значення слова найчастіше встановлюється в реченні через зв'язок його з іншими словами.

Так, у реченні *Земля обертається навкруги Сонця* слово "Сонце" означає "центральне небесне світило Сонячної системи"; у реченні *Під променями сонця змінилася вся земля* "сонце" – це вже "світло та тепло, яке випромінює це світило", а у реченні *"Сонце моє" – прошепотіла Любаша* під "сонцем", зрозуміло, мається на увазі коханий дівчини на ім'я Любаша.

Властивість слова вживатися у різних значеннях називають **багатозначністю**, або **полісемією**.

В українській мові більшість слів належить до багатозначних, тобто є полісемічними.

Однак значна частина слів – **однозначні**, або **моносемічні слова**.

У період свого виникнення слово завжди має одне значення, тобто за походженням кожне слово однозначне, а здатність виражати різні значення ним набувається з часом.

До однозначних слів належить більшість спеціальних наукових термінів (економічних – *інвестиції, ціни*; мовознавчих – *підмет, присудок*; літературознавських – *метафора, ямб*; медичних – *грип, астма*); назви тканин (*вельвет, шовк*), деталей та механізмів (*шайба, плеср*); власні назви (*Київ, Європа*).

Пряме та переносне значення слова

У багатозначних словах одне з його значень є основним, або прямим, інші – переносні, або непрямі.

Пряме значення слова – це звичайна назва предмета, властивості чи дії. Пряме значення найчастіше буває первинним, тобто таким, з якого почалася назва. Наприклад, пряме значення слова *серце* означає "центральний орган кровоносної системи, що забезпечує кровообіг у людини та тварини".

Переносне значення слова завжди пов'язане з прямим значенням, наприклад, у реченні *Не так серце любить, щоб з ким поділитися, Не так воно хоче, як Бог нам дає* слово "сонце" вжите в значенні "символ любовних почуттів".

На основі переносного значення виникають художні тропи.

Групи слів за значенням

Омоніми – це слова, які мають однакове значення і написання, але зовсім різні значення. Наприклад, *коса* – заплетене довге волосся; *коса* –

вужка намивна смуга суходолу в озері, морі чи річці; *коса* – сільськогосподарське знаряддя.

Синоніми – це слова, різні за звучанням, але близькі чи тотожні за значенням (*дорога* – *путь*, *шлях*; *мовознавство* – *мововедення*). Синоніми утворюють синонімічний ряд, який має стрижневе слово, навколо якого групуються інші слова рядка. Воно має назву домінанта – найуживанішого серед інших, що є стилістично нейтральним і найповніше виражає значення ряду.

Антоніми – це слова з прямо протилежним значенням (*чорний* – *білий*, *ніч* – *день*, *добре* – *погано*). Антоніми утворюють пари та належать до однієї частини мови.

Пароніми – це слова, подібні між собою за звучанням і частково за будовою, відрізняються префіксом, суфіксом, буквами в корені слова: *абонент* – *абонемент*; *континент* – *контингент*.

Загальноновживані та незагальноновживані слова

Слова, що відомі всім, хто розмовляє українською мовою, називають **загальноновживаними**.

Слова, що широко не розповсюджені, мають назву **незагальноновживаних**. До таких слів належать, наприклад, діалектні та професійні слова.

Діалектні слова (діалектизми) – це слова, які використовуються лише мешканцями тієї чи іншої місцевості (наприклад, *кукуля* – *зозуля*, *буцян* – *чорногуз*, *пчулник* – *пасіка*).

Професійні слова – це слова, що використовуються у мові людей, об'єднаних однією професією чи спеціальністю. Серед професійних слів виділяють особливу групу слів – **терміни**, які називають поняття різних наук (наприклад, *суфікс*, *підмет* – у мовознавстві; *гіпотенуза*, *катет* – у математиці).

Нові слова, що виникають в мові, називають **неологізмами**.

Успадковані слова

За походженням слова в лексиці розрізняють на **успадковані** з попередніх періодів розвитку мови, власне українські, та **запозичені** з інших мов.

Власне українські слова виникли в українській мові в період її формування. Вони виражають специфіку української мови (*вареники, свита, бентежити, линути, гай, чарівний, навпростець*).

Біля десяти відсотків слів української мови – це слова іноземного походження. Наприклад, слова, запозичені з грецької (*кипарис, комета, лиман, корабель, математика, логіка, література*), латинської (*форма, студент, академія, ректор, персона, комедія, дисципліна*), старослов'янської (*приятель, град, прах, брань, злато, благодать*), тюркських (*халва, батіг, вежа, кавун, базар, сарай*) мов. Багато в українській мові слів французького походження (*бюро, асамблея, сюжет, пляж*), англійського (*клоун, лідер, аут, пікнік, джентельмен*), німецького (*дах, ґрунт, кокс, штраф, курорт*), італійського (*кортик, тенор, сопрано, галера, корсар*), голландського (*краби, яхта, трап, люк*), іспанського (*сомбреро, фієста*) та інших мов.

Застарілі слова

Архаїзми, або застарілі слова, – слова, які витіснилися з активного вжитку іншими словами: *враг – ворог, град – місто*.

Історизми – це поняття, які зникли у процесі історичного розвитку: *гетьман, волость, лихвар*.

Тренувальні завдання

Завдання 1. *До поданих слів іншомовного походження доберіть український відповідник.*

Наприклад: ідентичний – тотожний.

Дисгармонія, екстрений, аграрний, адресант, резонанс диференціація, реноме, ратифікація, аномалія, консенсус, прерогатива рентабельний.

Завдання 2. *До поданих слів доберіть синоніми, використовуючи слова з довідки. Запишіть синонімічні ряди.*

Наприклад: вершина – верхів'я, вінець, апогей, зеніт, кульмінація, пік.

Нужденний, діяльний, антагонізм, натхнення, абсурдний, боротьба, зміцнювати, вигадка, лаконічний, руйнувати.

Довідка: активний, стислий, протиборство, наснага, убогий, енергійний, нісенітний, вимисел, посилювати, плюндрувати, завзятий, суперечність, одушевлення, нерозумний, фантазія, громити, короткий, нищити, неможливий, безглуздий, зіткнення, ініціативний, небилиця, утверджувати, скупий, ламати, дурний, ворожнеча, окрилення, сутичка, загартовувати, небагатомовний, поєдинок, дурний, вигадка, укріплювати.

Завдання 3. Знайдіть стрижневе слово в синонімічних рядах.

1. Маршувати, крокувати, поступати, поступатися, іти, гряди, тупати, тупцяти, тупцювати, топати, мандрувати, ступати, прямувати, простувати.

2. Майнувати, скакати, трюхати, їхати, котити, поганяти, мчати, мчатися, летіти, нестися, гнати, гнатися.

3. Плюхнути, шубовснути, укинути, увергнути, кинути, метнути, шпурнути, жбурнути, жбурити, швиргнути, швиргонути, шваркнути.

4. Шабаш, розв'язка, амінь, фініш, фінал, кінець, епілог, край, межа.

5. Репетувати, зіпати, кричати, зикати, надриватися, насаджуватися, галакати, галайкати, галайкотати, галайкотіти, желіпати, фукати, волати.

6. Липкий, клейкий, липучий, беркучий, липкуватий, клейкуватий, клеюватий, в'язкий, тягучий, держкий, глизявий, глейкий.

7. Доктор, ескулап, лікар, медик, лічець, цілитель, зцілитель, коновал.

8. Вандрівник, пілігрим, вояжер, странник, мандрівник, подорожній, обходисвіт.

9. Неживий, померлий, мертвий, покійний, бездиханний, бездушний, дохлий.

10. Перейдений, дотеперішній, колишній, минулий, булий, тодішній, тогочасний, пройдешній, прожитий, пережитий, перебутий, перебулий, попередній.

Завдання 4. Складіть речення, використовуючи подані пароніми.

Дружний – дружній

Дружний – одностайний, той, що має спільні інтереси з іншими.

Дружній – приязний, народжений дружбою.

Тривкий – тривалий

Тривкий – міцний, сталий, такий, що не піддається змінам.

Тривалий – дії чи стосунки між людьми, які довго тягнуться.

Комунікаційний – комунікативний

Комунікаційний – стосується комунікації – шляхів сполучення, транспорту, ліній зв'язку тощо.

Комунікативний – стосується комунікації як спілкування, інформації.

Авторитарний – авторитетний

Авторитарний – владний, який прагне незаперечно утвердити свій авторитет.

Авторитетний – користується авторитетом, впливовий, заслуговує на повне довір'я.

Економічний – економний

Економічний – пов'язаний з вивченням економіки.

Економний – бережливий, точно розрахований.

Прозорий – прозорливий

Прозорий – доступний для сприймання, зрозумілий, дохідливий.

Прозорливий – має здатність передбачати, щось визначати наперед.

Завдання 5. З поданими парами антонімів складіть речення.

Безславний – знаменитий; відстоювати – звинувачувати.

Комфорт – незручність; логічний – непослідовний.

Шана – презирство; фільтрація – забруднення.

Непереконливо – авторитетно; енергійний – пасивний.

Тестові завдання

1. Рядок, у якому всі слова загальноживані

А хмара, зміна, полігон, дерево

Б жара, сосна, квасоля, жито

В тварина, експорт, зерно, оселя

Г пакт, книга, учень, телевізор

Д підручник, школяр, дифтонг, студент

2. Речення, у якому вжито застаріле слово

А Альтанка влаштована на високій гірці в одному з наймальовничіших закутків ботанічного саду поблизу чималого ставка, обрамленого по берегах штучними ґротами.

Б Навколо села, у яругах, порослих лісом, сніг сівся на бліді коси трав, шарудів попід опалим листям, сірів димом поміж глоду.

В Ми вже проїхали версти три, і я прошу бабусю зупинити коня.

Г Здавалось, ось-ось виринуть із-за обрїю золоті щогли кораблів, озвуться гудки і перед жадібним людським оком відкривються чари живого моря.

Д І церква, і дзвіниця мали надзвичайно убогий вигляд, навіть хрест, колись вкритий позолотою, геть почорнів.

3. Рядок, у якому всі слова абстрактні

А наближення, радість, завзяття, зневага

Б рослинність, земство, друкарня, створіння

В свідомість, неуцтво, світання, кипарис

Г свідоцтво, переконання, нетактовність, перехрестя

Д посвідчення, порцеляна, зухвалість, пантеїзм

4. Рядок, у якому всі слова однозначні

А кипіти, качка, полуниця, космодром

Б автобус, барвінок, авіабаза, полуниця

В шлях, декілька, обгортка, мірка

Г скрізь, робота, народ, плескати

Д функція, речення, легенда, кривавий

5. Усі слова є історизмами, окрім

А боярин

Б чолобитна

В кріпак

Г піїт

Д холоп

6. Рядок, у якому всі слова утворюють синонімічний ряд

А хоробрий, відважний, сміливий, відчайдушний

Б гидкий, потворний, огидний, приємний

В зазнаватися, заноситися, дерти носа, дурити

Г красивий, гарний, прекрасний, мерзенний

Д дружній, приятельський, рідний, товариський

7. Усі слова є антонімами, окрім

А наступ – оборона

Б стриманий – рішучий

- В** огрядний – опасистий
- Г** хвилювання – спокій
- Д** скуйовджений – причесаний

8. Рядок, у якому вжито пароніми

- А** сухий – мокрий, сухий – м'який, сухий – повний, сухий – емоційний
- Б** характерна людина – характерна риса, золота жила – жила у селі
- В** вищий сорт, перший ґатунок, п'ятий розділ, невеличкий роздріб
- Г** маленький Роман – прочитати роман, наче сон це – світить сонце
- Д** отримати абонемент – абонент не відповідає, писати диктант – повний диктат

9. Рядок, у якому наведено омоніми

- А** балкон (прибудована площадка), балкон (ярус в залі для слухачів)
- Б** арена (круглий майданчик), арена (місце дії)
- В** фанатизм (сліпа відданість вірі), фанатизм (одержимість ідеями)
- Г** бал (вечір), бал (одиниця вимірювання)
- Д** земля (ґрунт), земля (наділ)

10. Лексичну норму не порушено в словосполученні

- А** піти за водою
- Б** працювати по сумісництву
- В** розіпнути парасольку
- Г** йти по вулицям
- Д** приймати участь

11. Лексично правильне словосполучення утворить слово "являється" з іменником

- А** офіцером
- Б** директором
- В** уві сні
- Г** майстром
- Д** фахівцем

12. Неправильно вжито слово в рядку

- А вірне зауваження
- Б вірний собі
- В вірне кохання
- Г вірні друзі
- Д вірний собака

13. Лексично правильними є всі словосполучення, окрім

- А панівна думка
- Б зворушливі враження
- В досвідчений інженер
- Г рекомендований лист
- Д існуючі проблеми

14. Дієслово "призвести" утворить лексичне неправильне словосполучення з іменником у рядку

- А до нещастя
- Б до знищення
- В до втрат
- Г до перемоги
- Д до смерті

15. Слово "воїнський (-а, -е)" узгоджується з усіма іменниками, окрім

- А трибунал
- Б тактика
- В стрій
- Г присяга
- Д навчання

16. Лексично неправильним є словосполучення

- А слухна пропозиція
- Б зворотний зв'язок
- В хибний напрям
- Г дольова участь
- Д житловий масив

17. Немає лексичної помилки в рядку

- А** вибачити сина
- Б** поводитися ввічливо
- В** визивати лікаря
- Г** діяти на нерви
- Д** гордитися успіхами

18. Неправильно наведено українській відповідник іншомовному слову в рядку

- А** резонанс – відголос
- Б** преференція – перевага
- В** індиферентність – зацікавленість
- Г** комфорт – зручність
- Д** девальвація – знецінення

Тренувальні вправи на відповідність

1. Доберіть українські відповідники до іншомовних слів

<i>Іншомовне слово</i>	<i>Український відповідник</i>
1. домініон	А мотузка
2. медитація	Б володіння
3. okazія	В споруда
4. лонжа	Г привід
	Д споглядання

А	Б	В	Г	Д
ВАБД	БДГА	АГБВ	ДГАВ	АГБД

2. Доберіть українські відповідники до іншомовних слів

<i>Іншомовне слово</i>	<i>Український відповідник</i>
1. патронаж	А відокремлення
2. сепаратизм	Б вступ
3. увертюра	В наполягання
4. факсиміле	Г піклування
	Д відтворення

А	Б	В	Г	Д
ГАБД	БДГА	АГБВ	ДГАВ	АГБД

3. Доберіть українські відповідники до іншомовних слів

Іншомовне слово

1. партитура
2. сурогат
3. інсинуація
4. пілігрим

Український відповідник

- А** замінник
- Б** брехня
- В** розподіл
- Г** мандрівник
- Д** постанова

А	Б	В	Г	Д
ВАБГ	БДГА	АГБВ	ДГАВ	АГБД

4. Установіть відповідність між групами слів та прикладами

Групи слів

1. пароніми
2. омоніми
3. синоніми
4. антоніми

Приклад

- А** масштабність – мізерія
- Б** миршавий – хворобливий
- В** крило (літальний орган птахів) – крило (носієва поверхня літака)
- Г** орден – ордер
- Д** гіпербола (стилістична фігура) – гіпербола (плоска крива)

А	Б	В	Г	Д
БДВГ	ДБГА	ВАДБ	ГДАВ	ГДБА

5. Установіть відповідність між групами слів та прикладами

Групи слів

1. омоніми
2. пароніми
3. синоніми
4. антоніми

Приклад

- А** полеміка – обговорення
- Б** мазати медом речі
- В** мажорний – мінорний
- Г** кома (стан непритомності) – кома (пунктуаційний знак)
- Д** мимохіть – мимохідь

А	Б	В	Г	Д
БДВГ	ДБГА	ВАДБ	ГДАВ	ГДАБ

6. Установіть відповідність між групами слів та прикладами

Групи слів

1. історизми
2. архаїзми
3. діалектизми
4. терміни

Приклад

- А** толмач, рать
Б когут, флюяра
В кошовий, смерд
Г логарифм, інверсія
Д імідж, ланіти

А	Б	В	Г	Д
БДВГ	ДБГА	ВАБГ	ГДАВ	ГДАБ

7. Доберіть антоніми до поданих слів

Слово

1. грубий
2. допитливий
3. чепурний
4. ефектний

Антонім

- А** делікатний
Б нейтральний
В недбалий
Г піднесений
Д байдужий

А	Б	В	Г	Д
АДВБ	БВДГ	ГДАВ	ВДАГ	ДАВГ

8. Доберіть антоніми до поданих слів

Слово

1. добробут
2. спокій
3. легіт
4. мілітаризація

Антонім

- А** буревій
Б благополуччя
В роззброєння
Г лихоліття
Д завзяття

А	Б	В	Г	Д
ГАБД	БВДГ	ГДАВ	ВДАГ	АГБД

Розділ 3. Фразеологія

Фразеологія – сукупність усталених зворотів певної мови, а також розділ науки про мову, що вивчає стійкі словосполучення, їх ознаки, поділ на групи, утворення і походження.

Фразеологізми

Фразеологізми (фразеологічні звороти) використовують для називання окремих предметів, явищ, властивостей та дій.

Лексичне значення має фразеологізм у цілому, наприклад: *спіймати облизня* – "зазнати невдачі", *заткнути за пояс* – "перевершити".

У реченні фразеологізм виступає як один член речення. Наприклад, у реченні *І довго ти будеш товкти воду в ступі?* фразеологізм *товкти воду в ступі* є присудком.

Фразеологізми мають синоніми й антоніми – інші фразеологізми, наприклад: *не приший кобилі хвіст* – *потрібний як п'яте колесо до воза*.

Джерела фразеології

За походженням фразеологізми розподіляють на спільнослов'янські (*водити за носа; з голови до п'ят; як на долоні*), спільносхіднослов'янські (*попасти під гарячу руку*), українські (*на руку ковінька, піймати облизня*); засвоєні з інших мов кальки (копії) (*ось де собака зарита* – з німецької мови).

Поповнюється українська фразеологія і за рахунок виробничо-побутових висловлень (*Сім раз одміряй, а раз одріж*).

Знайшли собі місце в українській фразеології також біблійні і євангелійські вирази (*бути притчею во язицех; берегти, як зіницю ока*), а також античні вислови (*крокодилячі сльози, сади Семіраміди*).

Тренувальні завдання

Завдання 1. Продовжіть подані фразеологізми, скориставшись словами з довідки. Поясніть їх значення.

Робити з мухи ...

Ділити шкуру ...

По щучому...
Хоч вовком ...
Казка про білого ...
Ганяти за двома ...
Високого польоту...
Морський ...
Під своє крило...
Як свиня в ...
На всю ...
Спіймати вовка за ...

Довідка: дощ, вовк, птах, губа, бичок, зайці, невбитий ведмідь, слон, вухо, брати, вити, веління.

Завдання 2. До поданих визначень доберіть фразеологізми, скориставшись словами з довідки.

1. Провчити кого-небудь, завдаючи йому неприємностей і прикростей.
2. Привертаючи до себе увагу, поглядати на когось.
3. Нічого не робити, байдикувати.
4. Невідомо, чи здійсниться що-небудь.
5. Скрутне, безвихідне становище, відчай, досада.
6. Повертатися до нормального стану, ладу, перебігу.
7. Робити що-небудь незвичайне, несподіване, легковажне, пусте.
8. Багато говорити про що-небудь незначне.
9. Поганий, ні на що не здатний.
10. Скаржитись на долю, прикидатись нещасним.

Довідка: Лазаря співати; валяти дурня; хоч криком кричи; відколоти номер; показати, де козам роги правлять; вилами писано; ляпати язиком, гріш ціна, входити в норму, стріляти очима.

Завдання 3. До поданих фразеологізмів доберіть синоніми, скориставшись словами з довідки.

1. Бабка надвоє ворожила.
2. Хоч лобом об стіну бийся.
3. Входити в свою колію.

4. Викидати коники.
5. Не вартий ламаного гроша.
6. Вертіти язиком.
7. Від аза до іжиці.
8. Пускати гедзики.
9. Ганяти бліх.
10. Хоч вовків гони

Довідка: валяти дурня; від альфи до омеги; входити в норму; хоч криком кричи; вилами писано; гріш ціна; і собаку не вдержиш; ляпати язиком; витинати фортелі; стріляти очима.

Завдання 4. До поданих фразеологізмів доберіть антоніми, скориставшись словами з довідки.

1. Як у бога за пазухою.
2. Голова варить.
3. Велике цабе.
4. Хоч греблю гати.
5. Міцний горішок.
6. Збити з пантелику.
7. Вільний птах.
8. Камінь з душі.
9. Триматися свого берега.
10. Ганяти вітер по вулицях.

Довідка: ні риба ні м'ясо; навести на розум; стромляти свого носа в чужі справи; птах низького польоту; висіти над головою; кіт наплакав; працювати не покладаючи рук; не мати клепки; як горох при дорозі; водити на мотузці.

Завдання 5. Згрупуйте подані фразеологізми в синонімічні ряди.

1. Ворон лічити.
2. Де козам роги правлять.
3. Як собаці п'ята нога.
4. Давати горобцям дулі.

5. Куди і ворон кісток не заносить.
6. Скакати на задніх лапах.
7. Мишей топтати.
8. Де Макар телят пасе.
9. Як зайцеві бубон.
10. Витися в'юном.

Тестові завдання

1. "Потрапити в скрутне, безвихідне становище" – значення фразеологізму

- А** сісти верхи на когось
- Б** сісти маком
- В** сісти на свого коника
- Г** сісти на голову
- Д** сісти не в свої сани

2. Неправильно визначено значення фразеологічного звороту

- А** танталові муки – нестерпні страждання, спричинені спогляданням бажаної мети й усвідомленням неможливості її досягнення
- Б** геростратова слава – слава тимчасова, швидкоминуча, якою не слід спокушатися
- В** дари данайців – підступні подарунки, які загрожують загибеллю для тих, хто їх отримує
- Г** ящик Пандори – джерело нещастя, великих бід
- Д** перейти Рубікон – зробити вирішальний крок, прийняти безповоротне рішення

3. Значення "дуже похмурий, сумний" відповідає всім фразеологізмам, окрім

- А** мов у воду опущений
- Б** сам не свій
- В** як водою облитий
- Г** водою не розлити
- Д** як у воді намочений

4. Значення "зраджувати" має фразеологізм

- А задирати голову
- Б скакати на задніх лапах
- В пускати шпильки
- Г скакати в гречку
- Д дерти кирпу

5. Значення "жити в нестатках, злиднях" мають усі фразеологізми, окрім

- А жити на воді та біді
- Б битися, наче птах у клітці
- В перебиватися з хліба на воду
- Г годувати баглаї
- Д годувати злидні

Тренувальні вправи на відповідність

1. Установіть відповідність між фразеологізмом та його тлумачення

Фразеологізм	Тлумачення
1. ловити рибу в каламутній воді	А дрімати сидячи або стоячи, схиляючи вниз голову
2. витрішки ловити	Б гуляючи, розглядати все навкруги, роздивлятися що-небудь
3. ловити мишей	В не спати, не могли заснути
4. ловити (носом) окунів	Г використовувати будь-які обставини, всіляко хитрувати для власної вигоди, намагаючись приховати свої дії
	Д раціонально використовувати час

А	Б	В	Г	Д
ГБВА	БВДГ	ГДАВ	БВГД	ДАВГ

2. Установіть відповідність між фразеологізмом та його тлумаченням

Фразеологізм

1. думки обсіли
2. думки колесом закрутилися
3. високої думки
4. жива думка

Тлумачення

- А** ствердження фізичної моці людини
- Б** дуже позитивно, схвально оцінювати когось (щось)
- В** перебувати в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань
- Г** вносити в яку-небудь справу, діяльність щось нове, свіже, оригінальне
- Д** зникнення ясності, чіткості мислення

А	Б	В	Г	Д
ГБВА	БВДГ	ГДАВ	БВГД	ВДБГ

3. Установіть відповідність між фразеологізмом та його тлумаченням

Фразеологізм

1. бочка Данаїд
2. бочка Діогена
3. сизифова праця
4. танталові муки

Тлумачення

- А** неможливість досягнути бажаної мети, незважаючи на її близькість
- Б** вмістилище, котре ніколи не може бути наповнене
- В** відірваність від життя
- Г** важка, нескінченна, безплідна робота
- Д** відчуття великого страху перед кимось (чимось)

А	Б	В	Г	Д
ГАБД	БВГА	ГДАВ	ВБДГ	ДАВГ

4. Установіть відповідність між фразеологізмом та його тлумаченням

<i>Фразеологізм</i>	<i>Тлумачення</i>
1. аркадська ідилія	А постійно пиячити
2. співати Лазаря	Б щасливе, безтурботне життя
3. валтасарова учта	В скаржитися на долю, прикидатися нещасним
4. посмішка авгура	Г веселе, легковажне життя під час якогось лиха
	Д свідомо та хитро вводити людей в оману

А	Б	В	Г	Д
ГАБД	БВДГ	ГДАВ	БВГД	ДАВГ

5. Доберіть синоніми до фразеологізмів

<i>Фразеологізм</i>	<i>Синонім</i>
1. стріляний птах	А кидати сіті
2. пальцем не ворухнути	Б вилами по воді писати
3. ставити тенета	В битий вовк
4. ворожити на бобах	Г випорожні ловити
	Д пекти раків

А	Б	В	Г	Д
ДБВА	АДГВ	ВАДБ	ДВАГ	ВГАБ

6. Доберіть синоніми до фразеологізмів

<i>Фразеологізм</i>	<i>Синонім</i>
1. протирати з пісочком	А куди ноги несуть
2. світ за очі	Б задавати гарту
3. бути на нозі та під возом	В вибити з голови
4. гарбузами годувати	Г піднести печеного рака
	Д знати, де раки зимують

А	Б	В	Г	Д
БАДГ	АДГВ	ВАДБ	БВАГ	ВГАБ

7. Доберіть антоніми до фразеологізмів

<i>Фразеологізм</i>	<i>Антонім</i>
1. крапля в морі	А давати спокій
2. розправити крила	Б стріляний горобець
3. побити горщики	В нерозливвода
4. не нюхати пороху	Г хоч греблю гати
	Д скласти зброю

А	Б	В	Г	Д
ГБВА	АДГВ	ВАДБ	ГДВБ	ВГАБ

8. Доберіть антоніми до фразеологізмів

<i>Фразеологізм</i>	<i>Антонім</i>
1. через пень-колоду	А хоч голки збирай
2. хоч оком світи	Б комар носа не підточить
3. під рукою	В у дідька в зубах
4. лізти в зашморг	Г рвати кайдани
	Д конем не доженеш

А	Б	В	Г	Д
БАВГ	АДГВ	ВАДБ	ГДВБ	ВГАБ

Розділ 4. Орфографія

Орфографія – це система загальноприйнятих правил написання слів якої-небудь мови та розділ мовознавства, який вивчає правопис слів. Українська орфографія вивчає правила написання значущих частин слова, вживання великої букви, правила переносу слів з рядка в рядок, правила написання слів разом, окремо та через дефіс.

4.1. Уживання апострофа

Апостроф пишеться перед **я, ю, є, ї**:

1) після губних приголосних (**б, п, в, м, ф**) на початку слова або коли перед губним стоїть голосний чи приголосний **р**: *в'язень, полум'я, арф'ярка*.

Якщо перед губним стоїть інший приголосний, апостроф не пишеться: *святий, морквяний*;

2) у словах з префіксом апостроф пишеться, як і в словах без префікса: *підв'язати (в'язати), розм'якшити (м'який)*;

3) після **р** за твердою роздільною вимовою: *бур'ян, сузір'я*.

Але за м'якою вимовою апостроф не пишеться: *порядок, вітряк*;

4) після префіксів і першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: *роз'ятрити, чотирьох'ядерний*;

5) в імені Лук'ян і в похідних від нього словах: *лук'янівський*;

6) в іншомовних словах після **б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, г, ґ, к, х, р** за роздільною вимовою: *миш'як, бар'єр, комп'ютер*.

Але за м'якою вимовою без апострофа: *кювет, бюрократ*;

7) після префіксів у словах іншомовного походження, що закінчуються на твердий приголосний: *ад'ютант, кон'юнктура, ін'єкція*.

Тренувальні завдання

Завдання 1. Поставте, де треба, апостроф або на місці крапок з'єднайте частини слова.

Кур...єр, під...їхати, об...єм, дит...ясла, підв...язати, Куп...янськ,
Св...ятослав, з...умисний, ін...єкція, кур...йозний, св...ято, роз...яснити,

розм...якшити, м...язи, дев...ятнадцять, бур...я, з...їзд, рум...яний, солов...їний, комп...ютер, Х...юстон, Рейк...явик, Лук...ян, трьох...ярусний, черв...як, зв...язківець, зав...южений.

Завдання 2. Запишіть слова, виправляючи помилки.

Мар'яна, солом'яний, торф'яний, надвечір'я, буряк, зоряний, моркв'яний, вітряк, без'ядерний, з'єднаний, Лук'янівка, кров'ю, різдв'яний, духмяний, п'явка, міжбрів'я, буря, солов'їний, бур'ян, дев'ять, з'явитися, дзв'якнути, Стеф'юк, рум'яний, свято, цвях, міжгір'я, з'їхати, верб'яний, рясний, інтерв'ю, об'їждчик, без'язикий.

Завдання 3. Вставте пропущені букви. Знайдіть серед поданих слів "зайве". Обґрунтуйте свою відповідь.

Сузір_я, кур_єр, інтер_єр, міжгір_я, бур_ян, бур_як, Мар_яна, Заполяр_я, надвечір_я, кар_єра, ар_єргард, довір_я, подвір_я, матір_ю, бар_єр.

Завдання 4. Вставте пропущені букви. Знайдіть серед поданих слів "зайве". Обґрунтуйте свою відповідь.

Бур_яковий, р_ясно, вечер_яти, р_яд, гар_ячий, сір_явий, звір_ята, завір_юха, бур_я, р_ясний, вдар_яє, кур_йозний, сер_йозний, зор_яний, повір_я.

Завдання 5. Вставте пропущені букви, скориставшись словами з довідки. Продовжіть рядки, спираючись на всі відомості щодо постановки апострофа в словах. Обґрунтуйте свою відповідь.

Б_є, п_є, м_ята...

Солом_яний, пам_ятай, гніздів_я...

Торф_яний, черв_як, верб_яний...

Надвечір_я, пір_я, перемир_я...

Зів_януть, розм_якшити, зв_язати...

Об_ївся, під_їжджати, від_їхати...

Дит_ясла, двох_ярусний, Мін_юст...

Лук_ян, Лук_янівка, Лук_янович...

Довідка: дерев_яний, Лук_янівський, м_ясо, повір_я, безхмар_я, об_єднання, кав_ярня, мереф_янський, зав_ужений, зв_язківець, знічев_я, тім_я, без_язикий, без_ядерний, верф_ю, в_ється, п_ятсот, невід_ємний, В_ячеслав, сузір_я, солов_їний, хлоп_я, слов_яни, в_юниться, в_яжуть, в_ялий, п_ять, бур_ян, подвір_я.

Завдання 6. Вставте пропущені букви, скориставшись словами з довідки. Продовжіть рядки, спираючись на всі відомості щодо постановки апострофа в іншомовних словах. Обґрунтуйте свою відповідь.

Б_юро, к_ювет, грав_юра...

Х_юстон, миш_як, комп_ютер...

Об_єкт, суб_єкт, ад_ютант...

Довідка: п_едестал, інтерв_ю, кар_єра, кур_єр, ін_екція, інтер_єр, Стеф_юк, б_юджет, куп_юра, бар_єр, прем_єра, п_єса, п_юре, б_юрократизм, Монтеск_є, кап_юшон, об_єктив, ар_єргард.

Завдання 7. Вставте пропущені букви, скориставшись словами з довідки. Продовжіть рядки, спираючись на усі відомості щодо постановки апострофа. Обґрунтуйте свою відповідь.

Р_яст, зор_яний р_ясний...

Дзв_якнути, медв_яний, св_ято...

Довідка: цв_ях, бур_я, бур_як, бур_ян, вітр_як, духм_яний, різдв_яний, моркв_яний, дев_ятнадцять, полум_я, здоров_я, краков_як, ім_я, верхів_я, вечер_яти, завір_юха, гар_ячий, звір_ята, міжгір_я.

Завдання 8. Запишіть речення, вставте, де потрібно, апостроф. Обґрунтуйте свою думку.

1. Ми сп...яніли від духм...яного подиху поля.

2. Не зів...януть квітки, не погаснуть огні, шле привіт нам весна солов...їна.

3. На городі, поміж гр...ядками бур...яків, моркви й усякої городини, вилися доріжки.

4. Старий Дніпро замигтів у його пам...яті своїм вічним св...ятковим простором.

5. Кам...яну голову хоч об мур товчи – не пом...якшає.
6. У всякому подвір...ї своє повір...я.
7. М...яка, з торф...яною кришкою земля пружинила під колесами.
8. Без людської праці вся земля від краю до краю заросла б бур...янами.
9. Нема там добра, де пор...ядку нема.
10. В тишу труда обернено битв роз...ярений грім.
11. Як не б...юсь я з годинами люто, час мене переможе в бою.
12. Сприймати світ всер...йоз – твоя повинність.
13. Поезія – це св...ято, як любов.
14. Коли черв...як торкнувся плоду, той плід зривається з гіллі.
15. Лиш по пам...яті в людині впізнає Людину світ.
16. Восени розумнішою стає людина і ще м...якшим – трави прим...ятої шовк.
17. Мова народу – найкращий, що ніколи не в...яне й вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя.
18. Довго, довго чув я, полонений сном, солов...їну пісню за моїм вікном.
19. А чаєчка в...ється, об дорогу б...ється, к сирій землі припадає, чумаків благає.
20. Я на гору круту крем...яную буду камінь важкий підіймать.

Тестові завдання

1. Апостроф пишеться в усіх словах рядка

- А** арф...яр, без...ідейний, в...ється, від...ємний
- Б** б...юргер, в...їдливість, в...язанка, зор...яно
- В** між...ярусний, дит...ясла, св...ятити, сім...я
- Г** трав...янистий, пред...явник, передз...їздівський, Лук...ян
- Д** об...єм, тр...ясса, траф...ік, мерэф...янський

2. Апостроф пишеться в усіх словах рядка

- А** в...їжджена, з...уміти, зв...язківець, Лук...янович
- Б** надбрів...я, перед...ювілейний, мавп...ячий
- В** хлоп...я, ув...язати, сп...яніти, солом...яний
- Г** кр...юк, м...яз, п...єдестал, п...ятсот
- Д** р...юкзак, в...їстися, в...ялений, сер...йозний

3. Апостроф пишеться в усіх словах рядка

- А розм...якнути, Р...єпін, під...язичний, об...єкт
- Б м...язи, з...агітувати, зав...язка, м...ята
- В горохв...ний, повір...я, роз...єднати, св...ятий
- Г п...ятий, фельд...єгер, ад...ютант, гороб...ята
- Д п...юпітр, пан...європейський, Монтеск...є, б...юро

4. Апостроф пишеться в усіх словах рядка

- А без...ядерний, верф...ю, знічев...я, Лук...янчук
- Б б...юро, від...їжджати, дит...ясла, м...язовий
- В св...ято, різнотрав...я, м...юзикл, зв...язатися
- Г кров...ю, з...явитися, м...який, різьб...яр
- Д р...юмсати, кр...юк, б...ється, св...ятість

5. Апостроф пишеться в усіх словах рядка

- А прив...ялий, обм...як, з...їдання, р...ядно
- Б шир...яти, м...ятий, любов...ю, об...ївся
- В тім...я, розіп...ятий, чотирьох...ядерний, п...яльці
- Г бракон...єрський, жаб...ячий, зап...ястя, кар...єра
- Д роз...ятрити, без...язикий, м...ясо, з...ірвати

6. Апостроф не пишеться в усіх словах рядка

- А бр...язнути, гр...юк, з...єднати, ін...екція, Х...юстон
- Б манік...юр, медв...яний, моркв...яний, р...юкзак, б...юрократ
- В кон...юнктивіт, з...йомка, дзв...якнути, ком...юніке, кастан...єти
- Г кр...якати, пролл...єш, п...яний, цв...яхувати, верб...яний
- Д гр...язно, св...іт, невід...ємний, бр...як, торф...яний

7. Апостроф не пишеться в усіх словах рядка

- А солов...ям, щаст...я, гороб...ячий, матір...ю, дерев...яний
- Б роз...ораний, Св...ятослав, сер...йозно, хутор...янин, кур...ячий
- В рум...яний, здоров...я, м...яч, череп...я, жираф...ячий
- Г черв...ячок, слов...янський, двох...ярусний, в...юнкий
- Д кон...юнктура, з...уміти, б...юро, любов...ю, здоров...я

8. Апостроф не пишеться в усіх словах рядка

- А кур...йозний, нав...язливий, р...ятівний, подвір...я, бур...я
- Б тридев...ять, рута-м...ята, пам...ятати, п...яти, верф...ю
- В моркв...яний, п...юре, помор...янин, р...ябий, різдв...яний
- Г нав...ючений, Солов...йов, тьм...яний, п...ястук, зав...южений
- Д без...інтересний, п...ятдесят, в...юк, без...іменно, розм...якшити

9. Апостроф не пишеться в усіх словах рядка

- А прим...ятий, присв...ята, повітр...я, помор...янин, суб...ективний
- Б посер...йознішати, кур...єр, грав...юра, Кас...ян, комп...ютер
- В б...юрократ, кур...йозний, вар...яг, Вороб...йов, п...юпітр
- Г бракон...єр, Мар...яна, з...умисний, к...ювет, об...єкт
- Д кап...юшон, б...юст, бур...ян, бур...як, кур...єр

10. Апостроф не пишеться в усіх словах рядка

- А пан...європейський, к...ювет, ад...ютант, з...окрема, ін...єкція
- Б барел...єф, роз...юшити, ф...юзеляж, він...єтка, без...ядерний
- В вр...ятувати, довір...яти, з...економити, духм...яний, сер...йозний
- Г б...язь, мес...є, від...їзд, в...язниця, дит...ясла
- Д без...іскровий, інтер...єр, Г...юго, Рейк...явік, В...єтнам

11. Неправильно написано всі слова в рядку

- А Заполяр'я, кам'яний, в'язи, під'яремний
- Б жираф'ячий, рядок, м'ята, під'їжджати
- В В'ячеслав, пам'ять, сузір'я, між'ярусний
- Г моркв'яний, дзв'якнути, краков'як, торф'яний
- Д об'їзд, м'який, дев'ятсот, вітряк

12. Немає орфографічної помилки в рядку

- А кар'єра, гравюра, ком'юніке, суб'єкт
- Б бар'єр, бюро, краков'як, ад'ютант
- В інтер'єр, к'ювет, комп'ютер, довір'я
- Г кар'єризм, миш'як, пюпітр, верф'ю
- Д кур'єр, мавп'ячий, об'єкт, верхів'я

4.2. Уживання м'якого знака

М'який знак пишеться:

- 1) після м'яких приголосних **д, т, з, с, л, н, ц**: *пітьма, різьбяр, тьмяний*;
- 2) у буквосполученні **ьо**: *льодяник, сьогодніня*;
- 3) у суфіксах **-ськ, -зьк, -цьк**: *поліський, запорізький, німецький*.
Але: *різкий, боязкий, дерзкий, в'язкий, ковзкий, плаский, баский, жаский*;
- 4) у суфіксах **-оньк, -еньк, -есеньк, -ісіньк, -юсіньк**: *ріднесенький, свіжісінький, калинонька*;
- 5) у родовому відмінку множини іменників жіночого та середнього роду, що закінчуються на **-ня, -ння, -ця, -це**: *рішення – рішень, письменниця – письменниць, серце – сердець, друкарня – друкарень*;
- 6) у дієсловах (3-тя особа однини та множини, наказовий спосіб, неозначена форма): *котиться, погляньте*;
- 7) перед **йо** в іншомовних словах: *шампінйон, гільйотина*;
- 8) у похідних словах, якщо в початковій формі вживається м'який знак: *яблуньці – яблунька, вишеньці – вишенька*.
Але: *гілці – гілка, землянці – землянка*.

М'який знак не пишеться:

- 1) після **б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, щ, г, ґ, к, х**: *розкіш, любов*;
- 2) після **р**: *лікар, перевірте*.
Але: *Горький, Зорькін*;
- 3) після **н** перед суфіксами **-ськ, -ств**: *велетенський, громадянство*;
- 4) після **н** перед **ж, ч, ш, щ**: *меншість, доменщик*.
Але: *неньчин, няньчин, доньчин, бриньчати, Маньчжурія, женьшень*;
- 5) між двома однаковими буквами, що позначають м'які подовженні приголосні: *століття, змагання*;
- 6) після м'яких приголосних (крім **л**), якщо за ними йдуть інші м'які приголосні, м'якість яких на письмі позначається буквами **я, ю, є, і, ь**: *радістю, кузня*;
- 7) у середині складних числівників: *вісімнадцятий, шістсот*.

Тренувальні завдання

Завдання 1. Запишіть слова. Поясніть уживання м'якого знака в них.

Донецький, зупиняється, малюсінський, погляньте, дрібнесенький, доньчин, чернівецький, уманський, познайомляться, подільський, київський, тонший, повірте, кавказький, панщина, близький, різко, доменщик, боязкий, громадянство, мільйон, вузько, бриньчати, дочці, кілець, перевір, бажань, косьба, Парасці, головонька, боротьба, Оксанці, тьмяний, веселитись, ображається, кінчик, павільйон, шістдесят, святковий, християнський, ляльці, компаньйон, сімдесят, кобзар, Наталчин, лікар, трьох, приязнь, няньчити, присядьте, сторінці, бульйон, станьте, рученька, дзьоб, тесляр, сердець, партизанський, бадьорий, тепер, льодовик, розійдіться, Сибір, виховательчин, велетенський.

Завдання 2. Запишіть слова. Вставте пропущені букви.

Сіл...с...кий, л...дяник, селян...с...кий, смієт...ся, порад...ся, на гіл...ці, черешен...ці, кол...ровий, нян...чин, куз...ня, сер...зно, брун...ці, праз...кий, бурул...ці, париз...кий, шин...йон, порт...ера, Натал...ці, комп...ютер, дев'ят...надцятий, сен...йорита, різ...бяр, ремін...чик, сопіл...ці, мен...шість, дитин...ці, ал...батрос, міл...йонер, гет...ман...с...кий, кур...озний, Цар...ов, Монтеск...є, громад...с...кіст..., перепіл...чин, котит...ся, болгар...с...кий, бан...щик, нен...чин, В...єтнам, шпил...ці, дівчинон...ці, лают...ся, конференс...є, ред...ці, вісім...надцятий, ган...ба, потихен...ку, один-однісін...кий, стелят...ся, соняч...ний, вес...няний, чабан...с...кий, візерун...чатий, мал...вничая, хилитис..., піч..., поглян...те, вдяч...ніс...т..., починаєт...ся, вісім...сотий.

Завдання 3. Вставте пропущені букви. Знайдіть "зайве" слово в поданому рядку.

Ман_чжурія, чабан_ський, Малан_чин, циган_ський, пан_щина, домен_щик, тон_ший, громадян_ство, мен_ший, візерун_чатий, велетен_ський.

Завдання 4. Вставте пропущені букви. Знайдіть "зайве" слово в поданому рядку.

Гор_кий, шахтар_, комар_, сер_йозний, швейцар_, товар_, кобзар_, гір_кий, стер_ня, переві́р_, матір_, дар_, кур_йозний, тепер_, штукатур_, школяр_, чоботар_, човняр_, цукер_ка, цар_.

Завдання 5. Вставте пропущені букви. Знайдіть "зайве" слово в поданому рядку.

Брун_ці, баб_ці, вишен_ці, яблун_ці, жмен_ці, рибон_ці, дон_ці, волен_ці, бурул_ці, лял_ці, Вал_ці, Куз_ці, кул_ці, приятел_ці, нен_ці, нян_ці, дяд_ці, ручен_ці, Маринон_ці.

Завдання 6. Вставте пропущені букви. Знайдіть "зайве" слово в поданому рядку.

Близ_кий, вуз_кий, сільс_кий, харківс_кий, юнац_кий, бояз_кий, одес_кий, запорі́з_кий, львівс_кий, галиц_кий, козац_кий, тюркс_кий, київс_кий, миргородс_кий.

Завдання 7. Вставте пропущені букви. Знайдіть "зайве" слово в поданому рядку.

Дивіт_ся, миріт_ся, постав_те, з'явис_, підштовхніт_, шелестіт_, усун_те, допоможіт_, ускладніт_, не упустіт_, не упадіт_, укрийтес_, укажіт_, створіт_, стережіт_ся, стеліт_, старайтес_, припиніт_.

Завдання 8. Продовжіть рядки, спираючись на усі відомості щодо постановки м'якого знака в словах. Обґрунтуйте свою відповідь.

Осін_, Пол_ща, гет_ман...

Л_н, утр_ох, л_отчик...

Бул_он, медал_он, павіл_он...

Київс_кий, запорі́з_кий, козац_кий...

Ніжен_ка, головон_ка, малесен_кий, тонюсін_кий, одніс_нький...

Знан_, пісен_, рішен_, об'єднан_, робітниц_, сердец_...

Граєт_ся, грают_ся, гратис_, стан_, стан_те...

Пол_ці, гол_ці, киц_ці...

Завдання 9. Продовжіть рядки, спираючись на усі відомості щодо постановки м'якого знака в словах.

Багатир_, вісім_, борщ_...

Домен_щик, Уман_щина, Волин_щина...

Кубан_ський, партизан_ський, волин_ський, пан_ство...

Вісім_сот, вісім_десять, вісім_надцять...

Зіл_ля, бадил_ля, весіл_ля...

Мудріс_ть, якіст_ю, прис_лів'я, присв_ячений...

Завдання 10. Запишіть речення. Вставте, де потрібно, м'який знак.

1. Україн...с...кий кос...тюм формувався протягом тривалого часу.
2. Виявляєт...ся, що слово "мрія" виникло в пошевченків...с...ку добу.
3. Віти калини хилят...ся під вагою червоних кетяг.
4. З ким поведеш...ся, від того й набереш...ся.
5. Я люблю рум...яну осін..., над садами чисту просінь.
6. Не хвалися мудрий мудріс...тю, ані сил...ний силою.
7. Ніч... така місяч...на, зоряна, ясная. Видно, хоч... голки збирай.
8. Пол...ова доріжка стелит...ся між високими хлібами.
9. Стрункий клен з розлогою кроною візерун...чатими лис...тями нагадує мереживо.
10. За Мотрею стояв Карпо у вуз...кій сороч...ці.
11. Були козаки християн...с...кі й татар...с...кі.
12. Вересен... розфарбував ліс яскравими кол...орами.
13. Із захоплен...ням писав про привіл...не сибір...с...ке море відомий мандрівник тринад...цятого століт...тя Марко Поло.
14. Короп б...є хвостом, скручуєт...ся бубликом, вириваєт...ся.
15. Греб...ці скіл...ки сили вдарили веслами, рятуючис... від могут...н...го прибою.
16. На кам...янистому схилі лед... виднієт...ся лісничова хата.
17. Збирают...ся чабани, по черзі обв...язуються вір...овками і спускают...ся у вогку колодяз...ну глиб.
18. Не с...ріблит...ся над ним м...яке місяч...не сяйво.
19. Малан...ці горе велике, бо снилос... за хазяйс...ким сином бачити доч...ку.
20. Де-не-де по ярах білили залишки торіш...н...го с...нігу.

Тестові завдання

1. М'який знак пишеться в усіх словах рядка

- А** ал...батрос, змовниц...ки, прем...єра, кров..., брун...ці
- Б** зліз...те, постат..., сидят..., гал...чин, бурул...ці
- В** по-козац...кому, сестрон...ко, тонен...кий, волен...ці
- Г** зеленен...кий, ад...ютант, пекар..., порт...єри,
- Д** в'язан...ня, в...єтнамець, в'яліст..., кричиш..., дон...чин

2. М'який знак пишеться в усіх словах рядка

- А** медал...йон, знан..., підземел...ля, закин...те, нян...чин
- Б** в...юн, кіл...це, козачен...ко, л...одяний, брин...чати
- В** сопіл...ці, т...мяний, тонюсін...кий, дніпровс...кий, уман...ський
- Г** перелаз...мо, широчен...кий, яблун...ці, прокл...он, нен...чин
- Д** ніч..., в'язал...ник, нехворощ..., дохідливіс...т..., волин...ський

3. М'який знак пишеться в усіх словах рядка

- А** голубон...ка, д...оготь, ган...ба, люд...ське, Ман...чжурія
- Б** аномал...ний, бул...йон, друкарен..., сіл...ський, жен...шень
- В** горобец..., летит..., сон...цю, снит...ся, сип...те
- Г** вос...мий, врїж...те, с...омий, риз...кий, став...те
- Д** сіл..., сл...ота, ін...єкція, кон...юнктива, об...єм

4. М'який знак пишеться в усіх словах рядка

- А** с...огодні, спіл...но, чумац...кий, син...ого, кан...йон
- Б** ковал...ський, кін...чик, їдал...ня, галиц...кий, ремін...чик
- В** близ...ко, боец..., знат..., ін...ший, різ...кий
- Г** асоціативніс...ть, пташинон...ка, виходит..., ковз...кий
- Д** емал...ований, ступін..., жовтен..., бояз...кий

5. М'який знак пишеться в усіх словах рядка

- А** українс...кий, дон...чин, ходит..., звідусіл..., заздалегід...
- Б** ліплят..., віз...міть, війс...ко, він...ця, в'яз...кий
- В** вишен...ці, відщеплен...ня, сл...ози, малесен...кий, яблун...ці
- Г** комп...ютер, сердец..., смієт...ся, молот...ба, дівчинон...ці
- Д** жнец..., ерес..., запис..., жираф...ячий, галуз...ці

6. М'який знак пишеться в усіх словах рядка

- А сер...йозний, сіл...с...кий, Ман...чжурія, страховис...ко
- Б близ...кість, Гор...кий, дон...чин, вузен...кий
- В робітниц..., бул...йон, гусон...ка, наговориш...ся
- Г ранец..., сл...оза, домен...щик, дев'ят...сот
- Д долен...ці, різ...блений, сторін...ці, ковз...кий

7. М'який знак не пишеться в усіх словах рядка

- А хвилин...ці, дишут..., цв...ях, чест...ю, Гал...ці
- Б біжиш..., зіл...ля, вишен...ка, камін...ня, Вал...ці
- В ран...ній, рибал...ці, кін...цівка, шерс...тю, с...піваючи
- Г пишеш..., с...лід, друкар..., нян...ка, Куз...ці
- Д жбурлян...ня, насип..., ереванс...кий, Сибір..., пан...щина

8. М'який знак не пишеться в усіх словах рядка

- А запобіжиш..., вес...няний, вірменс...кий, степ..., насип...те
- Б япон...ський, ріж..., медал...йон, мен...ше, шампін...йон
- В відс...піваний, Натал...ці, низ...ко, узгір...я, на таріл...ці
- Г Хар...ків, землян...ці, майбут...не, жін...ці, корін...чик
- Д жит...тєлюб, живопис..., скріплюєш..., уважніст..., т...мянний

9. М'який знак не пишеться в усіх словах рядка

- А ріж...те, с...ніданок, корис...тю, дяд...ко, різ...бяр
- Б ар...єргард, піч...ний, палянич...ці, розіб'єш..., вір...те
- В туш..., гір...кий, голуб..., маритимут...ся, Гор...кий
- Г л...отчик, сип...те, спиш..., гос...ті, барел...єф
- Д літопис..., сторіч..., Керч..., дз...обнути, прокл...он

10. М'який знак не пишеться в усіх словах рядка

- А у мис...ці, сподіваєш...ся, Мурманс...к, Грин...чишин, вуглець...
- Б освітянс...кий, п...єса, жит...тя, домен...щик, молодець...
- В бібліотекар..., інтерв...ю, л...лється, ніч...ний, кон...юнктивіт
- Г мен...ший, нян...чити, річ..., жнец..., ін...екція
- Д ковз...кий, черешен...ці, лан...цюг, гуаш..., дівчинон...ка

11. Орфографічну помилку допущено в рядку

- А** порт'єра, каньйон, рибоньці, встаньте
- Б** бренькіт, колодязь, малюсінький, хатці
- В** празький, товариш, гайдамацький, сімсот
- Г** сеньйорита, густесенький, панщина, віддаляється
- Д** Рязанщина, доньчин, близькість, бриньчати

12. Немає орфографічних помилок у рядку

- А** веселиться, добровольці, барел'єф, шістдесят
- Б** менший, Уманьщина, балці, паморозь
- В** шампіньон, женьшень, смієшся, льотчик
- Г** близькість, нанівець, вишеньці, неньчин
- Д** ательє, дівчиноньці, Волинщина, всерьйоз

4.3. Правопис префіксів

1. Префікс **з-** переходить у префікс **с-** перед **к, п, т, ф, х**: *сфокусувати, спланувати*.

Перед іншими приголосними пишеться префікс **з-**: *зламати, зсунути*.

З метою досягнення милозвучності мовлення префікс **з-** може видозмінюватися на *зі-, зо-*.

Префікс **зі-** пишемо, якщо корінь слова починається:

сполученням кількох приголосних: *зізнатися, зітхнути, зіштовхнути*;

сполученням губного та йотованого: *зів'ялий, зім'ятий, зіб'ємо*.

Зрідка вживається префікс **зо-**: *зомлілий, зопрілий*.

2. Буква **з** пишеться в префіксах **роз-, без-, воз-, через-** і не змінюється перед наступним приголосним: *безплатний, розхитати, возз'єднання, черезсмузжя*.

3. Буква **д** пишеться в префіксах **під-, від-, над-, од-, пред-, перед-** і не змінюється перед наступним приголосним: *надпотужний, відкриття, представник, передчасно*.

4. У префіксах **між-, об-** кінцевий приголосний не змінюється: *міжпланетний, обшити*.

5. Префікс **прі-** вживається в словах: *прізвище, прізвисько, прірва*.

6. Префікс **пре-** вживається для вираження перебільшення: *претихий, пречудово*.

Також префікс **пре-** вживається в словах старослов'янського й іншомовного походження: *превелебний, преосвященний, преподобний, престольний, презирливий, претендент, президент, презентація, преамбула, президія, прелюдія.*

7. Префікс **при-** вживається в словах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії: *приамурський, придбати, присудити.* А також у словах: *прибільшений, приватний, додатний, привілейований, привітальний, приголомшений, прикрашати, привабливий, пристрасний.*

Тренувальні завдання

Завдання 1. Запишіть подані слова у дві колонки: у першу – з префіксом *з-*, у другу – з префіксом *с-*. Вставте пропущені букви.

...водити, ...коротити, ...найти, ...вільнити, ...прямувати, ...міцніти, ...лити, ...формувати, ...чепити, ...класти, ...тулити, ...рушити, ...молотити, ...сохнути, ...понукати, ...фотографувати, ...пекти, ...шити, ...палити, ...бігти, ...косити, ...меншити.

Завдання 2. Запишіть слова у дві колонки: у першу – з префіксами *-з, с-*; у другу – з буквами "з", "с", що починають корінь.

Спілка, зрубати, звіт, снігур, збіжжя, збігати, сталь, звання, звинуватити, згодний, ставок, згоріти, смуток, зграя, згусток, здобний, здобич, схованка, стиглий.

Завдання 3. Запишіть слова у дві колонки: у першу – з префіксом *пре-*, у другу – з префіксом *при-*. Вставте пропущені букви.

Пр...дбати, пр...азовський, пр...дорогий, пр...людія, пр...вілейований, пр...блудитися, пр...вабити, пр...зентація, пр...спокійний, пр...гнічувати, пр...годницький, пр...високий, пр...завзятий, пр...гортати, пр...славний, пр...губити, пр...судити, пр...глибокий, пр...дорожній, пр...глупий, пр...глушити, пр...добрити, пр...добрий, пр...тихий, пр...тихнути, пр...меншити, пр...малий, пр...мудрий, пр...хороший, пр...хорошити, Пр...дніпров'я, пр...стольний, пр...вабливий.

Завдання 4. Запишіть слова, вставте пропущені букви.

Ро...бити, ро...бомбити, бе...аварійний, бе...білетний, чере...зерниця, во...з'єднати, ро...відати, ро...громити, бе...гласний, бе...дощовий, чере...плічник, ро...кабалити, ро...вальцювати, бе...жирний, бе...плідний, чере...смужжя, ро...бубнявіти, ро...брунькувати, ро...стелити, бе...системний, бе...прав'я, во...радуймося, ро...чинити, ро...формувати, бе...межжя, бе...товарний.

Мі...народний, пі...креслити, ві...штовхнути, на...потужний, о...криття, пере...мова, пре...ставник, мі...зоряний, мі...планетний, о...палити, о...клеїти, пі...нести, ві...повісти, на...писати, пі...шити, мі...гір'я, о...їхати, мі...районний, мі...крайовий, на...мірний, на...ходити, під...палювати, пре...являти, о...вертати, о...кладати, о...кручувати.

Завдання 5. Запишіть подані речення. Вставте пропущені букви.

1. Пр...вітай же, моя ненько, моя Україно, моїх діток нерозумних, як свою дитину.

2. За двома зайцями не гонись, бо й одного не ...піймаєш.

3. Чом вас [думи] лихо не пр...спало, як свою дитину.

4. Темно-червона рожа ро...цвілася ро...кішно.

5. Світ, вгамований, до захмеління пр...красний, ро...ступався на всі чотири боки від них.

6. Для людської думки немає ві...далі.

7. Командир пояснив о...становку.

8. Далі затремтіли дерева, ...трепенулись, ро...горнули листочки.

9. Бе...краї лани зеленого ...біжжя дрімали серед тихої ночі.

10. Я пр...слухаюсь до всього, але чую тільки вранішню журбу роси.

11. Любиш брати – люби і ві...давати.

12. Одного вечора удова-Кармелиха пр...лягла у своїй хатці.

13. Перші тіні лягли на пр...тихий степ, і ховрах ро...танув у них бе...слідно.

14. Далекий ліс на яру наче хто пр...крив тонкою білою наміткою.

15. На сцені сиділа пр...зидія.

16. Хоч мороз і пр...пікає, зате комарів немає.

17. Бе...лісний, трагічно бе...захисний край, пер...повнений на...мірою сонця і світла.
18. ...томився, сів ві...почити.
19. Не кидай іскри в солому, бо солома ...горить і село ...палить.
20. Над Асканією пливе дух ро...квітлих персидських бузків, ро...парених щедрим південним сонцем.

Тестові завдання

1. Літера "с" пишеться в усіх словах рядка

- А** ...цементувати, ...колючий, ...пакований, ...ковування
- Б** ...поглядання, ...бентежити, ...трушувати, ...цідити
- В** ...тесати, ...хвальний, ...керований, ...тулити
- Г** ...сув, ...хватка, ...монтувати, ...скочити
- Д** бе...системно, ро...цвітати, бе...хвостий, бе...поворотно

2. Літера "з" пишеться в усіх словах рядка

- А** ...бадьорювати, ...сунутися, ...шивальник, ...палах
- Б** ...багачувальний, ...чесаний, ...шиток, ...жувати
- В** ...дрібнілий, ...економити, ...качати, бе...тактність
- Г** ...групований, ро...чавити, бе...культурний, ...кисати
- Д** ...тяжка, ...шкребти, ...жалитися, бе...слідно

3. Літера "з" пишеться в усіх словах рядка

- А** ...банкрутований, ...сутулений, ...коритися, бе...пам'ятство
- Б** ...гвинчувати, ...діймати, ...читувати, ...творити
- В** ...близитися, ...сипаний, ...шерхлий, ...чеплений
- Г** бе...перебійний, ро...пуття, ...хвальний, ...жмакати
- Д** ...хил, ...цементувати, бе...стидник, ...формувати

4. Літера "з" пишеться в усіх словах рядка

- А** ...сутеніти, ...жатий, ...чистити, ...двоєний
- Б** ...гуртованість, ...кликання, бе...формний, ро...сип
- В** бе...тьмяно, ро...писатися, ...пекти, ...молотити
- Г** ...гуртованість, ...гущувати, ...фотографувати, ...мотати
- Д** ...середини, ...низу, бе...помилковий, ...хрещений

5. Префікс "пре" пишеться в усіх словах рядка

- А пр...болючий, пр...великий, пр...смачний, пр...линялий
- Б пр...вабливий, пр...бідний, пр...блискучий, пр...забутий
- В пр...багатий, пр...тихий, пр...швидкий, пр...хороший
- Г пр...балковий, пр...високий, пр...завзятий, пр...мудрий
- Д пр...сохлий, пр...злий, пр...красний, пр...малий

6. Префікс "пре" пишеться в усіх словах рядка

- А пр...солодкий, пр...товстий, пр...тихлий, пр...милий
- Б пр...чистий, пр...старий, пр...тяжкий, пр...сніжний
- В пр...спокійний, пр...цікавий, пр...трудолюбивий, пр...критий
- Г пр...добрий, пр...чорний, пр...чудовий, пр...меншений
- Д пр...кумедний, пр...лютий, пр...дорогий, пр...колочений

7. Префікс "пре" пишеться в усіх словах рядка

- А пр...жорстоко, пр...забавно, пр...скакати, пр...скупий
- Б пр...дивний, пр...глупий, пр...святий, пр...гарний
- В пр...славно, пр...противно, пр...пудрити, пр...слати
- Г пр...подобний, пр...розумний, пр...сірий, пр...сілок
- Д пр...непорочний, пр...освященний, пр...цілитися, пр...пишний

8. Префікс "при" пишеться в усіх словах рядка

- А пр...в'язаність, пр...яскравий, пр...плутати, пр...мокнути
- Б пр...гальмувати, пр...гамувати, пр...кути, пр...мотати
- В пр...брехати, пр...бувати, пр...кладати, пр...звище
- Г пр...комічно, пр...кормлювати, пр...порошити, пр...плюснутий
- Д пр...батьоритися, пр...бляклий, пр...йти, пр...гідкий

9. Префікс "при" пишеться в усіх словах рядка

- А пр...варений, пр...волокти, пр...ворожити, пр...гасити
- Б пр...вокзальний, пр...чудернацький, пр...гвинчувати, пр...вразий
- В пр...повзти, пр...ораний, пр...нісши, пр...освященний
- Г пр...будовувати, пр...везти, пр...здоровий, пр...звисько
- Д пр...вабити, пр...берігати, пр...смачний, пр...бинтований

10. Префікс "при" пишеться в усіх словах рядка

А пр...права, пр...горнути, пр...донний, пр...зирливий

Б пр...гаслий, пр...свиснути, пр...мести, пр...пухнути

В пр...гнати, пр...світлий, пр...моритися, пр...сісти

Г пр...дрібний, пр...єднаний, пр...долинок, пр...кордонник

Д пр...шкільний, Пр...дніпров'я, пр...булець, пр...чудний

11. Правильно записано всі слова рядка

А придорожній, привілейований, призирливий, прибігти

Б прикордонний, привітальний, приподобний, придати

В приморський, преугодницький, пристольний, приписати

Г прибережний, пришитий, прилюдія, прималювати

Д приміський, приклеїти, присудити, придобрити

12. Орфографічну помилку допущено в рядку

А пристрасний, приснитися, пристрілювати, притягати

Б приуральський, прихворіти, пречарувати, пристаркуватий

В премудрий, прекрасний, прегарний, преширокий

Г причесати, пришляховий, привабливий, пригноблений

Д прикрити, прибіднюватися, прикручувати, преактивний

4.4. Правопис іншомовних слів

1. В іншомовних словах голосний **-и** пишеться після приголосних **д, т, з, с, ж, ш, р, ц, ч** перед приголосними в коренях слів і в суфіксах **-ик, -ир, -ичн, -ист, -изм**: *критика, риторика, бригадир*.

2. Після інших приголосних пишеться голосний **-і**: *ліквідація, географічний*.

3. Голосний **-і** також пишеться, якщо за ним стоїть голосний чи приголосний **й**: *місіонер, віолончеліст, лекторій*.

Але: *башкир, башлик, бинт, бурмистер, вимпел, гиря, графин, диявол, диякон, єпитимія, єпископ, єпитрахиль, єхидна, жасмин, імбир, калмик, канитель, католик, кизил, килим, кинджал, кипарис, киргиз, кiset, кишлак, лиман, лимон, мигдаль, миля, мирт, митра, митрополит, нирка, спирт, схима, химера, християнство, Вавилон, Єгипет,*

Єрусалим, Зімбabwe, Китай, Пакистан, Сідней, Сімферополь, Сінгапур, Тіроль, Тільзіт, Тітікака, Дідро, Діжон, Дізель (дизель).

4. Голосний **-і** пишеться на початку слова та в кінці незмінюваних слів: *інтеграція, жалюзі.*

5. Після префікса початкова **-і** зберігається: *дезінтеграція, доісторичний.*

6. Голосний **-ї** пишеться після голосного: *архаїка, стоїк.*

7. Після приголосних **ж, ш, ф** пишеться голосний **-у**: *брошура, журі.*

8. Голосний **є** пишеться на початку слова, після апострофа, м'якого знака, **е, і, й**: *п'єса, ательє, феєрверк, конвеєр, фойє.*

Тренувальні завдання

Завдання 1. Позначте слова з пропущеною буквою -і.

Аб...тур...єнт, белетр...ст...ка, єп...скоп, вамп...р, дармо...д, ауд...торія, беду...н, ветер...нар, параш...т, екв...л...брист, д...явол, амб...ц...я, бадм...нтон, клас...ц...зм, зод...ак, експрес...он...зм, д...абетик, ентуз...аст, ...мпров...зац...я, харак...р..., фе...рверк, дезерт...р, кол...з...я, геодез...чний, к...нджал, альтру...ст, бактер...ц...дний, б...бл...оман, в...адук, б...нт, в...олончел...ст, ...нгрєд...єнт, кол...бр..., вегетер...анець, інду...зм, нум...змат, р...тор...ка, м...н...атюрист, п...гментац...я, апл...кац...я, д...якон, г...ацінт.

Завдання 2. Позначте слова з пропущеною буквою -и.

В...мпел, ж...рі, гот...ка, д...р...жабль, его...зм, л...кв...дац...я, банд...т...зм, гранд...озний, м...тропол...т, гамб...т, абаж...р, д...с...дент, банк...рський, глад...атор, в...траж, дру...д, ганд...кап, в...зав..., геноц...д, ши...зм, міст...ц...зм, покур..., рад...куліт, гор...зонт, д...аграма, бл...ндаж, курс...в, моц...он, панте...зм, пар..., лекс...кон, к...пар...с, холер...к, шап...то, лектор...й, фол...ант, есе...ст, фет...ш...зм, інту...ція, євр...ка, кр...терія, т...ара, кабр...олет, янк..., екзот...ка, арха...ка.

Завдання 3. Доберіть із довідки іншомовне слово, яке відповідає наведеній характеристиці.

1. Політика чи процес продажу або передавання державної чи суспільної власності у руки приватних інвесторів.

2. Вокальна музична форма, не підлегла симетричному ритму; рід співучої розмови.

3. Приватна особа або фірма, що займаються купівлею-продажем цінних паперів, валют, товарів і що діють від свого імені та за свій кошт.

4. Вогнедишна потвора з головою і шиєю лева, з тулубом кози та з хвостом дракона; нездійсненна мрія, примха, вигадка, дивацтво.

5. Замкнена область підвищеного атмосферного тиску з максимальним тиском у центрі.

6. Коротка нарада представників засобів масової інформації, на якій подається погоджена сторонами-учасниками переговорів, засідань, конференцій інформація про її хід, погляди сторін тощо.

7. Філософсько-матеріалістичне вчення, яке відкидає віру в реальність існування всього надприродного, постулює неспроможність усякої релігії як фантастичного відображення дійсності.

8. Складний голосний звук, що складається з двох елементів, які утворюють один склад, що забезпечує фонетичну цілість.

9. Безкорисливе прагнення до діяльності на благо інших; протилежність егоїзму.

10. Економічне явище, яке характеризується зростанням цін і, відповідно, викликає зворотно пропорційне зниження купівельної спроможності (знецінення) грошової одиниці.

Довідка: дилер, химера, інфляція, речитатив, дифтонг, альтруїзм, брифінг, приватизація, атеїзм, антициклон.

Завдання 4. Запишіть подані речення, вставте пропущені букви в слова іншомовного походження.

1. До наших днів дивує своєю красою Софія Київська, неперевершеними є її арх...тектура, ж...вопис і найвищого ґатунку моза...ка.

2. Оф...церський мунд...р флотського ек...пажу він [Аркас] зобов'язаний був носити, перебуваючи на службі в морському відомстві.

3. Услід за солдатами Наполеона до Єг...пту прибули вчені, журнал...сти, художн...ки.

4. Ск...фи були кочівниками, і їх способів життя відповідало мистецтво м...н...атюри.

5. Нині значна тер...тор...я бар'єрних р...фів колишнього Сарматського моря охороняється державою.

6. Стальними к...нджалами виблискував першій лід.

7. Мозок людини, як кажуть к...бернет...ки, – це ун...версальний перетворювач інформац...ї і досить досконала обч...слувальна машина.

8. Поезія Василя Стуса виходить далеко за межі того експер...ментального бунтарства, часто д...летантської, показової інтелектуал...зації вірша, що були притаманні творам багатьох його ровесників... . Д...сц...пл...на слова, лакон...зм вислову, надзвичайно широкий словник – ось шлях його поезії.

9. Українська пісня – це ген...альна поет...чна б...ографія українського народу.

10. Сучасні ц...в...л...зації не зазнали таких драмат...чних катакл...змів.

Тестові завдання

1. В усіх словах іншомовного походження пишеться "и" у рядку

- А арх...стратиг, кос...нус, през...дія, дез...нфекція
- Б ц...фра, деф...цит, дистр...б'ютор, ш...рма
- В абор...ген, дрес...рувальник, реч...татив, Ч...каго
- Г тер...торіальний, соц...ологія, дж...гіт, клас...цизм
- Д д...наміка, Алж...р, верт...каль, пав...льйон

2. В усіх словах іншомовного походження пишеться "и" у рядку

- А Афр...ка, башк...р, ескадр...ля, єп...скоп
- Б д...якон, калм...к, Ч...лі, полем...ка
- В тер...кон, рег...он, д...спропорція, пр...зер
- Г кас...р, г...гієна, д...ференціяція, мед...цина
- Д абр...кос, рат...фікація, ав...там...ноз, рал...

3. В усіх словах іншомовного походження пишеться "и" у рядку

- А ант...под, асорт..., г...ря, пред...кат
- Б патр...от, с...луєт, р...тм, ж...лет

- В** вест...бюль, д...станція, д...намічний, д...сц...пліна
Г г...брид, д...ктант, д...намо, рец...див
Д акц...з, афор...зм, абраз...в, альп...нарій

4. В усіх словах іншомовного походження пишеться "и" у рядку

- А** д...ригент, Д...зель, д...зель, гард...на
Б Пар...ж, ант...біотик, в...траж, дец...метр
В колор...т, конт...нент, г...гант, коп...ювати
Г депоз...тний, к...парис, пласт...к, фортис...мо
Д гаймор...т, акт...в, аг...тація, ал...бі

5. В усіх словах іншомовного походження пишеться "и" у рядку

- А** Антаркт...да, д...ктатор, ех...дна, м...трополит
Б кред...т, метод...ка, Гр...нвіч, ав...атор
В д...ктатор, б...льярд, б...нт, к...но
Г в...кінг, Браз...лія, д...спут, к...нджал
Д стер...льний, аз...мут, акуст...ка, акц...онер

6. В усіх словах іншомовного походження пишеться "і" у рядку

- А** еп...тет, м...тра, пюп...тр, імун...тет
Б рад...ус, ф...лософ, пр...оритет, імм...грант
В бадм...нтон, тр...умф, п...нцет, жасм...н
Г асим...ляція, ант...теза, бол...д, д...алог
Д гуман...тарний, ун...верситет, академ...я, т...п

7. В усіх словах іншомовного походження пишеться "ї" у рядку

- А** д...апазон, ім...дж, пенальт..., к...ргиз
Б акс...ома, дез...нформація, евфем...зм, мерс...
В в...негрет, ген...альний, ц...трусові, сп...рт
Г д...алектика, зеф...р, колокви...ум, ж...рандоль
Д агрес...я, абітур...єнт, рад...ограма, ш...фр

8. В усіх словах іншомовного походження пишеться "ї" у рядку

- А** аквар...ум, б...знес, без...дейний, д...лема
- Б** ф...нанси, суф...ксація, педагог...чний, ч...нара
- В** бриф...нг, економ...ка, рад...й, х...мера
- Г** х...рург, цез...й, ф...алка, санатор...й
- Д** м...ністерство, през...дент, ол...мпіада, данс...нг

9. В усіх словах іншомовного походження пишеться "ї" у рядку

- А** акумуляц...я, ас...нхронний, б...нокль, індустр...я
- Б** ф...нал, роз...граш, оказ...я, хр...стіянство
- В** б...оенергетика, глосар...й, грац...озний, жур...
- Г** тотал...таризм, л...дер, кр...терій, б...ографія
- Д** кл...мат, дез...нфекуючий, л...мон, квал...фікація

10. В усіх словах іншомовного походження пишеться "ї" у рядку

- А** акц...онерний, династ...я, Н...цця, к...сет
- Б** ц...вілізовано, ф...аско, М...ссурі, кл...єнт
- В** п...анісимо, Н...л, інфляц...я, дез...нтеграція
- Г** арх...в, в...мпел, екв...валент, лог...чний
- Д** дез...нформувати, дел...катес, ел...та, ц...кл

11. В усіх словах іншомовного походження пишеться "ї" у рядку

- А** моза...ка, інду...зм, астеро...д, на...вний
- Б** Ка...р., ши...зм, во...стину, Ене...да
- В** проза...к, кру...з, старо...ндійський, беду...н
- Г** его...ст., альтру...ст., анти...сторичний, его...зм
- Д** акме...ст., нукле...новий, старо...рландський, конво...р

12. Орфографічну помилку допущено в рядку

- А** трибунал, цистерна, дезінформація, речитатив, гастрит
- Б** диверсія, габардин, далматинець, діафрагма, білет
- В** стадіон, статист, унікум, міміка, тріумвірат, лімузин

Г циклоп, титул, вердикт, азимут, ексцентрик, символ

Д пацифіст, резидент, тоталізатор, німб, центрифуга

4.5. Спрощення в групах приголосних

1. У групах приголосних **ждн, здн, стн, стл, скн, зкн, слн** випадають приголосні **д, т, к, л**: *радість – радісний, тиждень – тижневий, масло – масний*.

Але буква **т** зберігається в словах: *шістнадцять, шістдесят, шістсот, п'ятдесят, хворостняк, пестливий, хвастливий, кістлявий, зап'ястний*.

2. У прикметниках, утворених від іншомовних слів з кінцевими **-т, -ст**, буква **т** зберігається: *диригент – диригентський, баласт – баластний*.

3. У групах приголосних **зкн, скн** випадає буква **к** при творенні від іменників дієслів із суфіксом **-ну-**: *тиск – тиснути, блиск – блиснути*.

Буква **к** зберігається в словах: *випускний, вискнуту, тоскно, скнара, скніти*.

4. Спрощення не відбувається в давальному та місцевому відмінках однини іменників жіночого роду, що закінчуються на **-а**: *артистка – артистці, хустка – хустці*.

Тренувальні завдання

Завдання 1. Вставте пропущені букви в словах.

Чес...ний, облас...ний, захис...ник, шіс...десят, шіс...надцять, форпос...ний, радіс...но, щас...ливий, пізн...ій, тріс...нути, хрус...нути, хвас...ливий, хворос...няк, тиж...невий, безкорис...ливий, гіган...ський, пес...ливий, кіс...лявий, виїз...ний, студен...ський, кількіс...ний, кореспонден...ський, вартіс...ний, міс...кий, заздріс...ний, кандида...ський, пропагандис...кий, зліс...ний, тис...нуть, сер...це, на хус...ці, млос...ний, зап'яс...ний, фашис...ський, аген...ський, кар'єрис...ський, ціліс...ний, випус...ний, якіс...ний, швидкіс...ний, ус...ний, дириген...ський, мас...ний, піс...ний, ремес...ний, улес...ливий, проїз...ний, у невіс...ці, доблес...ний, учас...ник, віс...ник.

Завдання 2. Запишіть слово в правильній граматичній формі.

1) утворіть від іменника "аванпост" прикметник і впишіть його до таблиці

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

2) упишіть до таблиці іменник "медалістка" у формі давального відмінка однини

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

3) утворіть від іменника "агент" прикметник і впишіть його до таблиці

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

4) знайдіть серед поданих слів і впишіть до таблиці прикметник, у якому відбувається спрощення: випус...ний, пристрас...ний, хвас...ливий, контекс...ний, хворос...няк, контрас...ний

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

5) знайдіть серед поданих слів і впишіть до таблиці прикметник, у якому не відбувається спрощення: ціліс...ний, задріс...ний, пристрас...ний, заїз...ний, вартіс...ний, комендан...ський

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Завдання 3. Запишіть подані речення. Вставте пропущені букви в словах.

1. Іван був радіс...ний, веселий.
2. Хочеш бути щас...ливим, то не будь лінивим.
3. Уже не шугають над міс...кими будівлями ластівки.
4. Краще чес...но вмерти, як нечес...но жити.

5. Підлес...лива людина – гадюка під квітами.
6. І ось уже гості всміхаються, вдячно тис...нуть їм руки.
7. Микола Михайлович Амосов захищає кандидата...ську дисертацію "Поранення колінного суглоба", починає працювати над докторською.
8. Згори пес...ливо гріло сонце. Знизу йшли теплі випари й млос...на лісова вогкість. Усе навкруг гарне, все життєрадіс...не на поляні.
9. Піз...ньої осені на болоті досягає журавлина.
10. Величезна кам'яна баба зловіс...но впливля дівчині назустріч.
11. За бабою стояла Малашка в червоній новій хус...ці з зеленими та синіми квітами.
12. Міжнародна спілка охорони природи видає Червону книгу, куди занесено рідкіс...ні види тварин і рослин.
13. Аж ось деревце похилилося, хрус...нуло і, підтяте, впало на сніг.
14. Бруднувато-сірі, вже острижені мериноси надсадно дихають, ховають голови від спеки у влас...ну тінь.
15. І все-таки до тебе думка лине, мій занепащений, нещас...ний краю.
16. Школярі такі щас...ливі та рум'яні, мовби їх вишито чародійкою зимою на тому рушнику.
17. Блис...не вода в ковбані.
18. Іван Сірко був оборонцем і захис...ником.
19. Зненацька щось гучно тріс...нуло за моєю спиною.
20. Густий запах піз...ніх гречок і сухої стерні повівав з поля.

Тестові завдання

1. Спрощення в групах приголосних відбувається в усіх словах рядка

- А** аген...ський, безвііз...но, захис...ний, лейтенан...ський
- Б** блис...нути, корис...ний, перс...невий, проїз...ний
- В** кіс...лявенький, благовіс...ний, курсан...ський, зліс...ний
- Г** безвіс...ний, бриз...нути, ілюзіоніс...ський, гімнас...ці
- Д** поїз...ці, невіс...ці, кіс...лявий, альпініс...ці

2. Спрощення в групах приголосних відбувається в усіх словах рядка

- А** віс...ник, арештан...ський, балас...ний, невіс...ці
- Б** влас...ний, дантис...ський, кількіс...ний, контраст...ний
- В** шіс...сот, улес...ливий, фашист...ський, ціліс...ність
- Г** піз...ній, ненавис...ний, ціліс...ний, доблес...ний
- Д** кіс...ка, кіс...ці, брес...ський, пес...ливий

3. Спрощення в групах приголосних відбувається в усіх словах рядка

- А** анархіст...ський, зап'яс...ний, контраст...ність, нудист...ський
- Б** кіс...лявий, гігант...ський, дисидент...ський, наміс...ник
- В** кількатиж...невий, первіс...ний, свис...нути, шубовс...нути
- Г** резірвіс...ський, компос...ний, культурис...ський, непроїз...ний
- Д** невіс...чин, шіс...надцять, бра...ство, лейтенант...ський

4. Спрощення в групах приголосних відбувається в усіх словах рядка

- А** пис...нути, реформіст...ський, хворос...няк, шіс...надцятилітній
- Б** об'їз...ний, лейборист...ський, людс...во, пес...ливо
- В** мораліст...ський, пас...ці, облас...ний, президент...ський
- Г** якіс...ний, хрус...нути, улес...ливий, пристрас...ний
- Д** танкіст...ський, екстреміст...ський, тис...нути, віс...ник

5. Спрощення в групах приголосних відбувається в усіх словах рядка

- А** перехрес...ний, парашутист...ський, перс...невий, пус...ці
- Б** пріс...ний, паспортист...ський, плюс...нути, випус...ний
- В** безвіс...ний, безшелес...но, вартіс...ний, затис...нутись
- Г** радіс...но, серфінгіст...ський, хвас...ливий, хус...ці
- Д** блис...нути, ціліс...ний, кіс...лявий, чес...ність

6. Спрощення в групах приголосних відбувається в усіх словах рядка

- А** швидкіс...ний, ціліс...ний, тиж...невий, скатер...ка
- Б** с...лати, шіс...надцятий, студен...ський, таксист...ський

- В** чес...ний, ташкен...ський, совіс...ний, хвас...нути
- Г** тиж...ні, турис...ський, шелес...нути, чес...ність
- Д** балас...ний, зас...ланий, віс...ник, доблес...ний

7. Спрощення в групах приголосних відбувається в усіх словах рядка

- А** умис...ний, безчес...ність, бряз...нути, форпос...ний
- Б** шіс...надцять, мес...ники, прихвос...ні, розіс...лати
- В** безкорис...ливий, зловіс...ний, сервіс...ний, сер...це
- Г** облес...ливо, корис...ливий, пес...ливенький, наїз...ник
- Д** ціліс...ний, університе...ський, піс...ний, медаліс...ці

8. Спрощення в групах приголосних відбувається в усіх словах рядка

- А** безкорис...ливий, улес...ливий, радіс...ний, зап'яс...ний
- Б** щас...ливий, ненавис...ний, кіс...лявий, чес...ний
- В** піс...ний, заїз...ний, безпристрас...ний, доблес...ний
- Г** мас...ний, вартіс...ний, пес...ливий, студен...ський
- Д** балас...ний, вартіс...ний, захис...ник, корис...ний

9. Помилку при спрощенні приголосних допущено в рядку

- А** курсантський, свиснути, хворостняк, учасник
- Б** тиснути, пестливий, медалістці, злісний
- В** хвастнути, пристрасний, виїзний, власний
- Г** беззахисний, ад'ютанський, очисний, тижневий
- Д** навмисно, жалісний, бандуристці, провісник

10. Прочитайте поданий текст

Я отямився дуже піз(1)но, коли сон(2)це вже сіло. Переді мною була облас(3)на станція. І хоча проїз(4)ного документа у мене не було, я скочив у потяг, бо не хотів запіз(5)нитися. Звіс(6)но, з одного боку, я розумів, що вчиняю безчес(7)но щодо студен(8)ських товаришів. Але, з іншого боку, мені було радіс(9)но, що тиж(10)неві пригоди закінчилися. Ці контраст(11)ні враження ятрили мою душу й серце.

Спрощення приголосних, що не відбувається на письмі, є на місці цифр:

- А** 1, 3
- Б** 2, 5

В 4, 6

Г 8, 11

Д 7, 9

4.6. Зміни приголосних у процесі словотворення

1. Під час творення прикметників з суфіксом **-ськ-** та іменників з суфіксом **-ств-** відбуваються такі зміни приголосних:

1) якщо основа слова закінчується на **г, ж, з**, при творенні прикметників або іменників з'являються суфікси **-зьк-, -зтв-** і остання літера основи зникає: *варяг – варязький, Париж – паризький*.

Але: *герцог – герцогський, Льєж – льєжський*;

2) якщо основа слова закінчується на **к, ц, ч**, при творенні прикметників або іменників з'являються суфікси **-цьк-, -цтв-** і остання літера основи зникає: *батрак – батрацький, Овруч – овруцький*.

Але: *тюрк – тюркський, баск – баскський, ацтек – ацтекський, Мекка – меккський, Монако – монакський, Малакка – малаккський, Дакка – даккський, Ірак – іракський, Нью-Йорк – нью-йоркський, Дамаск – дамаський*;

3) якщо основа слова закінчується на **х, ш, с**, при творенні прикметників або іменників з'являються суфікси **-ськ-, -ств-** і остання літера основи зникає: *товариш – товариський, Палех – палеський*.

Але: *казах – казахський, (пади)шах – (пади)шахський, Цюрих – цюрихський, Ла-Манш – ла-маншський*;

4) інші приголосні перед суфіксами **-ськ-, -ств-** зберігаються й не змінюють суфікса: *богатыр – богатырський*.

Але: *сотня – соцький, хват – хвацький*.

2. При творенні іменників з суфіксом **-ин-** від прикметників відбуваються такі зміни приголосних:

1) суфікс **-цьк-** перетворюється на дві букви **чч**: *козацький – козаччина*.

Але: *галицький – Галичина*;

2) суфікс **-ськ-** перетворюється на букву **щ**: *полтавський – Полтавщина*.

Але: *солдатський – солдатчина, рекрутський – рекрутчина, шляхетський – шляхетчина*;

3) суфікс **-зьк-** перетворюється на **-жч-**: *острозький – Острожчина*.

3. Під час творення вищого ступеня прикметників і прислівників, а також у деяких іменниках і дієсловах відбуваються такі зміни приголосних:

1) букви **г, ж, з** змінюються на **жч**: *дорогий* – *дорожчий*, *приказувати* – *прикажчик*.

Але: *легкий* – *легший*;

2) буква **с** змінюється на **щ**: *високий* – *вищий*, *блиск* – *блищати*;

3) інші приголосні не змінюються перед суфіксом **-ш-**: *багатий* – *багатший*, *тонкий* – *тонший*.

Тренувальні завдання

Завдання 1. Від поданих іменників утворіть прикметники. Запишіть їх.

Акціонер, басмач, білорус, активіст, богатир, грабіжник, граф, вояк(а), гангстер, батрак, декан, ткач, гуцул, студент, знахар, кріпак, гандболіст, грек, ефіоп, жрець, інгуш, співак, комітет, індус, лаборант, консул, гагауз, бурлак, хват, обслідувач, рекрут, казах, пасічник, баски, ненець, провісник, папуас, ябедник, школяр, тюрки, наймач, варяг, чуваш, чудак, солдат, керівник, журналіст.

Завдання 2. Запишіть подані слова – власні назви. За допомогою суфіксів -ськ-, -зьк-, -цьк- утворіть прикметники.

Чикаго, Флорида, Льєж, Екібастуз, Золочів, Владивосток, Дрогобич, Магдебург, Алжир, Мекка, Боровичі, Відень, Бронниці, Воронеж, Гринвіч, Вільнюс, Единбург, Гетеборг, Заїр, Лімож, Палех, Закавказзя, Сиваш, Нью-Йорк, Цюрих, Дамаск, Кременчук, Мозамбік, Сухумі, Кавказ, Йоркшир, Золотоноша, Таганрог, Маньчжурія, Нікополь, Балхаш, Умань.

Завдання 3. Від поданих прикметників утворіть іменники за допомогою суфікса -ин(а)-.

Чернігівський, словацький, черкаський, хмельницький, угорський, тернопільський, сумський, слобожанський, одеський, житомирський, донецький, турецький, уманський, галицький, охтирський, вінницький, чернівецький, полтавський, валківський, львівський, канцелярський, козацький, гайдамацький.

Завдання 4. Запишіть слова, спираючись на подані в довідці топоніми. Вставте пропущені букви.

Гурзуф...кий, завол...кий, калу...кий, куп'ян...кий, норве...кий, повол...кий, прип'ят...кий, прилу...кий, сідней...кий, нюрнбер...кий, овру...кий, еле...кий, аюда...кий, брю...кий, вороне...кий, ор...кий, угли...кий, тихвін...кий,, славут...кий, китай...кий, казбе...кий, каїр...кий, нант...кий, оренбур...кий.

Довідка: Гурзуф, Заволжя, Калуга, Куп'янськ, Норвегія, Поволжя, Прип'ять, Прилуки, Сідней, Нюрнберг, Овруч, Єлець, Аюдаг, Брюгге, Воронеж, Орша, Углич, Тихвін, Славутич, Китай, Казбек, Каїр, Нант, Оренбург.

Завдання 5. Запишіть подані речення. Вставте пропущені букви, розкрийте дужки.

1. Григорій Сковорода народився на (полтавський + ин(і) у сім'ї малоземельного козака, 16-річним вступив до (київ + ської) академії, де здобув ґрунтовні знання, досконало вивчив (латинь + ську), (грек + ську), (німець + ську), (польща + ську) мови.

2. Багато освічених людей, безумовно, давала (запорожжя + ським) козакам (київ + ська) духовна академія.

3. (Польща + ська) шляхта, що господарювала на україн...с...ких землях, анітрохи не клопоталася їхнім захистом од (крим + ських) татар – васалів (султан + ської) (турецький + ин(и)).

4. На Спаса в (тернівський + ин(і)), як відомо, храмовий праз...ник, того дня зран...ня вже весело клен...кають дзвони (слобода + ські).

5. (Не)закінчивши (петербург + ського) університету через віл...нодумство, у вісім...надцять років він [Миклуха-Маклай] виїздить до (німецький + ин(и)).

6. За Корсунем височить гранітна стела, яка нагадує людям, що тут зимою 1944 року зішлись два україн...с...кі фронти, затиснувши в ле-щата (фашист + ську) армію.

7. Тридцять років тому (карадаг + ський) вулканіч...ний масив оголошено державним заповідником.

8. Для України переломною добою стала (хмельницький + ин(а)), або точ...ніше – Націонал...но-визвол...на війна середини XVII століття.

9. Люди св...яткують зелену неділю – давнє (язичник + ське) с...вято на чес...ть ро...квітлої зелені, що ві...значає...ся тепер на Трійцю.

10. Ряди вигнанців поповнилися після (полтава + ської) битви, коли рештки війс...ка гет...мана Мазепи, що пі...тримувало (швед + ського) короля Карла XII, знайшли притулок у Бессарабії.

Тестові завдання

1. Від усіх поданих слів можна утворити прикметники з суфіксом -ськ-

- А журналіст, професор, чиновник, дивак
- Б Оскіл, турист, чумац, гігант
- В штангіст, Мекка, артист, слов'яни
- Г Норвегія, таджик, черкес, завод
- Д абітурієнт, козак, укладач, громадянин

2. Від усіх поданих слів можна утворити прикметники з суфіксом -ськ-

- А Поділля, якут, матрос, Відень
- Б Виборг, Кобеляки, гірник, ткач
- В Волга, Оболонь, Бахмач, козак
- Г курсант, емігрант, босяк, моряк
- Д громада, Ніжин, жнець, Австрія

3. Від усіх поданих слів можна утворити прикметники з суфіксом -ськ-

- А Прага, Гадяч, Черкаси, казах
- Б Золотоноша, товариш, Воронеж
- В Запоріжжя, Кременчук, чех, киргиз
- Г брат, тюрк, університет, осетин
- Д шах, Іртиш, каламбурист, калмик

4. Від усіх поданих слів можна утворити прикметники з суфіксом -цьк-

- А пірат, Боровичі, половець, казах
- Б парубок, молодець, Кагарлик, Бахмач

- В** кравець, гагауз, Бремен, баск
- Г** Базавлук, емігрант, комендант, сотник
- Д** казальниця, вишивальник, кадильник, канцлер

5. Від усіх поданих слів можна утворити прикметники з суфіксом -цьк-

- А** батрак, Побужжя, латиш, середняк
- Б** бешкетник, деканат, Дамаск, Кабул
- В** Токмак, Дрогобич, німець, Овруч
- Г** абориген, чуваш, таксист, співрозмовник
- Д** карикатурист, ворожбит, квітникар, Кременчук

6. Від усіх поданих слів можна утворити прикметники з суфіксом -цьк-

- А** Ворзель, гігант, викладач, Збруч
- Б** бідняк, митець, перекладач, кобзар
- В** альпініст, складальник, гірник, Монако
- Г** Прилуки, Лохвиця, грек, Вінниця
- Д** завод, товариш, мученик, стрілець

7. Від усіх поданих слів можна утворити прикметники з суфіксом -цьк-

- А** гайдамака, кріпак, Владивосток, узбек
- Б** фрезерувальник, Перемишль, Фламандія
- В** калмик, митець, кондуктор, тракторист
- Г** Кременчук, Ільмень, Дамаск, кобзар
- Д** турок, начальник, юнак, фінансист

8. Від усіх поданих слів можна утворити прикметники з суфіксом -цьк-

- А** тюрки, таджик, Токмак, пікетувальник
- Б** бетонувальник, середняк, Камчатка, спекулянт
- В** німець, Нью-Йорк, Єрусалим, люди
- Г** Суец, Галич, Гринвіч, складальник
- Д** бідак, керівник, прибиральник, марксист

9. Від усіх поданих слів можна утворити прикметники з суфіксом -зьк-

- А** Сурож, Полісся, Оренбург, Острог
- Б** Абхазія, боягуз, Лімож, Волга
- В** Ятрань, футболіст, слобода, солдат
- Г** Сиваш, Париж, Рига, чех
- Д** печеніг, Запоріжжя, янгол, бурлака

10. Від усіх поданих слів можна утворити прикметники з суфіксом -зьк-

- А** Бранденбург, печеніг, Кривий Ріг, Кавказ
- Б** Ірпінь, курди, Карабах, Онега
- В** українофіл, варяг, француз, фігурист
- Г** тенісист, Ладога, Люксембург, Калуш
- Д** Чикаго, Таганрог, Збараж, герой

11. Від усіх поданих слів можна утворити прикметники з суфіксом -зьк-

- А** Адріаполь, ескімос, студент, Гетеборг
- Б** англофоб, волох, Буг, Гамбург
- В** Калуга, киргиз, Гімалаї, Дунай
- Г** варяг, Гонконг, Куряж, Париж
- Д** Кавказ, Рига, громада, пан

12. Від усіх поданих слів можна утворити прикметники з суфіксом -зьк-

- А** волох, Одеса, Зальцбург, Буг
- Б** киргиз, Вінніпег, Гамбург, Таганрог
- В** Брауншвейг, Виборг, Калуга, Орша
- Г** Петербург, бідар, бонапартист, бандурист
- Д** Рига, велетень, арештант, Китай

4.7. Подвоєння та подовження приголосних

I

1. Подвоєння відбувається при збігові однакових букв у морфемах:
  - 1) двох префіксів: *возз'єднати, беззастережний*;
  - 2) префікса та кореня: *віддати, роззброєння*;

3) кореня та суфікса: *охорона – охоронний, кінь – кінний*;

4) двох суфіксів: *письменник, глибинний*;

5) основи дієслова минулого часу та постфікса **-ся**: *вознісся, розрісся*;

6) кінця першої і початку другої частини складного слова: *страйкком, юннат*.

2. Дві букви **нн** пишуться в наголошених прикметникових суфіксах **-енн-, -анн-, -янн-**:

1) у словах зі значенням підсилення, збільшення ознаки: *здоровенний, широченний*;

2) у словах старослов'янського походження: *священний, благословенний* (а також у словах *божественний, божественність*).

3. Одна буква **н** пишеться в дієприкметниках: *вирішений, вишиваний*; а також у прикметниках дієприкметникового походження: *варений, печений*; прикметниках: *довгожданий, шалений, студений, обітований, екстрений, навіжений, клятвений, казармений, побуквений, пореформений*.

4. Одна буква **н** пишеться в прикметниках, утворених від іменників за допомогою суфіксів **-ан-, -ян-, -ин-, -їн-**: *скляний, качиний*.

5. Дві букви **нн** зберігаються в іменниках і прислівниках, утворених від прикметників з двома буквами **нн**: *істинність, істинно – істинний*.

Але: впевненість, впевнено – впевнений.

6. Деякі прикметники мають відповідні пари з однією **н**, які відрізняються ненаголошеним суфіксом і значенням: *незлічénний* (у великій кількості) – *незлічений* (непорахований); *нескінчénний* (безкінечний) – *нескінчений* (недороблений).

II

Подовження приголосних перед **я, ю, є, і** відбувається:

1) у всіх відмінках іменників середнього роду та деяких іменників чоловічого та жіночого роду, що закінчуються на **-я**: *рілля, судді, століття*.

Але: кутя, попадя, свиня;

2) у родовому відмінку множини іменників середнього роду II відміни перед закінченням **-ів**: *суддів, почуттів*;

3) у похідних словах: *життя – життєвий, гілля – гіллястий*;

4) в орудному відмінку однини іменників жіночого роду III відміни перед **-ю**: *подорожжю, ніччю*;

5) у прислівниках: *зрання, спросоння, навання, попідтинню, попідвіконню, востаннє*;

6) у словах: *лє, бовван, ссавець* (і в похідних від них), *овва, лляний, ввічливий, Ганна, Ілля, Іванна*.

Подовження приголосних перед **я, ю, є, і** не відбувається:

1) у родовому відмінку множини з нульовим закінченням: *сторіч, рішень*, а також у слові *статей*;

2) при збігу приголосних: *молодістю, безсмертя*;

3) після **б, п, в, м, ф, р, щ**: *любов'ю, нехворощю, прияр'я*;

4) в іменниках IV відміни: *мавпеня, чаєня*.

III

Неподвоєні та подвоєні приголосні в іншомовних словах:

1) у загальних назвах іншомовних слів приголосні не подвоюються: *масаж, група, алея*.

Але: аннали, алло, донна, мадонна, вілла, ванна, галли, бритти, мірра, манна, імміграція, білль, мотто, булла, мулла, мокко, бонна, брутто, нетто, гамма (грецька літера), дурра (рослина), канна, панна, пенні, панно, тонна,

У цих словах подвоєння зберігається в родовому відмінку множини: *вілл, тонн*;

2) у власних назвах і похідних словах від них, іменах, прізвищах відбувається подвоєння: *Голландія, марокканський, Одиссей, Геннадій, Аполлон, Кассандра*;

3) при збігу префікса та кореня відбувається подвоєння: *ірреальний, ірраціональний, сюрреалізм, арккосинус, інновація, іммобілізація, апперцепція, іррадіація, контрреволюція*.

Але: анотація, конотація.

Тренувальні завдання

Завдання 1. Запишіть подані слова. Вставте пропущені букви або з'єднайте частини слів.

1. Абстрагуван...я, міжвузл...я, прирікан...я, гуркотін...я, узагальненіст...ю, міжряд...я, гусен...я, стягнен...я, узбіч...я, хропін...я, хронікальніст...ю,

кровопролит...я, низькохмар...я, мешкан...я, змієн...я, древніст...ю, об...ити, доніс...я, узбереж...я, знаряд...я, зліст...ю, розкіш...ю, стат...я, радіст...ю, хрумтін...я, бездоріж...я, нетерпін...я, сумлін...іст...ю, безперестан...о, волос...я, змаган...я, вологіст...ю, військ...омат, узмор...я, стомлен...ість, досліджен...ь, працьовитіст...ю, тряс...я, вовчен...я, бризкан...я, плат...я, очікуван...ь, обстежен...я, ворон...я, істин...ість, завдан...ь, сіл...ю, бов...аніти, зран...я, лихослів...я.

2. Дрімучіст...ю, клоч...я, скатерт...ю, лжесвідчен...я, відвертіст...ю, страйк...ом, функціонуван...я, вибут...я, стат...ей, століт...ь, полюван...я, жвавіст...ю, вдосконален...я, невин...ість, невин...о, воз'...єднан...я, провал...я, бондарн...я, безсніж...я, без...емел...я, багат...я, контр...еволюція, ов...а, л...яний, пран...я, без...орян...о, безупин...о, корін...я, від...арувати, збіж...я, креслен...я, віст...ю, брязкан...я, гадан...я, достовірніст...ю, кохан...я, закохан...ість, квітін...я, легковір...я, мореплаван...я, під...аш...я, пташарн...я, пташен...я, роздвоєн...я, словоблуд...я, цільніст...ю, черпан...я, тиховод...я, безглузд...я, півріч...я.

Завдання 2. Запишіть подані слова – власні назви. Вставте пропущені букви або з'єднайте частини слів.

Білопіл...я, Забайкал...я, Криворіж...я, Поволж...я, Задніпров...я, Забуж...я, Поділ...я, Побуж...я, Закарпат...я, Покут...я, Розточ...я, Привіл...я, Підмосков...я, Страхоліс...я, Придніпров...я, Трипіл...я, Закавказ...я, Заволж...я, Поліс...я, Помор...я, Опішн...я, Запоріж...я, Прикарпат...я, Приурал...я, Примор...я, Задесен...я, Приельбрус...я.

Завдання 3. Запишіть подані слова. Вставте пропущені букви або з'єднайте частини слів.

1. Припорошен...ий, суверен...ий, припаян...ий, несумлін...ий, несумлін...о, купон...ий, насторожен...ий, насторожен...о, краплин...ий, оборон...ий, голубин...ий, силен...ий, солом'ян...ий, шален...ий, страшен...ий, ден...ий, орлин...ий, туман...ий, цеглян...ий, старан...ий, сушен...ий, кін...ий, кам'ян...ий, цін...ий, зміїн...ий, огнян...ий, перевозан...ий, довгождан...ий, укорочен...ий, сконструйован...ий, вогнен...ий, охорон...ий, неторкан...ий, культивован...ий, здоровен...ий,

мальован...ий, священ...ий, божествен...ий, божествен...ість, утрамбован...ий, відроджен...ий, багатотон...ий, непримирен...о, непримирен...ий, без...акон...ий, числен...ий, остан...ій, гуман...о, гуман...ий, спросон...я, попідтин...ю.

2. Невин...ий, мерзен...ий, окаян...ий, розташован...ий, кохан...ий, напоєн...ий, старовин...ий, відмін...ий, слухнян...ий, знамен...ий, сумлін...ий, оновлен...ий, навіжен...ий, самовід...ан...ий, незлічен...ий, неоцінен...ий, без...мін...ий, від...зеркальн...ий, щогодин...ий, чужин...ий, тонкострун...ий, печен...ий, прорезинен...ий, вагон...ий, заболочен...ий, жит...ездатний, капкан...ий, заборонен...о, заборонен...ий, лимон...ий, маслян...ий, карантин...ий, нагороджен...ий, хрещен...ий, організован...ий, назван...ий, спів...іднесен...ий, тканин...ий, ресторан...ий, увіковічен...ий, ховрашин...ий, фасон...ий, царствен...ий шампінйон...ий, блажен...ий, швидкозмін...ий, благословен...ий, полонен...ий, розлючен...ий, навман...я, попідвікон...ю.

Завдання 4. Запишіть подані слова іншомовного походження. Вставте, де потрібно, пропущені букви.

Ім...ігрція, ап...еляція, іл...юмінація, ір...аціональний, коміс...ія, мас...а, ван...а, ком...ерсант, ін...овація, акс...елерат, ас...игнація, тун...ель, сю...реалізм, пер...он, антен...а, хок...ей, брут...о, ал...егорія, бас...ейн, кол...екція, мас...аж, дон...а, ат...естат, ман...а, попур...і, півтон...и, кол...едж, імпрес...аріо, компрес...ор, мул...а, піц...а, рал...і, спагеті...і, інтел...ект, ас...орті, пен...і, іп...одром, кор...еспонденція, тер...аса, шас...і, іл...юзія, ап...етит, режис...ер, кол...егія, ат...аше, атол..., біл...ь, бас...ейн, гум...анізм, тер...ор, бал...он, кас...ета, ком...ентатор, пан...а, лас...о, поетес...а, гал...и, кор...ектор, міс...іс, грам...атика, прес...а, ас...ортимент, пан...о, еф...ект, міл...іметр, дрес...ирувальник, ал...ергія, бюл...етень, ан...али, нет...о, ем...ігрант, бул...а, новел...а, гол...андець, ел...ін, марок...анець, репрес...ія, фонограм...а, стел...аж, трол...ейбус, бон...а, тер...аріум, тен...іс, ал...ея, інтел...генція, барок...о, інтермец...о, мадон...а, дон...а, кол...ектив, тер...иторія.

Завдання 5. Прочитайте поданий текст, знайдіть слова з подвоєнням, що написано неправильно.

Мистецтво фортепіаної гри "останнього романтика двадцятого століття" ще багато років буде взірцем виконавської майстерності для молодого покоління, прикладом безмежної віданності улюбленій справі. Конкурс пам'яті Володимира Горовиця вже давно став одним із найбільш помітних явищ музичної культури як в Україні, так і за її межами. Його переможці гідно представляють фортепіане виконавське мистецтво в різних країнах світу, на найкращих концертних майданчиках, у найпрестижніших музичних фестивалях.

Участь у конкурсах надає молодим музикантам можливість виявити свій артистичний потенціал і перевірити якість виконавського рівня. Період підготовки потребує від виконавця великої стараності та дисципліни, що є важливим чинником музичного виховання, оскільки участь у конкурсі – це не тільки перспектива отримання призів, визнання та популярності, а й своєрідний процес аккумуляції світового виконавського досвіду, що дає можливість критично порівнювати різні виконавські школи, мистецькі інтерпретації тощо.

Завдання 6. Запишіть подані речення. Вставте пропущені букви.

1. Віра в безначал...я і нескінчен...ість, у змінюван...ість твоєї істоти раптово відкриває перед тобою споріднен...ість твою із кожною билиною, близ...кість твою до всього суцього.

2. Веснян...е сонце грало на її білому облич...і, на волос...і.

3. Петровс...кою ал...еєю поміж св...ятково вдягнен...их людей Максим прямував до Аскольдової могили.

4. Я бачу, як рано-вранці квапит...ся Ки...в на роботу, на в...ликі заводи, ро...ташован...і на околицях, і в незлічен...і установи – цю неодмін...у належніс...ть столиці.

5. Ро...кішні ліси, луки, поля, пташин...е багатоголос...я, розмаїт...я кольорів знайшли своє від...зеркален...я у словесному парал...елізмі, що органічно вплетен...ий у народну пісню.

6. Жага знан...ь і бажан...я поділитися набутим з тими, хто прагне духовного ро..кріпачен...я, визначали жит...єве кредо Г. С. Сковороди.

7. Сьогочасна с...вітова культура небагато може назвати митців такого широкого дихан...я, такої дерзновен...ості мислі та сміливості шукан...ь, які були притаман...і Довженкові.

8. Нині в багатьох країнах лікуван...я продуктами бджільництва набуло мас...ового поширен...я, адже воно бе...болісне, апробован...е тисячоліт...ями, не потребує в...ликих затрат або складної ап...аратури.

9. Після остан...ього ак...орду кілька довгих секунд тривала напружен...а, тяжка тиша.

10. Згодом владу над усім світом здобув Зевс, який зі своєї небесної осяйн...ої височини й не дивився на нужден...их, а ті ледь жили серед незбагнен...ої природи.

Тестові завдання

1. Подвоєння приголосних в О. в. відбувається в усіх словах рядка

- А** медаль, свіжість, міць, честь, заповідь
- Б** кров, здобич, сіль, піч, папороть, вість
- В** подорож, ніч, дань, постать, мужність
- Г** галузь, велич, вісь, річ, розкіш, ціль
- Д** постель, блакить, радість, світлість, зелень

2. Подвоєння приголосних відбувається в усіх словах рядка

- А** неждан...ий, вогнен...ий, туман...ий, силен...ий
- Б** непримирен...ий, царствен...ий, зміїн...ий, кін...ий
- В** лимон...ий, спросон...я, істин...ість, блажен...ий
- Г** попідтин...ю, слухнян...ий, міськ...ом, радіст...ю
- Д** бов...аніти, невин...ий, розкіш...ю, дан...ий

3. Подвоєння приголосних не відбувається в рядку

- А** іп...одром, півтон...и, тер...ор, бал...он
- Б** кас...ета, піц...а, лас...о, ем...ігант
- В** шас...і, ап...етит, Ел...ада, міс...іс
- Г** ком...ентатор, ас...ортимент, прес...а, ал...о
- Д** мадон...а, Ген...адій, Ем...ануїл, мок...о

4. Подвоєння приголосних не відбувається в рядку

- А** Ал...а, ір...аціональний, прус...ький, хок...ей
- Б** інтермец...о, контр...еволюція, ван...а, мул...а
- В** лібрет...о, брут...о, Гол...андія, марок...анець
- Г** барок...о, стокат...о, хок...ей, інтел...ігент
- Д** пан...а, ман...а, Брюс...ель, Ал..ах

5. Подвоєння приголосних відбувається в рядку

- А** прикордон...ий, над...унайський, сон...ий, спален...ий
- Б** ускладнен...я, угід...я, качен...я, століт...я, почут...я
- В** облич...я, суд...ів, священ...ий, попідвікон...ю, розкіш...ю
- Г** туман...ість, від...аний, хвилин...ий, впевнен...о, ніс...я
- Д** щаст...я, гідніст...ю, натхнен...ий, безвлад...я, востан...є

6. Орфографічну помилку допущено в рядку

- А** мадонна, беладонна, хобі, ефект
- Б** аляя, Інна, Маріанна, спагеті
- В** пенні, ралі, аннали, булла
- Г** колектив, ірреальний, Одіссей
- Д** імміграція, анотація, територія, панно

7. Немає орфографічної помилки в рядку

- А** апеляція, іллюмінація, інновація, бонна
- Б** сюрреалізм, перон, аннотація, алегорія
- В** басейн, колекція, коледж, еллін
- Г** массаж, бритти, репресія, бюлетень
- Д** мірра, мотто, будизм, галли

8. Орфографічну помилку допущено в рядку

- А** повсякденний, вовчєня, ресторанний, суддя
- Б** упевненість, поетеса, піца, життєвий
- В** Поділля, заповіддю, пташарня, статей
- Г** черпання, божественний, вілла, збіжжя
- Д** свіжістю, попадая, розкішю, молоддю

9. Усі слова написано правильно, окрім

- А** військомат, ляний, священний, трясся
- Б** законний, віконниця, співвітчизник, кутя
- В** сонний, глиняний, дозвілля, віддати
- Г** контррозвідка, апеннінський, ванна, піччю
- Д** мерзенний, імміграція, аташе, сторіччя

10. Усі слова написано неправильно, окрім

- А** піддашя, Заволжжя, роздоріжя, коханий
- Б** будзим, широчений, іллюзія, шассі
- В** деталю, буланний, зілеш, нехворощцю
- Г** ляний, здобичю, первозданий, павутина
- Д** голландський, лібрето, заміжжя, шалений

11. Прочитайте поданий текст

Ми з кор(1)еспондентом рушили далі. Перед нами на узліс(2)і бов(3)аніла здоровен(4)а береза. Вона була бездоган(5)ою у своїй величі. Одухотворен(6)ий, я пішов додому. Часто я пригадував цю красуню в осін(7)ім вбран(8)і. Ці числен(9)і записи збереглися у моєму щоден(10)ику.

Подвоєння або подовження не відбувається на місці цифр у рядку:

- А** 1, 3
- Б** 1, 6
- В** 6, 9
- Г** 5, 10
- Д** 4, 8

12. Прочитайте поданий текст

Понят(1)я Батьківщини для кожного з нас нерозривно пов'язан(2)е з образами її благословен(3)ої природи. Туман(4)ий ранок і осін(5)ій день, гречан(6)е поле і літній нескінчен(7)ий степ, солов'їн(8)ий гай – усе це зливається в образ рідного краю. Якщо мерзен(9)і клуби диму та стічні води забруднюють повітря і річки, без(10)аперечно, хворіє і страждає як природа, так і людина.

Подвоєння або подовження відбувається на місці цифр у рядку:

А 1, 6

Б 3, 8

В 7, 9

Г 5, 6

Д 2, 10

4.8. Правопис частки НЕ

Частка **не** пишеться **разом**:

1) коли слово без цієї частки не вживається: *негода, нежить, незабаром, неволити, невдовзі*;

2) коли вона є частиною префікса **недо-**, який означає неповну міру чогось: *недобачати, недоторканість, недолік, недозрілий*. Порівняй: *Він недочув*, але: *Він не дочув моїх слів*;

3) коли вона з іменниками, прикметниками, займенниками та прислівниками означає одне поняття (можна підібрати антонім): *неабиякий, невміння, неправда, невдалий, немалий*.

Якщо поруч з прикметником є слова *далеко, зовсім, аж ніяк* або пояснювальне слово з часткою **ні**, то **не** пишеться окремо: *нездатний, але ні до чого не здатний; невеликий, але зовсім не великий*;

4) з дієприкметником, що не має при собі пояснювальних слів і стоїть перед іменником: *нез'ясовані питання, але питання не з'ясовані; неспростовні факти, але факти не спростовані*.

Частка **не** пишеться **окремо**:

1) зі словами, з якими вона не становить одного поняття, а є лише запереченням (правопис можна пояснити тільки в реченні). Наприклад: *Ця річка не широка* (заперечення), але: *Ця неширока річка впадає в Дністер* (одне поняття);

2) з дієсловами, дієслівними формами, прикметниками, що виступають у функції присудків: *ця справа не складна*;

3) з числівниками, займенниками, присудковими словами, прийменниками та сполучниками: *не ти, не тобі, не так, не треба, не другий, не дуже, не зовсім, не по-нашому*.

4.9. Правопис частки Ні

Частка **ні** пишеться **разом**:

- 1) з займенниками: *ніхто, нічий*;
- 2) з прислівниками: *ніколи, ніскільки*.

Частка **ні** пишеться **окремо**:

1) у складі стійких словосполучень: *ні риба ні м'ясо, ні кроку далі, ні так ні сяк*;

2) якщо вона виступає у функції повторювального єднального сполучника: *ні спати, ні їсти; Дитина ще не вміє ні ходити, ні говорити*;

3) у непрямих відмінках займенників, де є прийменник: *ніщо – ні на що, ніхто – ні в кого, ні за що, ні до чого*.

Тренувальні завдання

Завдання 1. Запишіть прислів'я. Вставте пропущені букви, розкрийте дужки.

1. Гурту і вовк (не)страшний.
2. Одною рукою в долоні (не)заплещеш...
3. Мудрим (ні)хто (не)вродився, а навчився.
4. (Не)нагнувшись, гриба (не)знайдеш...
5. (Не)нагріте залізо (не)зігнеш...
6. Дурний язик голові (не)приятель.
7. За битого двох (не)битих дають, та й то (не)беруть.
8. (Не)побігаєш... – (не)пообідаєш...
9. (Не)спитавши броду, (не)лізь у воду.
10. (Не) то сирота, що роду (не)має, а то сирота, що долі (не)має.
11. (Не)діли шкуру (не)вбитого ведмедя.
12. (Не) все те золото, що блищить.
13. Ремесло (не)коромисло, плеч...(не)відтягне.
14. Згода дім будує, а (не)згода руйнує.
15. (Не)один пес Гривко.

Завдання 2. Запишіть подані слова, розкриваючи дужки.

(Ні)ким (не)визнаний талант; (не) зміщена посада; (не)розрізана книга; (не)одмінно; (не)розповідаючи; (не)прибути; (не)года; (не)розв'язана

учнем задача; (не)навість; (не)накресливши; (не)озорий; (не)поганий; (не)радісний; (не)радісний, а сумний; (не)ворог, а друг; (не)сумно, а весело; (не)оздоблена кімната; (не)оздоблена хазяїном кімната; робота (не)закінчена, а тільки розпочата; (не)берися (не) за своє діло; (ні)(до)(кого) (не)звертався; (не)политі квіти зів'яли; (не)политі вчасно квіти зів'яли; (ні)коли (не)забудеш; (не)абиякий; (ні)хто (не)прийшов; (не)міг (не)зробити; (не)знаючи втоми; (не)досконалі витвори; (не)зважаючи на (не)безпеку; (не)можливо (не)отримати; (не)можна утриматись; (не)випадково; (не)(до)речі; цей сад (не)старий; річка (не)глибока; річка (не)глибока, а мілка; річка (не)глибока, але чиста; приклад зовсім (не)складний; (ні)ким (не)накритий стіл; хата досі (не)метена; (не)бачений успіх; (не)добачати (не)доліків; (не)задовільно одержав, а відмінно; одержав (не)задовільно за диктант.

Завдання 3. Запишіть подані слова, розкриваючи дужки.

(Ні)кчема, (ні)вроку, (ні)(від)(кого), (ні)чий; (не)вміє (не,ні)читати, (не,ні)писати; (ні)сенітниця, (ні)трохи, (ні)(на)(що) (не)годиться, (ні)куди, (ні)(за)що (не)піду, (ні)(за)(що) заховатись, (ні)якому, (ні)(в)(якому), (ні)(з)(чією), (ні)кого, (ні)(про)(кого), (ні)когісінко, (ні)один, (ні)так (ні)сяк, (ні)чийний, (ні)скільки, (ні)(на)(йоту), (ні)(в)(що), (ні)відкіля, (ні)котрий, (ні)(до)(чого), (ні)(по)чім, (ні)(з)(кого), (ні)яковий, (ні)котрий, (ні)бито, (ні)вечити; (не,ні)старий, (не,ні)молодий; (ні)чия, (ні)(на)(кому); (не,ні)кінця (не,ні)краю; (ні)гілізм, (ні)звідки, (ні)кому, (ні)кудишній, (ні)трішки, (ні)(чого)(не)роблення, (ні)яковість, (ні)як, (ні)чийний.

Завдання 4. Запишіть речення. Вставте пропущені букви, розкрийте дужки.

1. (Ні)хто (ні)коли (не)бачив старого на базарі зі своїм рукотворін...ям.

2. (Не,ні) щиріс...ть, (не,ні) доброта, (не,ні)зичливіс...ть (не)пропадали остаточно з її погляду.

3. (Не)обов'язково бути великим знавцем, щоб ві...чути глибину колискової. Слухаєш... мамину пісню і (не)одмін...о ві...чуваєш... її (не)нав'язливу форму, мелодіку слова та музики, багатющу образніс...ть, (не)перевершен...у поетику, і насамперед любов до природи, історії, матері.

4. (Ні)якого сліду людс...кої ноги (не)було тут.

5. (Не)можна також сказати, що він узагалі (не)любив міста, – це так само було б (не)правдою.

6. Краї (не)сходимі, міста (не)зчислимі, гори (не)проглядні, чужина чужа, (не)пр...вітна – (не)знайти там матері синів своїх.

7. (Не)здібних людей узагалі (не)має, просто ще далеко (не)всі можуть або вміють розвивати свої здібності.

8. (Не)надовго вистачило б людини, коли б до неї вчепилося, (не)відходячи, бе...просвітне горе.

9. Навіть (не)оглядаючись, я пізнаю, що їде хтось із (не)багатих людей, бо упряж на конях (не)рипить ремін...ям, (не)обзиваєт...ся залізом.

10. Він мовби кидав виклик, про який (ні)хто (ні)чого (не)знав і (не)міг знати.

Тестові завдання

1. Частка не пишеться окремо в рядку

А (не)до смаку, зовсім (не)знайомий, (не)доїдати (голодувати)

Б (не)треба, (не)политі вранці квіти, (не)доїдати до кінця

В (не)має коштів, (не)скошена трава, (не)додержати слова

Г аж ніяк (не)звичний, (не)відправлені листи, (не)увага

Д (не)по-мисливськи, (не)по-нашому, (не)приятель

2. Частка не пишеться окремо в рядку

А (не)зупиняючись, (не)навидіти, (не)дуже, (не)заплющені очі

Б (не)хоче, (не)сказавши; (не)голосно, а тихо; (не)до вподоби

В (не)записати, нікому (не)приємний, (не)спіймана риба

Г (не)замислився, (не)зупиняючись, (не)хтуючи обов'язками

Д (не)можна сказати, (не)помічений ніким, (не)довго думав

3. Частка не пишеться разом у рядку

А (не)бавом, (не)досяжність, (не)впопад, (не)треба

Б (не)гайно, (не)вдаха, (не)звертаючись, (не)(до)вподоби

В (не)безпечний, (не)веселий, (не)потрібно, підлогу (не)вимито

Г (не)забутній вечір, (не)порядок, (не)зрозуміла відповідь

Д (не)налаштований на бесіду, (не)доведена вченим гіпотеза

4. Рядок, у якому в усіх словах частка ні пишеться разом

- А (ні)бе (ні)ме, на спокій не було (ні)хвилини
- Б (ні)туди (ні)сюди, у небі немає (ні)хмаринки
- В (ні)риба (ні)м'ясо, (ні)чого, (ні)сенітниця
- Г (ні)чий, (ні)де, (ні)трохи, (ні)який, (ні)з(ким)
- Д (ні)чийний, (ні)куди, (ні)кчема, (ні)хто

5. Рядок, у якому в усіх словах частка ні пишеться разом

- А (ні)защо не згодний, (ні)з ким, (ні)чийний, (ні)до кого
- Б (ні)куди, (ні)до чого, (ні)чогісінько, (ні)те (ні)се
- В (ні)як, (ні)на якому, (ні)сенітниця, (ні)живий (ні)мертвий
- Г (ні)звідки, (ні)що, (ні)кчема, (ні)скільки
- Д (ні)котрий, (ні)бито, (ні)про кого, (ні)яковість

6. Орфографічну помилку допущено в рядку

- А не личить, недосипати ночей, не поспішаючи
- Б невитриманий, недолюблювати, недосить
- В не встигати, непохитний, не до ладу, невільник
- Г не сплачені вчасно податки, не дуже, несподіванка
- Д незрілий плід, недоліки в роботі, роботу не зараховано

7. Немає орфографічних помилок у всіх рядках, окрім

- А нічого не вмієш, ні за яких умов, ці розмови не до речі, ніскілечки
- Б не зовсім безпечний, нізвідки, нещодавно, нікчемність
- В не перегорнувши сторінку, недарма зустрілися, неволити
- Г працюю не чекаючи нізвідки і ні від кого ні нагороди ні хвали
- Д незахищений від помилок, ще не написаний текст, не знаючи

8. Немає орфографічних помилок у всіх рядках, окрім

- А нікому не відомий чоловік, не надовго вистачило
- Б необов'язково бути знавцем, неперевершена поезія
- В недосвідчений розум, ні на що не схожа радість
- Г ні про що не жалкуючи, ніщо не віщує небезпеки
- Д невисокі гори, нездібних людей не буває

9. Частку не треба писати окремо з наступним словом у рядку

- А (не)всипущі очі
- Б викинути весь (не)потріб
- В (не)покоїтися на цвинтарі
- Г (не)покоїтися за свою родину
- Д (не)досяжні цілі

10. Частку не треба писати окремо з наступним словом у реченні

- А (Не)зважаючи на (не)безпеку, я залишився.
- Б (Не)вже у вас зовсім (не)має грошей?
- В Перед глядачами був (не)досконалий витвір (не)досвідченого творця.
- Г Симфонічна музика здатна подарувати ні з чим (не)схоже хвилювання.
- Д Школярі мали (не)достатні знання з фізики.

11. Прочитайте речення (цифри в дужках позначають наступне слово).

Я (1)(не)маю наміру (2)(не)славити людей, я (3)(не)покоюсь про їхню (4)(не)дбалість і (5)(не)довченість.

Частку не слід писати окремо зі словами

- А 1
- Б 2
- В 3
- Г 4
- Д 5

12. Прочитайте речення (цифри в дужках позначають наступне слово).

(1)(Не)посіяна пшениця, (2)(не)вибілене полотно, (3)(не)доплетений тин, (4)(не)вишитий рушник – ніщо (5)(не)нагадувало про минулі дні.

Частку не слід писати окремо зі словами

- А 1
- Б 2
- В 3
- Г 4
- Д 5

Розділ 5. Морфологія

Морфологія – це розділ науки про мову, у якому вивчаються частини мови.

Частини мови – це класи слів, які характеризуються такими спільними ознаками: загальним значенням, морфологічними ознаками (граматичним значенням), синтаксичною роллю.

В українській мові **10** частин мови. Серед них **6 самостійних** (відповідають на запитання, мають лексичне та граматичне значення, є членами речення), **3 службових** (не відповідають на запитання, не мають лексичного значення, самі слугують граматичними засобами для вираження зв'язків між словами та реченнями, не є членами речення), **вигук** (ні до самостійних, ні до службових частин мови не належить).

Самостійні частини мови: іменник, прикметник, займенник, числівник, дієслово, прислівник.

Службові частини мови: прийменник, сполучник, частка.

5.1. Іменник

Іменник – самостійна частина мови, що означає предмет, особу, явище та відповідає на запитання *хто? що?* (*книга, журнал, веселка, сніг, людство*).

Іменники – **назви істот** – відповідають на запитання *хто?* (*студент, викладач, декан, батько, сестра, собака, заєць*).

Іменники – **назви неістот** – відповідають на запитання *що?* (*університет, гуртожиток, будинок, парта, олівець, дерево, небо*).

Іменники можуть позначати загальні та власні назви.

Загальні назви стосуються багатьох однакових предметів: *держава, країна, місто, село, гора*.

Власні назви стосуються окремих предметів: *Харків, Дніпро, Карпати, Крим, Донбас, Запоріжжя*.

За лексичним значенням іменники розподіляють на конкретні, абстрактні та збірні.

Конкретні іменники – загальні назви людей, тварин, предметів. Ці іменники мають такі граматичні ознаки: сполучаються з кількісними числівниками (*три яблука, двадцять зошитів*), мають форми однини та множини (*стежка – стежки, поле – поля*).

Абстрактні іменники називають поняття, образи, якості та властивості, які не сприймаються конкретно органами чуття (*сила, воля, добро, зло, духовність, ощадливість, любов*).

Збірні іменники називають сукупність однакових чи подібних предметів, що сприймаються як єдине ціле (*товариство, студентство, малеча, городина, вишняк*). Для збірних іменників характерні такі особливості: мають форму однини; творяться за допомогою суфіксів *-ств(о)-, -ув(о)-, -инн(я)-, -овинн(я)-, -ин(а)-, -ур(а)-, -ат-* тощо; не сполучаються з кількісними числівниками.

Іменники належать до певного роду, змінюються за числами та відмінками.

Початковою формою для іменника є форма називного відмінка однини: *ручка, ріка, поле, радість*.

У реченнях іменник найчастіше виступає **підметом** (*Студенти взяли участь у конференції*) або **додатком** (*Викладачі запросили студентів узяти участь у конференції*). Але може бути **присудком** (*Мир – щастя для народів*), означенням (*І знов у тебе в серці розцвітує Шевченка думи та пісні Тичини*).

Рід іменників

Усі іменники (крім множини) належать до одного з трьох родів: **чоловічого** (*хлопець, орел, стіл, батько*), **жіночого** (*дівчина, орлиця, парта, мати*), **середнього** (*вікно, море, весілля, знання*).

Іменники, що вживаються тільки в множині, за родами не розрізняються (*канікули, Карпати, Черкаси, штани*).

В українській мові існують **фемінітиви** – назви осіб за професією чи родом діяльності жіночої статі (*професор – професорка, лікар – лікарка, викладач – викладачка, методист – методистка, студент – студентка*).

Серед незмінюваних іменників:

1) власні назви мають рід відповідно до загальної назви: Екзюпері (письменник), Жорж Санд (письменниця);

2) аббревіатури мають рід основного слова: НАН (Національна академія наук);

3) серед іншомовних слів назви неістот здебільшого середнього роду (*бюро, журі, меню, рагу, пенсне, кіно*);

4) назви істот мають рід відповідно до статі (*ця леді, ця мадам, цей аташе*) або належать до чоловічого роду (*кенгуру, шимпанзе*).

УВАГА! *Цеце (муха), боржомі (вода), салями (ковбаса), івасі, путасу (риба), гінді (мова), авеню (вулиця), кольрабі (капуста), бера (груша)* – іменники жіночого роду.

Сироко, торнадо – іменники чоловічого роду.

Іменники *пальто, ситро, вино* є змінюваними.

Виражаючи кількісні ознаки названого, іменники змінюються за числами, тобто можуть мати форми і однини, і множини: *рік – роки, стіна – стіни, учень – учні*.

Частина іменників вживається або тільки в однині, або тільки у множині.

В однині	У множині
<i>Речовини:</i> молоко, цукор, чавун, мед	<i>Назви парних предметів:</i> сани, штани, ножиці, ворота
<i>Збірні:</i> учнівство, малеча, садовина	<i>Назви дій, станів, почуттів:</i> лінощі, пахощі, radoщі, жнива
<i>Абстрактні:</i> мудрість, честь, добро, милосердя	<i>Збірні:</i> люди, дрова, верстви
<i>Власні назви:</i> Рим, Волга, Амазонка	<i>Власні назви:</i> Карпати, Чернівці

Іменники змінюються за відмінками:

Називний   хто? що?

Родовий   кого? чого?

Давальний   кому? чому?

Знахідний   кого? що?

Орудний   ким? чим?

Місцевий   на кому? на чому?

Кличний – означає особу, до якої звертаються.

Усі змінювані іменники розподіляють на чотири типи відмінювання, або відмінки.

До **I відміни** належать іменники жіночого та чоловічого роду з закінченнями **-а,(-я)** в Н. в.: *людина, земля, дума, лінія, доля, Микола, лікарня*.

До **II відміни** належать:

іменники чоловічого роду з нульовим закінченням (*сніг, звіт, герой, орендар*) або з **-о** (*дядько, Павло*);

іменники середнього роду на **-о, -е, -я** (*озеро, поле, весілля, знання*).

До **III відміни** належать іменники жіночого роду з нульовим закінченням (*синь, юнь, ніч, любов*) та іменник *мати*.

До **IV відміни** належать іменники середнього роду, які при відмінюванні набувають суфіксів **-ат-, -ят-, -ен-**: *плем'я – племені, хлоп'я – хлоп'яти, маля – маляти, коліща – коліщати*.

До відмін не належать:

іменники, що вживаються тільки в множині (*окуляри*);

іменники, що походять від прикметників (*сучасне*);

незмінювані іменники іншомовного походження (*пенсне*);

жіночі прізвища, що закінчуються на приголосний та голосний **-о**: (*Остапчук, Слинько*).

Іменники I і II відміни розподіляють на три групи: тверду, м'яку та мішану.

До **твердої групи** належать іменники з основою на твердий приголосний: *хмара, рука, ясен, яблуко, гроно*.

До **м'якої групи** належать іменники з основою на м'який приголосний: *ідея, зоря, сім'я, молодець, водограй, проміння*.

До **мішаної групи** належать іменники з основою на шиплячий: *межа, задача, куш, ключ, селище*.

Іменники III і IV відмін на групи не розподіляють.

Визначення групи іменників з основою на **-р**.

Щоб визначити групу іменників чоловічого роду II відміни, потрібно утворити форми родового відмінка однини та називного відмінка множини.

Н. в. однина	Р. в. однина	Н. в. множина	Група іменника
стовбур	стовбура	стовбури	тверда
кобзар	кобзаря	кобзарі	м'яка
школяр	школяра	школярі	мішана

Іменники *комар, звір, снігур, хабар* належать до твердої групи.

Закінчення родового відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни наведено в табл. 5.1.

Таблиця 5.1

**Закінчення родового відмінка однини іменників
чоловічого роду II відміни**

-а – тверда та мішана групи, -я – м'яка група	-у – тверда та мішана групи, -ю – м'яка група
1	2
Назви осіб, власні імена та прізвища: <i>промовця, студента, Андрія, Шевченка</i> ; назви персоніфікованих предметів та явищ: <i>Мороза, Тумана, Вітра</i>	Іменники на позначення речовини, маси, матеріалу: <i>азоту, борщу, квасу, льоду, кисню</i> (але: <i>хліба, вівса</i>)
Назви тварин і дерев: <i>бобра, вовка, дуба, клена, явора</i>	Назви рослин, кущів, плодових дерев: <i>барвінку, гороху, звіробою, ранету</i>
Назви чітко окреслених предметів, речей: <i>малюнка, ножа, плаща</i>	Назви, що означають збірні поняття: <i>ансамблю, гаю, гурту, лісу, оркестру</i>
Назви міст: <i>Берліна, Житомира, Харкова</i>	Іменники в другій частині складених топонімів: <i>Зеленого Гаю, Кривого Рогу</i>
Інші географічні назви з наголосом у Р.в. на кінцевому складі, а також із суфіксами присвійності -ов- , -ев- (-єв-), -ин- , (-їн-): <i>Дінця, Дністра, Пскова, Колгуєва, Пирятина</i>	Назви будівель, споруд, приміщень та їх частин: <i>вокзалу, даху, заводу, коридору, магазину, університету, сараю</i> (але з наголосом на закінченні: <i>бліндажа, гаража, куреня</i>)
Назви мір довжини, ваги, площі, часу, одиниць енергії, напруги та ін.: <i>метра, карата, літра, гектара, місяця, тижня</i> (але: <i>віку, року</i>), <i>вольта, джоуля</i> . Назви місяців і днів тижня: <i>жовтня, листопада, вівторка</i> . Назви грошових одиниць: <i>червінця, карбованця, долара</i> . Числові назви: <i>мільйона, десятка</i>	Назви установ, закладів, організацій та їх підрозділів: <i>інституту, клубу, технікуму, театру, факультету, відділу</i> Назви явищ природи: <i>вітру, вогню, холоду, інею, снігопаду</i> Назви почуттів: <i>болю, гніву, жалю, страху</i>
Назви машин та їх деталей: <i>автомобіля, комбайна, дизеля, мотора</i> Терміни іншомовного походження, що означають елементи будови чогось, конкретні предмети, геометричні фігури та їх частини: <i>карниза, атома, радіуса, сектора</i> , а також українські суфіксальні слова-терміни: <i>відмінка, додатка, числівника</i> (але: <i>виду, роду, складу, способу</i>)	Іменники на позначення місця, простору: <i>абзацу, краю, луку, рову, світу, яру</i> (але: <i>горба, хутора, берега</i> та зменшені форми на -к : <i>ліска, майданчика, ставка</i>) Терміни іншомовного походження (хімічні або фізичні процеси): <i>аналізу, синтезу, ферменту</i> . Літературознавчі терміни: <i>альманаху, епосу, міфу, роману, стилю, сюжету</i> Назви ігор і танців: <i>альпінізму, бобслею, футболу, хокею, вальсу, поло-незу</i> (але: <i>гопака, козачка</i>)

1	2
<p>Примітка: допускаються паралельні закінчення в таких іменниках: <i>стола й столу, плота й плоту</i>.</p> <p>Увага! Зміна закінчення впливає на значення слова в таких іменниках: <i>акта</i> (документ) – <i>акту</i> (дія); <i>бала</i> (одиниця вимірювання) – <i>балу</i> (танцювальний вечір); <i>бара</i> (одиниця вимірювання) – <i>бару</i> (ресторан); <i>блока</i> (частина споруди, машини) – <i>блоку</i> (об'єднання); <i>бора</i> (свердло) – <i>бору</i> (хімічний елемент); <i>борта</i> (одягу) – <i>борту</i> (судна); <i>булата</i> (зброя) – <i>булату</i> (сталь); <i>вала</i> (деталь машини) – <i>валу</i> (насип, хвиля); <i>детектива</i> (агент) – <i>детективу</i> (твір)</p>	<p>Назви процесів, станів, властивостей, ознак, формацій, явищ суспільного життя: <i>бігу, галасу, ідеалу, інтересу, кашлю, конфлікту, шуму, мажору, принципу, ремонту, хисту</i> (але: <i>ривка, стрибка, стусана</i>)</p>
	<p>Складні безсуфіксні слова (крім назв істот): <i>водогону, живопису, родоводу, рукопису</i> (але: <i>пароплава, електровоза, телевізора</i>)</p>
	<p>Більшість префіксальних іменників (окрім назв істот): <i>випадку, вислову, заробітку, опіку, прибутку, усміху</i></p>
	<p>Назви річок (окрім зазначених у п. 5 на -а, -я), озер, гір, островів, півостровів, країн, областей, регіонів та ін.: <i>Амуру, Бугу, Дону, Дунаю, Нілу, Байкалу, Ельбрусу, Криту, Єгипту, Донбасу, Кавказу, Сибіру</i>.</p>

Клична форма іменників I відміни

Клична форма твориться від іменників твердої групи закінченням **-о** (*Ганно, весно, Микито*), в іменниках м'якої і мішаної груп вживається переважно закінчення **-е (-є)**, а в пестливих назвах **-у (-ю)**: *Софіє, земле, круче, Галю, бабусю* (і *бабусе*). Але: *Катре, Насте*.

Клична форма іменників II відміни

У кличній формі іменники другої відміни мають закінчення **-у** або **-е**. Закінчення **-у** виступає в іменниках чоловічого роду твердої і мішаної груп: *діду, товаришу, дядьку, котику*, а також в іншомовних іменах з кінцевим задньоязиковим або гортанним приголосним: *Юзеку, Людвігу*. В іменниках чоловічого роду м'якої групи виступає закінчення **-ю**: *Сергію, лікарю, краю*.

Закінчення **-е** вживається при творенні кличного відмінка від іменників чоловічого роду з суфіксом **-ець**: *хлопче* (але *мудрецю, знавцю, бійцю, добровольцю*) та в деяких інших іменниках чоловічого роду: *голубе, вітре*. Перед закінченням **-е** приголосні **г, к, х** змінюються на **ж, ч, ш**: *друже, юначе, Явтуше*.

У назвах осіб замість кличного може виступати називний відмінок (при вживанні назв людини, що означають ранг, посаду тощо): *лей-*

тенанте Орлик, прокуроре Грищенко, товаришу голова. Якщо перше слово є загальною назвою, а друге – ім'ям, тоді обидва іменники утворюють цю форму: *товаришу Євгене, брате Олексію.*

В іменниках середнього роду вживається форма називного відмінка: *світло, крило, плече.*

Клична форма іменників III відміни

Форма кличного відмінка в іменниках третьої відміни збігається з формою називного відмінка, тільки в окремих випадках виступає закінчення **-е** за аналогією до іменників першої відміни м'якої і мішаної груп: *тіне, радосте, мудросте.*

Написання імен по батькові

Чоловічі імена по батькові утворюються за допомогою суфіксів **-ович, -йович.**

Але: *Григорович, Ілліч, Лукич (Лукович), Кузьмич (Кузьмович), Миколайович (Миколович), Хомич (Хомович), Савич (Савович), Якович.*

Жіночі імена по батькові утворюються за допомогою суфіксів **-івн(а), -ївн(а).** Але: *Миколаївна (Миколівна).*

Тренувальні завдання

Завдання 1. Випишіть іменники в три колонки: у першу – чоловічого роду, у другу – жіночого, у третю – середнього.

Кутюр'є, денді, какаду, алібі, імпресаріо, караоке, коала, кабальєро, шимпанзе, бюро, бістро, кімоно, колібрі, макраме, зебу, дефіле, рагу, пенсне, бра, какао, ревію, табло, рефері, протезе, леді, поні, шасі, порт'є, торєро, папараці, шансон'є, аташе, журі, меню, гризлі, авеню, фрау, барбекю, жако, кіно, мадам, ампула, парі, мес'є, маєстро, кашпо, інтерв'ю, конференс'є, пюре, динго, фламінго.

Завдання 2. Знайдіть іменники, що належать до спільного роду.

Зразок: *нахаба – сп. р., людина, яка діє зухвало, безцеремонно, порушуючи моральні норми, і не зважає на ставлення до цього інших.*

Нахаба, крикуха, листоноша, базіка, невдаха, лобуряка, нездара, гольтіпака, знайда, нерівня, доцент, кривляка, нечепура, інженер, нечема, воєвода, молодчага, добряга, учитель, шульга, невмивака,

крихітка, злодюжка, неотеса, академік, незграба, ляскуха, сирота, крутихвістка, бродяга, лікар, поросся, хлоп'я, бідолага, нерівня, теля.

Завдання 3. Запишіть слова в чотири колонки. У першу колонку – слова, що належать до першої відміни, у другу – до другої, у третю – до третьої, у четверту – до четвертої.

Ведмежа, зозуленя, курча, плем'я, учителька, райдуга, плакса, сирота, телятко, терпіння, орлятко, базис, сталь, мораль, розкіш, блакить, дитячко, дар, посміховище, коліща, ім'я, немовля, диригент, вантаж, любов, явище, тінь, підмога, порада, дощ, товариш, узлісся, доброта, мова, річка, вовчєня, лоша, дівча, зайчєня, воронєня, суддя, полум'я, збіжжя, мережа, акація, надія, мати, відповідь, кров, камінь, промінь, осінь, кінь, борщ, нехворощ, кущ, обличчя, серце, фланель, мудрість, печаль, гордість, пташеня, ягня, поросся.

Завдання 4. Знайдіть слова, що не належать до жодної відміни.

Дрова, ясна, ясла, країна, гора, душа, ворота, родовище, аташе, плече, батько, кошенятко, метро, село, осінь, шляхта, чародій, таксі, світ, час, сестриця, музика, голос, пюпітр, Карпати, хрестини, пюре, вар'єте.

Завдання 5. Запишіть слова в три колонки. У першу колонку – слова, що мають форму тільки однини, у другу – тільки множини, у третю – однини та множини.

Дзеркало, колосся, дерево, штани, космос, мати, острів, ножиці, програма, слово, річка, листя, селище, будинок, музика, дорога, шеренга, ватага, ворота, дивізія, комахи, крапля, комашня, мушля, синява, перевага, курява, дбайливість, жито, успішність, кохання, лушпиння, коштовності, чари, оплески, оглядини, висівки, канікули, проводи, вершки, вибір, переліт, сміливість, доброта, вимір, блакить, кукурудзиння, професура, городина, молодь, голота, морквиння, юнь, стеблина, куранти, матеріали, гроші, солодощі, фінанси, кавказці, нутрощі, Карпати, сні, окуляри, вечорниці, переговори, штори, черевики, шаровари, щипці, Чернівці, парфуми.

Завдання 6. Утворіть форму кличного відмінка однини.

Зразок: Назар – Назаре.

Генерал, героїня, вовк, кравець, пісня, вітер, земля, душа, Київ, кобзар, народ, сестриця, Ганнуся, тесляр, Галя, школяр, Сергій, матуся, коваль, мудрець, учень, доня, Олексій, місяць, біль, хлопець, Валерій, обрій, тополя, брат, Євген, товариш, професор, суддя, голуб, Олекса, доля, Оля, Настя, зоря, Богдан, офіцер, Поля, Роман, Катруся, Всеволод, Ігор, діяч, інженер, Олеся, Олександр, Володимир, Іван, Орест, директор, пан полковник, Іван Юхимович, добродій Василенко, Ганна Петрівна, лейтенант Сидоренко, Валентин Сергійович, Назар Степанович, Галина Дмитрівна, друг Василь, Вікторія Анатоліївна, Тетяна Юріївна, гетьман Дорошенко, пан директор.

Завдання 7. Вставте пропущені букви.

Великого конверт..., мальовничого пейзаж..., косинус... трикутник..., свіжого кефір..., номер... журнал..., конгрес... українців, лідер... партії, макет... будівлі, конкурс... виконавців, драматичного гуртк..., дотепного гумор..., визначні місця Львов..., виборчого округ..., дослідження нейрон..., вулиці Париж..., запашного бузк..., сума сторін трикутник..., доїхали до Іртиш..., кабінет директор..., прибуток із капітал..., старого дуб..., високого вівс..., деталі мотор..., сторінки реферат..., вагони поїзд..., відомого ударник..., першого канал..., міста Лондон..., не більше одного процент..., зеленого травн..., великого ромб..., красивого малюнк..., стародавнього Новгород..., жовтого мед..., веселого гопак..., косинус... трикутник..., сучасного Іран..., задум... твор..., секція баскетбол..., занепад... імперії, стовпчик... барометр..., руйнівного буран..., нового трактор..., квітучого вазон..., міцного граніт... .

Тестові завдання

1. Чоловічий рід мають усі іменники рядка

- А** маестро, сироко, Баку
- Б** поні, аташе, Сибір
- В** шимпанзе, фламінго, Тбілісі
- Г** кенгуру, какаду, ООН
- Д** торнадо, Капрі, кольрабі

2. Жіночий рід мають усі іменники рядка

- А** мадам, івасі, Прип'ять
- Б** авеню, путасу, каное

- В гінді, Міссісіпі, кашне
- Г салямі, ГЕС, Борнео
- Д цеце, путь, біль

3. Середній рід мають усі іменники рядка

- А резюме, шосе, фламінго
- Б таксі, пенсне, ледащо
- В бюро, кафе, турне
- Г метро, відео, ЄС
- Д манго, пюре, аташе

4. Спільний рід мають усі іменники рядка

- А нероба, ледащо, юрист
- Б забіяка, лівша, суддя
- В бідолаха, рева, тренер
- Г незграба, листоноша, базіка
- Д сирота, староста, вельможа

5. Правильно узгоджено всі прикметники з іменниками в рядку

- А цікаве інтерв'ю, непосидючий хлоп'я
- Б прозора шампунь, довгий тунель
- В вчена ступінь, красиве панно
- Г сильний нежить, велика собака
- Д справедливе журі, молодий денді

6. Лише форму однини мають усі іменники в рядку

- А Крим, золото, плече
- Б Дністер, олія, обличчя
- В молоко, вірність, море
- Г залізо, страх, Карпати
- Д козацтво, чорнило, молотьба

7. Закінчення -а (-я) у формі родового відмінка однини мають усі іменники в рядку

- А Роман, Буг, свинець
- Б долар, буревій, гопак
- В Конотоп, Крим, Дніпро

- Г Марсель, Кривий Ріг
- Д Ташкент, Мороз, кравець

8. Закінчення -у (-ю) у формі родового відмінка однини мають усі іменники в рядку

- А аналіз, Широкий Яр, футбол
- Б вальс, жанр, квітень
- В бетон, Байкал, принтер
- Г асфальт, Дністер, синус
- Д Дунай, Донець, понеділок

9. Іменник у формі кличного відмінка однини має закінчення -е

- А Андрій
- Б місяць
- В Петро
- Г кобзар
- Д Микита

10. Іменник у формі кличного відмінка однини має закінчення -е

- А край
- Б Сергій
- В читач
- Г сокіл
- Д Олекса

11. Іменник у формі кличного відмінка має закінчення -о

- А круча
- Б троянда
- В вежа
- Г груша
- Д Павло

12. Іменник у формі кличного відмінка має закінчення -о

- А задача
- Б весна
- В друг
- Г Довбуш
- Д Дмитро

13. Іменник у формі кличного відмінка має закінчення -є

- А земля
- Б крапля
- В мрія
- Г Віталій
- Д пісня

14. Іменник у формі кличного відмінка має закінчення -є

- А Юрій
- Б лазня
- В Надія
- Г Надійка
- Д Катерина

15. Іменник у формі кличного відмінка має закінчення -у

- А Богдан
- Б Віктор
- В Жак
- Г вовк
- Д сторож

16. Іменник у формі кличного відмінка має закінчення -у

- А Фридрих
- Б Олексій
- В Всеволод
- Г Олександр
- Д Матвій

17. Іменник у формі кличного відмінка має закінчення -ю

- А бондар
- Б стовбур
- В директор
- Г ювіляр
- Д снігур

18. Іменник у формі кличного відмінка має закінчення -ю

- А Соломія
- Б Валерій
- В Офелія

- Г Лідія
- Д Валерія

19. Форму кличного відмінка утворено неправильно в рядку

- А читачу, юначе, синку
- Б товаришу, соколе, братику
- В місяцю, бійцю, Жаку
- Г кобзарю, знавцю, бригадире
- Д краю, мудрецю, хлопцю

20. Правильно утворено форму кличного відмінка в рядку

- А старче, меже, Павле
- Б Віталію, Людвігу, Настю
- В конвалію, мудрецю, лікарю
- Г перекладаче, стороже, земляче
- Д товаришу, груше, бондаре

21. Позначте рядок, у якому всі іменники належать до I відміни

- А хата, помилка, вчитель, гордість
- Б річка, друкарня, пісня, підмога
- В лоша, сторінка, вікно, читальня
- Г мрія, книжка, орел, брехня
- Д пательня, змагання, герой, вчинок

22. Позначте рядок, у якому всі іменники належать до II відміни

- А рік, добро, сіль, немовля
- Б батько, обличчя, подорож, ім'я
- В плече, тесляр, радість, край
- Г жито, коріння, абажур, дощ
- Д весілля, юність, цуценя, стіл

23. До III відміни належать усі іменники рядка

- А честь, ніч, цуценя, місто
- Б жовч, вдячність, велетень, явище
- В фальш, піч, жалість, повість
- Г доповідь, вельможа, звичай, блакить
- Д клен, тінь, маестро, ілюстрація

24. Позначте рядок, у якому всі слова належать до IV відміни

А плем'я, тигреня, зілля

Б ім'я, соколя, вівця

В лоша, жабеня, зоря

Г теля, дівча, орля

Д межа, коліща, сім'я

25. До м'якої групи належать усі іменники рядка

А небокрай, аптекар, знавець

Б радість, цибуля, директор

В переможець, передача, гай

Г знання, шагреня, бідолаха

Д вельможа, ваніль, роззява

26. Без помилок утворено всі імена по батькові в рядку

А Євгенівна, Дементієвич, Олегівна

Б Ігорович, Луківна, Артемійович

В Григорійович, Аркадійович, Назарович

Г Юріївна, Владиславівна, Тадейович

Д Яковлевич, Романович, Ілліч

27. Помилку допущено в рядку

А звернутися з проханням до Ващенка Дмитра Савовича

Б подивитися у вічі Слісарчук Олені Миколівні

В спитати про здоров'я в Пастушенко Раїси Захарівни

Г підійти до Лук'янець Аркадія Петровича

Д висловити подяку Кухарчуку Микиті Луковичу

Тестові завдання на відповідність

1. Установіть відповідність між відмінами іменників і словами

Відміни іменників

1. перша відміна

2. друга відміна

3. третя відміна

Слова

А пахощі, вечорниці, заручини

Б подорож, молодь, заздрість

В цуценя, коліща, плем'я

4. четверта відміна

Г весло, Дмитро, море

Д Ілля, артилерія, мальва

А	Б	В	Г	Д
ГВАБ	ДГБВ	БАГД	БДАВ	ГДАБ

2. Установіть відповідність між голосними та іменниками, у яких вони пишуться в кличному відмінку

Голосні

1. е

2. є

3. ю

4. у

Іменники

А небокрай, бібліотекар, дідусь

Б науковець, мудрець, аптекар

В ювіляр, груша, стрілець

Г Валерія, камелія, Амалія

Д ударник, слухач, Людвіг

А	Б	В	Г	Д
ГВАБ	ДГБВ	ВГАД	БДАВ	ГДАБ

5.2. Прикметник

Прикметник – це самостійна частини мови, що називає ознаку предмета або його належність комусь і відповідає на запитання *який? яка? яке? які? або чий? чия? чиє? чиї?*

Прикметники змінюються за родами, числами та відмінками й узгоджуються з родом, числом і відмінком іменника, до якого належать: *глибока* (Н. в., одн., ж. р.) *річка* (Н. в., одн., ж. р.); *синє* (Н. в., одн., с. р.) *море* (Н. в., одн., с. р.); *темний* (Н. в., одн., ч. р.) *тунель* (Н. в., одн., ч. р.). Початкова форма прикметника – чоловічий рід називного відмінка однини.

Рід прикметників, ужитих у множині, не визначається.

У реченні прикметник найчастіше виступає означенням, рідше – присудком. *Дерева коло води стояли в золотих пухнастих метеликах: різалось листя. Яка чудесна кожна мова!*

За значенням прикметники розподіляють на якісні, відносні та присвійні.

Якісні виражають ознаку предмета, яка може виявлятися більшою чи меншою мірою (*новий – новіший, найновіший; холодний – холодніший, найхолодніший*). Якісні прикметники означають ознаки, які ми сприймаємо органами чуття:

1) колір, розмір, вага, інші зовнішні характеристики предметів (*чорний, малий, важкий, круглий*);

2) смак (*солодкий, гострий*);

3) фізичні властивості предметів, що ми сприймаємо на слух, дотик, запах (*тихий, холодний, запашний*);

4) фізичні та психічні якості людини (*добрий, мудрий, кволий*).

Якісні прикметники мають ступені порівняння та утворюють антонімічні пари (*білий – чорний, гарний – поганий*).

Відносні виражають ознаку предмета стосовно іншого предмета або явища (*весняний день, дерев'яне ліжко*).

Присвійні виражають належність предмета певній людині чи тварині та відповідають на запитання *чий?* (*заяча лапа, Олегів рюкзак*). Вони творяться від назв людей і назв тварин.

Зверніть увагу! Прикметники із суфіксом **-ськ-** належать до відносних (*батьківська порада, студентський квиток*). Прикметники можуть переходити з одного розряду в інший залежно від іменника, із яким узгоджуються (*лисячий хвіст – присвійний, лисячий комір – відносний, лисячий характер – якісний*).

Ступені порівняння прикметників

Ступені порівняння – це такі форми якісних прикметників, що мають різну міру вияву ознаки, якості чи властивості в предметі. Розрізняють два ступені порівняння: вищий і найвищий.

Вищий ступінь порівняння вказує на те, що певна ознака властива конкретному предмету більшою мірою (*Дніпро ширший за Дністер*). Він має просту та складену форми.

Проста форма вищого ступеня утворюється за допомогою суфіксів **-ш-**, **-іш-** (*лагідний – лагідніший, ніжний – ніжніший*). У деяких прикметниках перед цими суфіксами можливе чергування:

1) суфікси основи **-к-**, **-ок-** випадають (*рідкий – рідший, глибокий – глибокий*);

2) **г, ж, з + ш = жч** (*дорогий – дорожчий, дужий – дужчий, близький – ближчий*);

3) **с + ш = щ** (*високий – вищий*).

Складена форма вищого ступеня утворюється за допомогою слів **більш, менш** (*більш спокійний, більш активний, менш вдалиий, менш цікавий*).

Найвищий ступінь порівняння вказує на найвищу міру вияву певної ознаки в предметі порівняно з іншими (*Говерла – найвища гірська вершина в Україні*). Він має просту, складну та складену форми.

Проста форма найвищого ступеня утворюється додавання до форми вищого ступеня префікса **най-** (*найкращий, найрідніший*).

Складна форма утворюється додаванням до прикметника простої форми найвищого ступеня префіксів **як-, що-** (*щонайкращий, якнайшвидший*).

Складена форма утворюється за допомогою додавання прикметників **найбільш, найменш** (*найбільш зручний, найменш вдалиий*).

Зверніть увагу! Не утворюють ступенів порівняння такі якісні прикметники:

назви масті тварин (*гнідий, вороний, рябий*);

що називають абсолютну якість або сталу ознаку (*мертвий, живий, кульгавий, лисий*);

із суфіксами **-ав- (-яв-), -уват- (-юват-), -ущ- (-ющ-), -еньк-, -есеньк-, -енн-, -анн-** та ін. (*тонесенький, синюватий, чорнявий, невблаганний*);

із префіксами **пре-, архі-, ультра-** (*прегарний, архіважливий, ультраправий*);

віддієслівні з префіксом **не-** (*невпинний, незмивний*);

на позначення кольору на основі кольорової схожості з іншими предметами (*кремовий, лимонний, фісташковий*);

складні прикметники (*сніжно-білий, темно-синій, жовтогарячий, білобокий, спіралеподібний*).

Усі прикметники розподіляють на тверду та м'яку групи. До **твердої групи** належать:

1) прикметники чоловічого роду однини із закінченням **-ий** у називному відмінку (*малий, природний, навчальний*);

2) присвійні прикметники (*батьків, Андріїв*).

До **м'якої групи** належать:

1) відносні прикметники з основою на м'який **-н-** із закінченням **-я** (Н. в., одн., ж. р. – *синя, вечірня*); **-є** (Н. в., одн., с. р. – *дорожнє, майбутнє*); **-ій** (Н. в., одн., ч. р. – *могутній, ранній*);

2) усі прикметники на **-жній, -шній** (*справжній, учорашній*);

3) відносні прикметники з основою на **-й** (*безкрай*).

Тренувальні завдання

Завдання 1. Визначте вид прикметників за значенням (якісний, відносний, присвійний).

Зразок: чоловічий вчинок – якісний; дерев'яний стіл – відносний; лисячий хвіст – присвійний.

Кавова чашка, чудовий подарунок, золотий годинник, сиве волосся, сестрина сумка, поганий настрій, лебедина вірність, заячий хвіст, свіжа преса, український правопис, материна сукня, золоте серце, математичний знак, ведмежа послуга, нова прикраса, старий будинок, гарний друг, шкіряний чобіт, осяча впертість, чудовий подарунок.

Завдання 2. Позначте всі якісні прикметники.

Солодкий, пахучий, круглий, український, материнський, майбутній, золотий, яблучний, щасливий, стрункий, польовий, залізний, сердитий, мокрий, гострий, морський, примхливий, старий, цікавий, лютий, важливий, веселий, шкільний, злий, важкий, тихий, синій, широкий, посівний, сільський, поганий, ласкавий, дбайливий, дерев'яний.

Завдання 3. Позначте всі відносні прикметники.

Багатий, легкий, приятелів, Симоненкова, студентський, гострий, добрий, кавказький, весняний, фабричний, красивий, пластмасовий, кришталевий, вовчий, технічний, директорів, Оленин, молодий, давньоруський, городницький, Шевченків, довгий, весняний, Андрієва, дорогий, вітчизняний, навчальний.

Завдання 4. Позначте всі присвійні прикметники.

Літній, учнівський, дубовий, Миколин, Тимофіїв, коров'ячий, аспірантський, начальників, гоголівський, мавпячий, заводський, паперовий, старостин, приятелів, батькові, яскравий, директорський, скляний, Мирославина, київський, учнівський, солов'їний, материнський, котячий, чернігівський.

Завдання 5. Позначте всі прикметники, від яких можна утворити ступені порівняння.

Щасливий, глухий, теплий, хоробрий, кмітливий, вічний, величний, гіркий, сліпий, знайомий, високий, гарячий, глибокий, босий, прудкий,

мужній, розумний, ретельний, солодкий, дорожній, дорогий, дзвінкий, новий, архіважливий, густий, привітний, дороженький, широкий, дрібний, багатий, презавзятий, круглий, приємний.

Тестові завдання

1. Якісними є всі прикметники рядка, окрім

- А** тихий голос, весела дитина
- Б** міцний матеріал, відома актриса
- В** красивий птах, широкий степ
- Г** сучасний витвір, струнка дівчина
- Д** чесна людина, народна творчість

2. Усі прикметники є відносними, окрім

- А** лісова стежка, шевченківська тематика
- Б** кришталева ваза, материнська порада
- В** іншомовний термін, учнівський щоденник
- Г** український народ, батьківські збори
- Д** лікарів рецепт, заочне навчання

3. До присвійних належать усі прикметники рядка

- А** заяча лапа, молочна каша
- Б** братів портфель, комп'ютерний клас
- В** лікарева порада, чоловічий костюм
- Г** сусідове авто, Франкові твори
- Д** вороже ставлення, батькові речі

4. Форми ступенів порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка

- А** тонкий, відомий, презавзятий
- Б** теплий, приємний, архіважливий
- В** широкий, сильний, білявий
- Г** глибокий, успішний, дрібненький
- Д** короткий, високий, близький

5. *Форми ступенів порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка*

- А** поганий, суворий, товстий
- Б** молодий, німий, легкий
- В** дорогий, буланий, милий
- Г** гучний, сліпий, щирий
- Д** доречний, хворий, вагомий

6. *Правильно утворено форми ступенів порівняння прикметників у рядку*

- А** найактивніший, завищий
- Б** важливіший, глибочніший
- В** світліший, повнуватіший
- Г** здоровіший, розумніший
- Д** наймертвіший, коротший

7. *Правильно утворено форми ступенів порівняння прикметників у рядку*

- А** якнайширший, самий активний
- Б** щонайдобріший, більш важливіший
- В** веселіший від усіх, найменш цікавіший
- Г** важливіший над усе, дуже щасливий
- Д** гірший, щонайкращий

8. *Правильно утворено ступені порівняння прикметників у рядку*

- А** старіший, кривіший
- Б** горбатіший, малиновіший
- В** модніший, білосніжніший
- Г** найгостріший, темно-зеленіший
- Д** найменш відомий, найвеличніший

9. *Правильно узгоджено прикметник з іменником у рядку*

- А** добірні насіння, старовинне піаніно
- Б** сильна нежить, глибокий тунель
- В** головний біль, кольорове драже
- Г** новий шампунь, рожеве фламінго
- Д** велика розпродаж, важка путь

10. Правильно узгоджено прикметник з іменником у рядку

- А білий кашпо
- Б уважне портъє
- В яскравий жако
- Г об'єктивна рефері
- Д незграбне гризлі

5.3. Числівник

Числівник – самостійна частина мови, що означає число, кількість або порядок предметів при лічбі й відповідає на запитання *скільки? котрий? котра? котре? котрі? (п'ять, одинадцятий, дванадцята, шістнадцяте, сорок шості)*.

Не треба плутати числівники з іншими частинами мови, які мають числове значення. Так, слова *двійка, десяток, сотня, половина, третина, чверть* – іменники, *триповерховий, поодинокий, парний* – прикметники, *утроє, двічі, по-перше* – прислівники, *подвоїти, розполовинити* – дієслова.

Слова *мало, багато* в сполученні з іменниками – назвами предметів та осіб – є числівниками (*мало книжок, багато студентів*), у сполученні з дієсловами – прислівниками (*мало знати, багато читати*).

За значенням і граматичними ознаками числівники розподіляють на кількісні та порядкові.

Кількісні числівники означають число або кількість і відповідають на запитання *скільки? (вісім, тринадцять, вісімдесят два, п'ятеро, три сьомі)*.

Порядкові числівники означають порядок предметів при лічбі та відповідають на запитання *котрий? котра? котре? котрі? (третій, шоста, одинадцяте, дев'ятнадцяті)*.

Кількісні числівники змінюються за відмінками. Порядкові числівники змінюються за родами, числами та відмінками.

Числівники можуть бути різними членами речення (підмет, присудок, означення, додаток): *Два брехуни одної правди не скажуть; За битого двох небитих дають, та й то не беруть; Правда завжди одна.*

Кількісні числівники розподіляють на **розряди**.

Власне кількісні	Дробові	Збірні	Неозначено-кількісні
Означають кількість предметів у цілих одиницях (<i>три, сорок один, мільйон</i>)	Означають кількість частин, виділених у складі цілого (<i>дві цілі та чотири сьомих, півтора</i>)	Означають кількість предметів, яку сприймаємо як єдине неподільне ціле (<i>троє, шестеро, обидва</i>)	Означають точно не визначену кількість (<i>багато, кілька, кільканадцять</i>)

Збірні числівники утворюються тільки від числівників *два – двадцять* та числівника *тридцять*. До збірних належать числівники *обоє, обидва, обидві*. Від деяких збірних числівників утворюються числівники з пестливим значенням: *двійко, трійко, п'ятірко*.

Збірні числівники сполучаються з:

іменниками чоловічого та спільного роду, які позначають осіб чоловічої статі (*п'ятеро козаків, четверо коней, двоє студентів, шестеро школярів, троє суддів*);

іменниками четвертої відміни (*двоє каченят, семеро козенят*);

іменниками, що мають лише форму множини (*двоє дверей, четверо ножиць*);

іменниками, що означають парні поняття (*двоє чобіт, четверо ніг, двоє крил, четверо коліс*);

особовими займенниками *ми, ви, вони* у формі родового відмінка множини (*Троє нас залишилося працювати*);

іменниками, що важко сполучаються з кількісними числівниками *два, три, чотири*: *двоє друзів (а не два други), двоє осіб (а не дві особи), троє курей (а не три кури), троє людей (а не три люди), четверо дітей (а не чотири діти)*.

Збірні числівники не сполучаються з:

іменниками чоловічого роду – назвами неістот. Тому не можна сказати *двоє олівців, троє столів, четверо журналів*;

іменниками жіночого роду на позначення осіб. Такі сполучення можливі лише в розмовній мові, зрідка в художній літературі. Тому не можна сказати *двоє сусідок, троє студенток, четверо дочок*;

іменниками середнього роду – назвами неживих предметів. Такі сполучення можливі лише в розмовній мові, зрідка в художній літературі. Тому не можна сказати *двоє вікон, двоє полів, троє морів*.

За будовою числівники поділяються на **розряди**.

Прості	Складні	Складені
Мають один корінь (<i>п'ять, десятеро, сорок</i>)	Утворені поєднанням двох коренів (пишуться разом) (<i>п'ятдесят, дев'яносто, двісті</i>)	Утворені з двох і більше простих і складних числівників (пишуться окремо) (<i>сорок сім, сто шістдесят, сімдесят чотири тисячі</i>)

Відмінювання кількісних числівників

Кількісні числівники позначають числа, тому форм однини та множини, так само як і роду, вони не мають, крім числівників *один* і *два*.

Отже, кількісні числівники змінюються тільки за відмінками.

Числівник **один** змінюється за родами, числами, відмінками.

Відмінки	Запитання	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	Множина
Н. в.	скільки?	один	одна	одне (одно)	одні
Р. в.	скільких?	одного	однієї (одної)	одного	одних
Д. в.	скільким?	одному	одній	одному	одним
З. в.	скільки? скільких?	один, одного	одну	одне (одно)	одні (одних)
О. в.	скількима?	одним	однією (одною)	одним	одними
М. в.	(на) скільких?	(на) одному (однім)	(на) одній	(на) одній	(на) одних

Числівники **два, обидва, обидві, обоє, три, чотири, багато, кілька** відмінюються за зразком числівника **два**.

Відмінки	Запитання	Відмінювання
Н. в.	скільки?	два, дві
Р. в.	скільких?	двох
Д. в.	скільким?	двом
З. в.	скільки? скільких?	два, двох
О. в.	скількима?	двома
М. в.	(на) скільких?	(на) двох

Зверніть увагу! Числівники **чотири** та **багато** в орудному відмінку мають лише закінчення **-ма** (*чотирма, багатьма*).

Числівники **обидва, обидві, обоє** в непрямих відмінках мають форми **обох, обом, обома**.

Числівники від п'яти до тридцяти та кільканадцять відмінюються, як п'ять.

Відмінки	Запитання	Відмінювання	
Н. в.	скільки?	п'ять (п'ятеро)	шість (шестеро)
Р. в.	скільких?	п'яти (п'ятьох)	шести (шістьох)
Д. в.	скільким?	п'яти (п'ятьом)	шести (шістьом)
З. в.	скільки? скільких?	п'ять, п'ятьох	шість, шістьох
О. в.	скількима?	п'ятьма (п'ятьома)	шістьма (шістьома)
М. в.	(на) скільких?	(на) п'яти (п'ятьох)	(на) шести (шістьох)

Відмінки	Запитання	Відмінювання	
Н. в.	скільки?	сім (семеро)	вісім (восьмеро)
Р. в.	скільких?	семи (сімох)	восьми (вісьмох)
Д. в.	скільким?	семи (сімом)	восьми (вісьмом)
З. в.	скільки? скільких?	сім, сімох	вісім, вісьмох
О. в.	скількима?	сьома (сімома)	вісьма (вісьмома)
М. в.	(на) скільких?	(на) семи (сімох)	(на) восьми (вісьмох)

Відмінки	Запитання	Відмінювання	
Н. в.	скільки?	дев'ять (дев'ятеро)	десять (десятеро)
Р. в.	скільких?	дев'яти (дев'ятьох)	десяти (десятьох)
Д. в.	скільким?	дев'яти (дев'ятьом)	десяти (десятьом)
З. в.	скільки? скільких?	дев'ять, дев'ятьох	десять, десятьох
О. в.	скількима?	дев'ятьма (дев'ятьома)	десятьма (десятьома)
М. в.	(на) скільких?	(на) дев'яти (дев'ятьох)	(на) десяти (десятьох)

Відмінки	Запитання	Відмінювання	
Н. в.	скільки?	одинадцять (одинадцятеро)	дванадцять (дванадцятеро)
Р. в.	скільких?	одинадцяти (одинадцятьох)	дванадцяти (дванадцятьох)
Д. в.	скільким?	одинадцяти (одинадцятьом)	дванадцяти (дванадцятьом)
З. в.	скільки? скільких?	одинадцять, одинадцятьох	дванадцять, дванадцятьох
О. в.	скількима?	одинадцятьма (одинадцятьома)	дванадцятьма (дванадцятьома)
М. в.	(на) скільких?	(на) одинадцяти (одинадцятьох)	(на) дванадцяти (дванадцятьох)

У складних числівниках **п'ятдесят-вісімдесят, кількадесят** відмінюється лише друга частина.

Відмінки	Запитання	Відмінювання	
Н. в.	скільки?	п'ятдесят	шістдесят
Р. в.	скільких?	п'ятдесяти (п'ятдесятьох)	шістдесяти (шістдесятьох)
Д. в.	скільким?	п'ятдесяти (п'ятдесятьом)	шістдесяти (шістдесятьом)
З. в.	скільки? скільких?	п'ятдесят, п'ятдесятьох	шістдесят, шістдесятьох
О. в.	скількима?	п'ятдесятьма (п'ятдесятьома)	шістдесятьма (шістдесятьома)
М. в.	(на) скільких?	п'ятдесяти (п'ятдесятьох)	шістдесяти (шістдесятьох)

Відмінки	Запитання	Відмінювання	
Н. в.	скільки?	сімдесят	вісімдесят
Р. в.	скільких?	сімдесяти (сімдесятьох)	вісімдесяти (вісімдесятьох)
Д. в.	скільким?	сімдесяти (сімдесятьом)	вісімдесяти (вісімдесятьом)
З. в.	скільки? скільких?	сімдесят, сімдесятьох	вісімдесят, вісімдесятьох
О. в.	скількима?	сімдесятьма (сімдесятьома)	вісімдесятьма (вісімдесятьома)
М. в.	(на) скільких?	сімдесяти (сімдесятьох)	вісімдесяти (вісімдесятьох)

Числівники **сорок, дев'яносто, сто** в усіх відмінках, крім називного та знахідного, мають закінчення **-а**.

Відмінки	Запитання	Відмінювання		
Н. в.	скільки?	сорок	дев'яносто	сто
Р. в.	скільких?	сорока	дев'яноста	ста
Д. в.	скільким?	сорока	дев'яноста	ста
З. в.	скільки? скільких?	сорок	дев'яносто	сто
О. в.	скількима?	сорока	дев'яноста	ста
М. в.	(на) скільких?	сорока	дев'яноста	ста

У складних числівниках від **двохсот** до **дев'ятисот**, а також **кількасот** відмінюються обидві частини. Паралельні форми має лише форма орудного відмінка.

Відмінки	Запитання	Відмінювання		
Н. в.	скільки?	двісті	триста	чотириста
Р. в.	скільких?	двохсот	трьохсот	чотирьохсот
Д. в.	скільким?	двомстам	трьомстам	чотирьомстам
З. в.	скільки? скільких?	двісті	триста	чотириста
О. в.	скількима?	двомастами	трьомастами	чотирмастами
М. в.	(на) скільких?	(на) двохстах	(на) трьохстах	(на) чотирьохстах

Відмінки	Запитання	Відмінювання		
Н. в.	скільки?	п'ятсот	шістсот	сімсот
Р. в.	скільких?	п'ятисот	шестисот	семисот
Д. в.	скільким?	п'ятистам	шестистам	семистам
З. в.	скільки? скільких?	п'ятсот	шістсот	сімсот
О. в.	скількима?	п'ятьмастами (п'ятьомастами)	шістьмастами (шістьомастами)	сімастами (сімомастами)
М. в.	(на) скільких?	(на) п'ятистах	(на) шестистах	(на) семистах

Відмінки	Запитання	Відмінювання		
Н. в.	скільки?	вісімсот	дев'ятсот	кількасот
Р. в.	скільких?	восьмисот	дев'ятисот	кількохсот
Д. в.	скільким?	восьмистам	дев'ятистам	кількомстам
З. в.	скільки? скільких?	вісімсот	дев'ятсот	кількасот, кількохсот
О. в.	скількима?	вісьмастами (вісьмомастами)	дев'ятьмастами (дев'ятьомастами)	кількомастами
М. в.	(на) скільких?	(на) восьмистах	(на) дев'ятистах	кількохстах

Числівники **нуль, тисяча, мільйон, мільярд** відмінюються як відповідні іменники.

У кількісних складених числівниках відмінюється кожне слово за своїм типом відмінювання, до того ж варто пам'ятати про паралельні форми: *шістдесяти шести, а не шістдесяти шістьох*.

Відмінювання порядкових числівників

Порядкові числівники змінюються, як прикметники, за родами, відмінками, числами. У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово: *шістсот двадцять четвертий, двісті вісімнадцятого, п'ятсот тридцять восьмому*.

Числівники, що мають закінчення **-ий**, відмінюються, як прикметники твердої групи (*другий, другого, другому, другий (другого), другим, на другому*). Числівник **третій (третья, третє)** відмінюється, як прикметник м'якої групи (*третій, третього, третьому, третій (третього), третім, на третьому*).

Відмінки	Запитання	Відмінювання	
Н. в.	котрий?	перший	сорок четвертий
Р. в.	котрого?	першого	сорок четвертого
Д. в.	котрому?	першому	сорок четвертому
З. в.	котрий? котрого?	перший, першого	сорок четвертий, сорок четвертого
О. в.	котрим?	першим	сорок четвертим
М. в.	(на) котрому?	(на) першому	(на) сорок четвертому

Відмінювання дробових числівників

У дробових числівниках чисельник відмінюється, як відповідний кількісний числівник, а знаменник – як порядковий, до того ж при чисельнику **два, три, чотири** знаменник стоїть у називному відмінку множини (*дві треті, три четверті*), а після **п'ять** і далі – у формі родового відмінка множини (*п'ять шостих, дев'ять десятих*).

Відмінки	Відмінювання	
Н. в.	дві треті	вісім десятих
Р. в.	двох третіх	восьми десятих
Д. в.	двом третім	восьми десятим
З. в.	дві треті	вісім десятих
О. в.	двома третіми	восьмома десятими
М. в.	(на) двох третіх	(на) вісьмох десятих

Дробові числівники **півтора, півтори, півторапта** не відмінюються.

Зв'язок числівників з іменниками

Після числівника **один** іменник ставиться завжди в однині: *51 кілометр, 21 день*. Але якщо числівник є означенням, яке стоїть у множині, узгодження здійснюється за загальною цифрою: *серед цих 41 (сорока одного) учасників*.

Після числівників **два, обидва, три, чотири** іменник стоїть у Н. в. множини: *дві сестри, тридцять чотири трактори, два тижні, три квартали*.

Але іменники, які втрачають у множині суфікс **-ин-**, та іменники IV відміни при числівниках **два, три, чотири** стоять у формі Р. в. множини: *двадцять три харків'янина (бо харків'яни), шістдесят чотири селянина (бо селяни), два імені, чотири племені. Але сорок чотири грузини.*

Після кількісних числівників **п'ять і більше**, а також після всіх збірних (крім обидва) іменник стоїть у Р. в. множини: *п'ять сестер, дев'ятсот днів, четверо хлопців, тисяча двісті сторінок.*

Після **дробових** числівників і числівника **півтора** іменник стоїть у Р. в. однини: *двох десятих процента, півтора року, півтора місяця.*

Після слів **половина, чверть** іменник набуває форми, якої вимагає числівник: *два з половиною місяці, п'ять із чвертю століть.*

Після **збірних** числівників (крім обидва) іменник стоїть у Р. в. множини: *двоє селян, троє дверей.*

Після збірних числівників **обидва, обидві** іменник ставиться в Н. в. множини: *обидва хлопці, обидві дівчини.*

У датах назви місяців вживаються тільки в Р. в. однини: *вітаю з восьмим березня, присвячено двадцять третьому лютого.*

Позначення часу

В українській мові години завжди вказуємо порядковим числівником, який відповідає на запитання *котра?* Хвилини вказуємо кількісним числівником, який відповідає на запитання *скільки?* (*Шоста година десять хвилин*). Для позначення точного часу використовуємо прийменник **о (об)** і порядковий числівник жіночого роду в місцевому відмінку (*Зустрінемося о шостій годині*).

Для позначення неповних годин в українській мові існують форми з прийменниками **на, по** для позначення часу до першої половини години, та з прийменниками **за, до** – після першої половини години: *чверть на дванадцяту, за десять шістнадцята.*

Тренувальні завдання

Завдання 1. Позначте всі слова, які є числівниками

Один, одиниця, одинак, два, двійка, подвійний, четверо, четвертий, обидва, четвертак, десять, десятеро, десятник, п'ятий, п'ятірка, п'ятірня, одна сота, сотня, сотник, дві третіх, третій, половина.

Завдання 2. Прочитайте подані речення. Позначте речення з числівниками

1. На галявині росли **поодинокі** дерева.
2. Учень отримав за контрольну роботу **двійку**.
3. Гуртожиток – це **п'ятиповерховий** будинок у центрі міста.
4. **Трійця** охоронців стояла біля стадіону.
5. Сонце світило у всі **чотири** вікна.
6. Від **першої** і до останньої хвилини людина зустрічається з іншими людьми.
7. **Однією** з рис характеру людини є уміння правильно вибрати партнера для життя або товаришування.
8. **Сімдесятирічна** жінка прийшла до магазину.
9. Ми пробігли **стометрову** дистанцію.
10. Наприкінці **п'ятнадцятого** століття на Русі віддавали міста під управління осіб знатного роду.
11. Ми отримали завдання вписати **двоскладові** слова.
12. **Двохсотп'ятдесятиквартирний** будинок був побудований на початку року.
13. **Дванадцятого** березня в мого батька День народження.
14. **Триярусний** торт я отримала в подарунок від колег.
15. На змаганнях ректор нагородив **п'ятьох** студентів.

Завдання 3. Позначте всі числівники, у яких допущено помилки при відмінюванні

Шестисот, шестистам, шестистами, двохста, двомстам, двомастами, сімсот, семисот, семистам, чотирьомстам, чотирмастами, на чотирьохстах, п'ятидесяти шести, п'ятиста трьох, двомастами двома, шести десяти восьми, сімомастами одним, семи десяти дев'яти, трьохста шести, восьмидесяти чотирьох.

Завдання 4. Позначте всі неправильно узгоджені числівники з іменником

Сімдесят два пасажира, шістдесят два трактори, дев'яносто три кілометра, вісімдесят чотири гектари, сорок два виборця, шістдесят чотири днів, п'ятсот дев'яносто два студенти, вісімсот сімдесят чотири куці, шістсот вісімдесят три сторінок, сто двадцять два тижня, тридцять п'ять гривень, сто чотири метри, двадцять три апельсина, шістсот два солдати, півтори тонни.

Завдання 5. Позначте всі граматично правильно вжиті числівники

Об одинадцятій, за п'ятнадцять хвилин одинадцята, пів на десяту, сім годин двадцять хвилин, біля шостої, двадцять дві по сьомій, вісімнадцять годин сім хвилин, половина на третю, двадцять по третій, три години вісім хвилин, пів на дванадцятую.

Тестові завдання

1. Виділене слово є числівником у рядку

- А** У бібліотеці було **багато** книжок.
- Б** Потрібно **багато** читати наукової літератури.
- В** **Мало** читати, треба розуміти.
- Г** Ми **багато** вивчили матеріалу з окресленого питання.
- Д** На щастя, я **мало** стикався з такою проблемою.

2. Виділене слово не є числівником у рядку

- А** **Багато** проблем постало перед людством.
- Б** **Багато** матеріалів зберігалось в архіві.
- В** У мене було **мало** часу.
- Г** Моя мета – **багато** подорожувати по світу.
- Д** **Багато** думок було у мене в голові.

3. У числівниках відмінюється тільки друга частина

- А** сімдесят, шістсот
- Б** шістдесят, сімсот
- В** п'ятдесят, вісімдесят
- Г** вісімсот, дев'ятсот
- Д** п'ятсот, чотириста

4. Обидві частини відмінюються в усіх числівниках рядка

- А** п'ятсот, вісімсот
- Б** шістсот, дванадцять
- В** сімсот, шістнадцять
- Г** п'ятнадцять, вісімнадцять
- Д** чотирнадцять, сімнадцять

5. Допущено помилку у відмінюванні числівника

- А вісьмох, двох
- Б п'ятьома, на сімох
- В сьома, двом
- Г на шести, на однім
- Д чотирьома, на одному

6. Допущено помилку у відмінюванні числівника

- А п'ятдесяти двох
- Б шестидесяти дев'яти
- В вісімдесяти трьох
- Г сімдесяти чотирьох
- Д шестисот шести

7. Правильною є відмінкова форма числівника

- А двохста шістдесяти шести
- Б двомстам шістдесятьом шістьом
- В двомастами шестидесятьома шести
- Г двохсот шестдесяти шести
- Д двісті шістдесятьох шести

8. Правильною є відмінкова форма числівника

- А сто сімдесяти
- Б дев'яносто восьми
- В сорока п'яти
- Г сто п'ятдесятьох
- Д дев'яносто одного

9. Правильною є відмінкова форма числівника

- А трьохста шістдесяти двох
- Б трьохсот шести десяти двох
- В трьомстам шістдесяти двом
- Г трьома стома шістдесятьома двома
- Д трьохстах шестидесяти двох

10. Помилково узгоджено числівник з іменником у рядку

- А два квартали
- Б три товариша

- В півтора яблука
- Г чотири метри
- Д три професори

11. Помилково узгоджено числівник з іменником у рядку

- А п'ять моніторів
- Б шість кілограм
- В два з третиною апельсини
- Г півтори тонни
- Д три аркуші

12. Помилково узгоджено числівник з іменником у рядку

- А двадцять два будинки
- Б тридцять три студента
- В півтора сантиметра
- Г шістдесят чотири роки
- Д сорок три кандидати

13. Правильно узгоджено числівник з іменником у рядку

- А три персика
- Б три карбованця
- В три зошита
- Г три селянина
- Д три стола

14. Правильно узгоджено числівник з іменником у рядку

- А чотири громадянина
- Б чотири олівця
- В чотири товариша
- Г чотири журнала
- Д чотири календаря

15. Правильно узгоджено числівник з іменником у рядку

- А два викладача
- Б три міщанини
- В чотири киянини

- Г два хлопці
- Д три стільця

16. *Порушено граматичну норму на позначення часу в рядку*

- А три години п'ять хвилин
- Б шістнадцять хвилин на четверту
- В пів на першу
- Г двадцять по третій
- Д десять хвилин на дванадцяті

17. *Порушено граматичну норму на позначення часу в рядку*

- А чотири години десять хвилин
- Б одинадцять хвилин на третю
- В пів на дванадцяті
- Г шістнадцять по другій
- Д три хвилини на одинадцяті

18. *Порушено граматичну норму на позначення часу в рядку*

- А вісім хвилин до сьомої
- Б без п'ятнадцяти третя
- В третя година дві хвилини
- Г двадцять по десятій
- Д за двадцять сьома

19. *Допущено помилку в рядку*

- А п'ятнадцять на дванадцяті
- Б п'ятнадцять хвилин на дванадцяті
- В чверть на дванадцяті
- Г одинадцята п'ятнадцять
- Д п'ятнадцять об одинадцятій

20. *Допущено помилку в рядку*

- А за двадцять п'ять дванадцята
- Б за двадцять п'ять хвилин дванадцята
- В двадцять п'ять до дванадцятої
- Г одинадцять тридцять п'ять
- Д одинадцята тридцять п'ять

21. Допущено помилку в реченні

- А** На засіданні не було сорок депутатів.
- Б** Шестеро хлопців грали в баскетбол.
- В** Три професори викладало дисципліни.
- Г** Півтори доби ми працювали по господарству.
- Д** Я написав листа на півтора аркуша.

22. Допущено помилку в реченні

- А** П'ятеро сестер приїхали до нас.
- Б** Шестеро юнаків грали в футбол.
- В** Семеро козенят паслися на полі.
- Г** Двоє дверей було зачинено.
- Д** Троє імен записано в блокноті.

5.4. Займенник

Займенник – самостійна частина мови, яка вказує на предмети, ознаки або кількість, але не називає їх. Займенники співвідносяться з певними іменниками, прикметниками, числівниками, тому, подібно до цих частин мови, відповідають на запитання *хто? що? який? чий? котрий? скільки?*

Значення більшості займенників стає зрозумілим лише в конкретному реченні або тексті.

За значенням і граматичними ознаками виокремлюють дев'ять **розрядів** займенників:

особові (*я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони*);

зворотний (*себе*);

запитальні (*хто? що? який? чий? котрий? скільки?*);

відносні (*хто, що, який, чий, котрий, скільки*);

неозначені (*хтось, хто-небудь, абихто, щось, казна-що, дехто, деякий, хтозна-який*);

заперечні (*ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки, жодний*);

присвійні (*мій, твій, наш, ваш, свій, їхній, його, її*);

вказівні (*той, отой, цей, оцей, такий, отакий, стільки*);

означальні (*весь, всякий, кожний, сам, самий, інший*).

Усі займенники змінюються за відмінками, а співвідносні з прикметниками можуть мати ознаку роду та числа.

У реченнях займенники виступають тими самими членами речення, що й іменники, прикметники, числівники, із якими вони співвідносяться.

Відмінювання особових займенників

Однина

Відмінки	1 особа	2 особа	3 особа
Н. в.	я	ти	він, воно / вона
Р. в.	мене	тебе	його (до нього) / її (до неї)
Д. в.	мені	тобі	йому / їй
З. в.	мене	тебе	його (на нього) / її (на неї)
О. в.	мною	тобою	ним / нею
М. в.	(на) мені	(на) тобі	(на) ньому (нім) / (на) ній

Множина

Відмінки	1 особа	2 особа	3 особа
Н. в.	ми	ви	вони
Р. в.	нас	вас	їх (до них)
Д. в.	нам	вам	їм
З. в.	нас	вас	їх (на них)
О. в.	нами	вами	ними
М. в.	(на) нас	(на) вас	(на) них

Відмінювання зворотного займенника себе

Відмінки	себе
Н. в.	–
Р. в.	себе
Д. в.	собі
З. в.	себе
О. в.	собою
М. в.	(на) собі

Відмінювання присвійних займенників

Відмінки	Однина		Множина
	чоловічий і середній рід	жіночий рід	
Н. в.	мій/моє	моя	мої
Р. в.	мого	моєї	моїх
Д. в.	моєму	моїй	моїм
З. в.	мій (мого)/моє	мою	моїх
О. в.	моїм	моєю	моїми
М. в.	(на) моєму (моїм)	(на) моїй	(на) моїх

Так само відмінюються займенники **твій, свій**.

Відмінки	Однина		Множина
	чоловічий і середній рід	жіночий рід	
Н. в.	наш/наше	наша	наші
Р. в.	нашого	нашої	наших
Д. в.	нашому	нашій	нашим
З. в.	наш (нашого)/наше	нашу	наших
О. в.	нашим	нашою	нашими
М. в.	(на) нашому (нашим)	(на) нашій	(на) наших

Так само відмінюються займенники **ваш**.

Відмінки	Однина		Множина
	чоловічий і середній рід	жіночий рід	
Н. в.	їхній/їхнє	їхня	їхні
Р. в.	їхнього	їхньої	їхніх
Д. в.	їхньому	їхній	їхнім
З. в.	їхній/їхнє	їхню	їхні
О. в.	їхнім	їхньою	їхніми
М. в.	(на) їхньому (їхнім)	(на) їхній	(на) їхніх

Відмінювання вказівних займенників

Відмінки	Однина		Множина
	чоловічий і середній рід	жіночий рід	
Н. в.	той/те	та	ті
Р. в.	того	тієї (тої)	тих
Д. в.	тому	тій	тим
З. в.	той (того)/те	ту	ті (тих)
О. в.	тим	тією (тою)	тими
М. в.	(на) тому (тім)	(на) тій	(на) тих

Так само відмінюються займенники **отой**.

Відмінки	Однина		Множина
	чоловічий і середній рід	жіночий рід	
Н. в.	цей / це	ця	ці
Р. в.	цього	цієї	цих
Д. в.	цьому	цій	цим
З. в.	цей (цього) / це	цю	ці (цих)
О. в.	цим	цією	цими
М. в.	(на) цьому (цім)	(на) цій	(на) цих

Так само відмінюються займенники **оцей, сей**.

Відмінювання питальних займенників

Відмінки	Відмінювання	
Н. в.	хто	що
Р. в.	кого	чого
Д. в.	кому	чому
З. в.	кого	що
О. в.	ким	чим
М. в.	(на) кому (кім)	(на) чому (чім)

Відмінки	Однина		Множина
	чоловічий і середній рід	жіночий рід	
Н. в.	чий / чиє	чия	чиї
Р. в.	чийого	чиєї	чиїх
Д. в.	чийому (чиєму)	чийій	чиїм
З. в.	чий (чийого) / чиє	чию	чиї (чиїх)
О. в.	чиїм	чиєю	чиїми
М. в.	(на) чийому (чиєму, чиїм)	(на) чийій	(на) чиїх

Відмінки	Однина		Множина
	чоловічий і середній рід	жіночий рід	
Н. в.	який/яке	яка	які
Р. в.	якого	якої	яких
Д. в.	якому	якій	яким
З. в.	який (якого)/яке	яку	які (яких)
О. в.	яким	якою	якими
М. в.	(на) якому (якім)	(на) якій	(на) яких

Так само відмінюються займенник **котрий**.

Правопис займенників

Разом пишемо неозначені займенники, утворені за допомогою часток **аби-, де, -сь**, і заперечні займенники з часткою **ні** (*ніхто, ніщо, ніякий, нікотрий, ніскільки, абихто, дещо, чиясь*).

Окремо пишуться сполуки слів, якщо між займенником і часткою стоїть прийменник (*аби до кого, хтозна з ким, казна в що, де з якими*).

Через дефіс пишемо неозначені займенники, утворені за допомогою часток **казна-, бозна-, хтозна-, будь-, -небудь** (*будь-хто, казна-чим, хтозна-якими, який-небудь, бозна-хто*).

Тренувальні завдання

Завдання 1. Визначте розряд займенників.

1. Переважна більшість **наших** почуттів іде від спілкування з людьми.
2. Пообіцяймо **собі** ставитися до людей з повагою.
3. **Хтось** дає поради щодо терпимості у стосунках з людьми.
4. Він **нічого** не сказав, сів за рояль і заграв.
5. **Ми** стояли біля будинку.
6. Якби **коли-небудь** почути гру справжнього великого музиканта!
7. **Хто** ви?
8. Свічка, **що** освітлювала кімнату, раптом погасла.
9. Він працював **усю** ніч і **весь** ранок.
10. **Ніщо** не вб'є в мені віри у можливість подолання кризи духовності.
11. Ти холодної осінньої ночі стукаєш до **когось**.
12. Я слідкував за **твоїми** очима.
13. Віра сильніша за все, сильніша за **мене** і **тебе**, сильніша за **нас** із **тобою**.
14. **Я** не маю спокою.
15. Я віддам усе, **що** тільки маю, аби одвернути небезпеку від рідних людей.

Завдання 2. Прочитайте вірш. Знайдіть у ньому займенники, випишіть їх, визначте їх розряд.

Не знаю, чи пробачу Вас, чи ні.
Не знаю, чи пробачу Вас, чи ні.
А може, власне, і не в тому справа.
А головне, що десь вдалечині
Є хтось такий, як невтоленна спрага.

Я не покличу щастя не моє.
Луна луни туди не долітає.
Я думаю про Вас. Я знаю, що Ви є.
Моя душа й від цього вже світає.

Ліна Костенко

Завдання 3. Запишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Хто(сь) вивчає іноземну мову чи математику, а хто(сь) захоплюється філософією, кібернетикою, технікою.
2. (Ні)що так не зближає та єднає нас, як дорога.
3. Справжній творець намагається (ні)кого не скривдити.
4. Ні(за)чим не шкодує у житті.
5. (Будь)хто собі не ворог.
6. Гнів народу (будь)кому страшний.
7. (Де)чого вчилися, то дещо й знаємо.
8. Випробувана сироватка краще за (бозна)який кисляк.
9. (Казна)кому щодня неділя.
10. Хтозна(в)кого не проси, (будь)кого не перепрошуй.
11. Поганий той замок буває, котрий (будь)який ключ відмикає.
12. Ні(в)які суперечки не встрявати – такий девіз байдужих.
13. (Де)хто з письменників досягли успіху тільки у зрілому віці.
14. Чи бачили ви (коли)небудь веселку над морем?
15. Можна дізнатися про (будь)яку машину.

Завдання 4. Провідмінійте займенники.

Ніхто, будь-який, хто-небудь, казна-хто, дехто, абиякий, хтозна-скільки.

Завдання 5. Запишіть словосполучки, розкриваючи дужки.

Ні(з)ким не розмовляти, де(в)кого розпитати, ні(в)що не вірити, аби(в)що одягнутися, де(з)ким перемовитися, де(в)чому не погодитися, (будь)яку річ придбати, з ким(небудь) познайомитися, (хтозна)що базикає, казна(до)чого мовив, ні(з)чиєю думкою не рахуватися, хтозна(в)кого просити допомоги.

Тестові завдання

1. У реченні виділений займенник є особовим

А Того жовтневого ранку над селом коливався холодний, низький туман.

Б Вкінці все стихло.

В Тепер *ніхто* не завадить поверненню на Батьківщину.

- Г У якийсь день хмари піднімуться вище.
Д Страва здавалася їй несмачною, противною.

2. У реченні виділений займенник є вказівним

- А Ганна з першого дня зібрала свою бурякову ланку.
Б У старих могилах з тих часів можна бачити останки матерій.
В Збирались ми на косовицю завжди довго.
Г На моє щастя, коні рушили.
Д І хороше, і радісно стає мені.

3. У реченні виділений займенник є зворотним

- А Прямо над нашою хатою пролітають лебеді.
Б Я прислухаюсь до їхнього співу.
В А навколо більшає, росте і міниться увесь світ.
Г Серпанком повите було все.
Д Я ненавидів себе за безплідність своїх намагань.

4. У реченні виділений займенник є запитальним

- А Хто може випити Дніпро?
Б Ту лиху вість приніс його син?
В Скіфи зображали своїх богів витончено та досконало?
Г Дуже сумно роздавалося туркотання тієї горлиці?
Д Звістка про цю подію одібрала у старого запорожця сон?

5. У реченні виділений займенник є відносним

- А Музика – журкіт води, що струменить у фонтанах.
Б Ця поезія Тараса Шевченка стала літературним витвором.
В Я біжу на долинку, де так принадно зомлівають на сонці верби.
Г Слід повернути народну мову в усій її зрозумілій красі та повноті.
Д На кожному крилі городу росли кущі барвінку.

6. У реченні виділений займенник означальний

- А Найбільшим здається сніг тоді, коли падає вперше.
Б Сніг звучить у якійсь м'якій, ліричній тональності.
В Зламана бадиллина так поскрипує, наче дивовижна істота стукає зубами.

Г Хочеш добре знати себе – пробуй свої сили в різних видах діяльності.

Д *Ми* вже прожили багато, настав час оглядатися на прожите.

7. У реченні виділений займенник неозначений

А Сніг у вузькій занесеній вуличці, де *якісь* карколомні протопти.

Б *Що* веде в поле?

В У грудях *таке* відчуття, наче й твоє власне серце хоче відлетіти.

Г Так *ніхто* не кохав.

Д Я ладен був узяти *будь-яке* громадське доручення.

8. У реченні виділений займенник заперечний

А Це говориться ніяк не в докір *іншим* нашим чудовим поетам.

Б Голосом *своїм* Сосюра ні на кого не схожий.

В Безсмертні казки тому, що в *них* живе сам народ.

Г *Нікого* не було на майдані.

Д Треба замислюватися над словами, прислухатися до себе.

9. Більша кількість займенників у реченні

А Ворог твоїх вад – кращий друг, не вір друзям, які завжди хвалять.

Б Коли людина знає свої вади, їй легше досягти успіху в будь-якій роботі, визначити своє місце в колективі.

В Вона взагалі ніколи не могла примиритися з тим, що квітку зривають.

Г Левко веселку любить, вона йому вважається дівчиною, яка вбрала свій вінок.

Д Вони манили до себе у своїй нерухомості, кожна берізка всміхалася мені, спускаючи донизу свої довгі нечесані коси.

10. Усі займенники пишуться разом

А ні/що, ні/скільки

Б ні/який, будь/хто

В ні/чий, хтозна/як

Г котрийсь, казна/куди

Д якийсь, хтозна/скільки

11. Усі займенники пишуться окремо

А ні/в/кого, бозна/чий

Б ні/з/ким, де/в/кого

В ні/на/якому, аби/де

Г ні/ким, будь/як

Д ні/який, який/сь

12. Усі займенники пишуться через дефіс

А хтозна/який, будь/що

Б бозна/скільки, аби/який

В де/небудь, котрий/сь

Г казна/як, ні/котрий

Д бозна/чий, аби/що

13. Усі займенникові форми написано правильно в рядку

А у декого, будь-до чого

Б де-який, де з ким

В аби-яка, якась

Г з будь-чим, будь із чим

Д бозна який, ні про що

14. Усі займенникові форми написано правильно в рядку

А дещо, хтозна-кого

Б нізким, чий-небудь

В аніскільки, ні чийого

Г скільки небудь, казна-скільки

Д ані для кого, де-котрий

5.5. Дієслово

Дієслово – самостійна частина мови, яка означає дію або стан предмета та відповідає на запитання *що робити? що зробити?*

Дієслова мають такі граматичні категорії:

час (минулий, теперішній, майбутній);

число (однина, множина);

особу (1 особа, 2 особа, 3 особа);

рід (чоловічий, жіночий, середній);

вид (доконаний, недоконаний);
 спосіб (дійсний, умовний, наказовий).

У реченні дієслово найчастіше виступає присудком (*Дитинство важко увітти без книжки та цікавої розповіді про казкові пригоди*).

Неозначена форма дієслова – інфінітив – може виступати будь-яким членом речення.

Дієслово має п'ять основних **форм**.

1	Неозначена форма (інфінітив)	дія, стан, процес поза часом, способом, числом, особою	<i>що робити? що зробити?</i>	<i>читати прочитати</i>
2	Особові форми	дія, стан предмета	<i>що роблю? що буду робити? що зробив?</i>	<i>читаю читатиму читав</i>
3	Безособова форма на -но , -то	дія, яка сприймається як результат	<i>що зроблено?</i>	<i>прочитано</i>
4	Дієприкметник	ознака предмета за дією <i>дієслово + прикметник</i>	<i>який? яка? яке? які?</i>	<i>прочитана книга</i>
5	Дієприслівник	додаткова дія, ознака, обставина дії <i>дієслово + прислівник</i>	<i>що роблячи? що зробивши?</i>	<i>читаючи прочитавши</i>

Початкова форма дієслова – **інфінітив** (неозначена форма). Це незмінювана дієслівна форма, тобто не вказує на рід, число, особу, спосіб і час: *малювати, ходити, любити, сумувати, учити*. У реченні може виступати будь-яким членом:

підметом (*Лиш боротись – значить жити*);

присудком (*Життя прожить – не поле перейти*);

додатком (*Бібліотекар порекомендував почитати українське фентезі*);

обставиною (*Він зупинився перевести подих*);

означенням (*Здійснилась моя мрія мандрувати Європою*).

Безособові форми – це безособові дієслова та форми на **-но**, **-то**, що означають дію або стан безвідносно до виконавця. В односкладних безособових реченнях виступають присудком (*Текст прочитано. Вправу виконано*). Безособові дієслова розподіляють на такі семантичні групи:

1) стан природи (*світає, смеркає*);

2) фізичний стан людини (*нудить, лихоманить*);

3) психічний стан людини (*сниться, не лежиться*);

4) міра наявності (*вистачає, бракує*);

5) успіх (*щастить, таланить*);

6) стихійні явища (*замело, вигоріло*).

Особові дієслова – дієслова, що змінюються за особами, числами, часами. У формах минулого часу й умовного способу – за родами.

Я (1 особа однини) *малював, малюю, буду малювати*.

Ми (1 особа множини) *малювали, малюємо, будемо малювати*.

Ти (2 особа однини) *малював, малюєш, будеш малювати*.

Ви (2 особа множини) *малювали, малюєте, будете малювати*.

Він (3 особа однини) *малював, малює, буде малювати*.

Вони (3 особа множини) *малювали, малюють, будуть малювати*.

Вид дієслів

Дієслова бувають двох видів: доконаного та недоконаного.

Дієслова **доконаного виду** означають уже завершену дію і відповідають на запитання *що зробити? що зробив? що зроблю?*

Дієслова **недоконаного виду** означають дію незавершену, необмежену в часі та відповідають на запитання *що робити? що робив? що роблю? що буду робити? що робитиму?*

Зазвичай дієслова доконаного та недоконаного видів утворюють пари: *читати* (недок.) – *прочитати* (док.), *співати* (недок.) – *заспівати* (док.), *брати* (недок.) – *узяти* (док.), *ловити* (недок.) – *піймати* (док.).

Дієслова недоконаного виду утворюються за допомогою суфіксів **-ува-, -овува-, -ва-, -а-, -и-** (*озвучувати, підпорядковувати, перепливати, вилітати, виносити*). Дієслова доконаного виду творяться від дієслів недоконаного виду за допомогою префіксів **з-(с-), за-, на-, по-, при-, про-** (*прочитати, сказати, приїхати, наносити*), суфіксів **-ну-, -ону-** (*гукнути, рубонутти*).

Зверніть увагу! Лише *недоконаного виду* є такі дієслова:

1) безпрефіксні дієслова зі значенням необмеженої дії (*чекати, працювати*);

2) дієслова зі значенням необмеженої дії, що утворені за допомогою префікса **по-** та мають відтінок повторюваності (*почитувати, погукувати*).

Тільки *доконаний вид* мають дієслова з префіксами **від-, на-, за-, по-, про-, роз-** (*напрацювати, запишатися*).

Час дієслів

Категорія часу виражає відношення дії до моменту мовлення про неї. Дієслово має три форми часу: минулий, теперішній, майбутній.

Минулий час означає дію, яка відбулася до моменту мовлення. Дієслова відповідають на запитання *що робив? що зробив?* Вони змінюються за родами та числами. Утворюються додаванням до основи неозначеної форми суфіксів **-в** (чоловічий рід) і **-л-** (жіночий і середній роди, форми множини): *писати – писав, писала, писало, писали; говорити – говорив, говорила, говорило, говорили.*

Теперішній час означає дію, яка відбувається в момент мовлення. Дієслова відповідають на запитання *що роблю? що робиш?* Вони змінюються за особами та числами, а також розподіляються на дві дієвідміни: першу (I) і другу (II).

Однина	Множина
1 ос. пишу, роблю	пишемо, робимо
2 ос. пишеш, робиш	пишете, робите
3 ос. пише, робить	пишуть, роблять

Майбутній час означає дію, яка відбуватиметься після моменту мовлення. Дієслова відповідають на запитання *що зроблю? що робитиму?* Вони мають форми доконаного та недоконаного виду.

Дієслова **доконаного виду** мають просту форму майбутнього часу: *що зроблю? (напишу, прочитаю).*

Дієслова **недоконаного виду** мають складну та складену форми майбутнього часу: *що робитиму? (писатиму, читатиму)* (утворюються за допомогою суфікса **-м-** та особового закінчення); *що буду робити? (буду писати, буду читати)* (утворюються поєднанням неозначеної форми та особової форми допоміжного дієслова **бути**).

Відмінювання дієслів доконаного виду

Однина	Множина
1 ос. заспіваю	заспіваємо
2 ос. заспіваєш	заспіваєте
3 ос. заспіває	заспівають

Відмінювання дієслів недоконаного виду

Однина

Множина

1 ос. *співатиму, буду співати*

співатимемо, будемо співати

2 ос. *співатимеш, будеш співати*

співатимете, будете співати

3 ос. *співатиме, буде співати*

співатимуть, будуть співати

Спосіб дієслів

Дієслова бувають трьох способів: дійсного, умовного та наказового.

Дійсний спосіб означає дію, що відбувалася, відбувається та відбуватиметься, тобто дійсну, реальну дію, відповідає на запитання *що робить? що робив? що буде робити?* Дієслова мають час, особу, число, рід (минулий час). *Десь уже мчать до нас з далеких країв заклопотані шпаки* (О. Копиленко) – що роблять? теп. час, 3 ос., мн.

Умовний спосіб означає дію, можливу за певних умов чи бажану, відповідає на запитання *що робив би? що зробив би?* Утворюється від дієслів минулого часу за допомогою частки **би (б)**. Мають рід, число; особа виражається займенником, який стоїть біля дієслова. *Хотіла б я піснею стати у цюю хвилину ясну* (Леся Українка) – що зробила б? мин. час, жін. р., одн., я (1 ос.).

Наказовий спосіб означає спонукання до дій (наказ, прохання, побажання, заклик, порада), відповідає на запитання *що роби? що зроби?* Мають категорію виду, числа, особи (2 ос. одн., 1 і 2 ос. мн., 3 ос. одн. і мн.). Утворюються від основ дієслів теперішнього часу за допомогою закінчень: 2 ос. одн. – **-и, Ø** (*бери, пиши, встань*); 1 ос. мн. – **-ім(о), -мо** (*берімо, пишімо, читаймо*); 2 ос. мн. – **-іть, -те** (*беріть, пишіть, копайте*), 3 ос. одн. і мн. твориться поєднанням частки **хай (нехай)** і дієслова теперішнього часу (*хай бере, нехай пишуть*). **Берімось** краще до роботи, **змагаймося** за нове життя! (Леся Українка).

Дієвідміни

Дієслова поділяються на дві дієвідміни: **першу та другу**, які визначаються за закінченням 3 ос. множини:

-уть, -ють – I дієвідміна (*писати – пишуть, кохати – кохають*);

-ать, -ять – II дієвідміна (*говорити – говорять, любити – люблять*).

Зверніть увагу! Окрему групу становлять дієслова **дати, їсти, ...вісти** (*розповісти, відповісти*), **бути**, які не належать до жодної дієвідміни.

Особа	Однина			Множина		
1	<i>дам</i>	<i>їм</i>	<i>відповім</i>	<i>дамо</i>	<i>їмо</i>	<i>відповімо</i>
2	<i>даси</i>	<i>їси</i>	<i>відповіси</i>	<i>дасте</i>	<i>їсте</i>	<i>відповісте</i>
3	<i>дасть</i>	<i>їсть</i>	<i>відповість</i>	<i>дадуть</i>	<i>їдять</i>	<i>відповідять</i>

Дієслово **бути** в усіх формах теперішнього часу має форму **є**.

До I дієвідміни належать: *хотіти – хочу, гудіти – гуду, сопіти – сопу, ревіти – реву, іржати – іржу*.

До II дієвідміни належать: *стояти – стою, спати – сплю, боятися – боюсь, бігти – біжу*.

Тренувальні завдання

Завдання 1. Позначте всі дієслова серед наведених слів.

Знаймо, створений, ходімо, будуть лити, зібраний, розумний, купуючи, написано, чарівний, танцював, намальований, священний, сказати, неказаний, кажучи, кажи, заборонено, заборонений, заборонімо, заборонивши, написавши, розрізай, нездійснений, здійснюючи, посіяв, буде мати, знайомий, ознайомлюючись, крикніть, кричиш, крикливий, покрикувати.

Завдання 2. Позначте всі дієслова, вжиті в неозначеній формі.

1. Птицю пізнати по пір'ю, а людину – по мові. 2. Слово може врятувати людину, слово може і вбити. 3. Багато говорити, а мало слухати. 4. Добре тому жити, хто вміє говорити. 5. Замотати, зав'язати та й нікому не казати. 6. Не до ладу сказати – краще мовчати. 7. Краще переконувати словами, як кулаками (Нар. творчість).

Завдання 3. Позначте всі дієслова, що належать до першої дієвідміни.

Думати, жити, крити, лити, співати, ходити, зацвітати, бити, мчати, полювати, будувати, бачити, біжиш, нести, фарбуєш, висіти, доносити, підклав, кричу, гомоніти, говоримо, стежити, передплачую, робимо, носити, боятися, малювати, знати, горюєш, просити.

Завдання 4. Позначте всі слова, у яких допущено помилку в правописі особових закінчень дієслів.

Колишемо, хочуть, бачать, хочать, біжимо, бродиш, колять, спізнишся, клеємо, стоїмо, чують, перенесуть, віднесете, везуть, оформив, відрізняйшся, увімкнемо, варють, стоїте, охоплюєш, полять, біжать, освітиш, відобраземо, опікуєшся, жартуйте, єднаємося, доповідаєш, завойовуєте, колимо, описуєш, доємо, рушаємо, мерзнеш, знаєте, лікуїшся, поборять.

Завдання 5. Позначте всі правильно утворені форми наказового способу дієслів.

Давайте підемо, співаймо, намалюємо, давайте напишемо, ходіть, мовчи, прочитаємо, хай скаже, дозволюмо, давайте узгодимо, торкнімо, зробимте, нехай процвітають, вимагаймо, завершимо, виносьмо, плачмо, нехай проголосять, везімо.

Тестові завдання

1. Дієсловами є всі слова рядка

- А** мити, посивілий, походжає
- Б** телефонувати, присівши, кохає
- В** друкувати, шукала, здобувають
- Г** прочитаний, сумував, вечоріє
- Д** танцювати, вишитий, лягати

2. Усі дієслова належать до I дієвідміни в рядку

- А** плакати, пекти, жити
- Б** сміятися, кричати, вимагати
- В** мріяти, нести, горіти
- Г** лити, творити, досліджувати
- Д** знати, колоти, висіти

3. Усі дієслова належать до II дієвідміни в рядку

- А** лякати, учити, писати
- Б** різати, їздити гомоніти

- В червоніти, молоти, креслити
- Г бриніти, шуміти, дозволити
- Д сидіти, іржати, тупотіти

4. Помилку в написанні особового закінчення дієслова допущено в рядку

- А сидимо, живемо
- Б полимо, мовчимо
- В говоримо, любимо
- Г мовчимо, знаємо
- Д чаруємо, кличемо

5. Літеру е(є) треба писати в обох словах рядка

- А вар..мо, кле...мо
- Б мел..ш, мож..мо
- В гра..мо, бач..мо
- Г лл..мо, дозвол..мо
- Д ріж..ш, терп..мо

6. Закінчення -ать(-ять) у 3-й особі множини мають дієслова рядка

- А виступити, приготувати
- Б сидіти, заробляти
- В чекати, вивчити
- Г ставити, боятися
- Д цікавитися, робити

7. Закінчення -уть(-ють) у 3-й особі множини мають дієслова рядка

- А опанувати, купувати
- Б спати, шанувати
- В сміятися, стояти
- Г ліпити, перекладати
- Д майструвати, любити

8. Дієслова наказового способу наведено в рядку

- А запиши, наведемо
- Б збудуй, зрозумійте
- В дотримуйся, фарбуємо
- Г навчається, читайте
- Д стежмо, говоримо

9. Помилку в написанні наказового способу допущено в рядку

- А працюймо, обговоримо
- Б носімо, запитаймо
- В будуймо, сидімо
- Г пишімо, ріжмо
- Д малюймо, знайдімо

10. Наказовий спосіб дієслова утворено правильно в рядку

- А давай скуштуємо
- Б нехай приберуть
- В треба розповісти
- Г скоріш виконуємо
- Д будемо співати

11. Речення, у якому дієслово виконує роль означення

- А Лиш *боротись* – значить жить
- Б Здійснилася моя мрія *побувати* в Парижі.
- В *Дивлюсь* я на небо та й думку гадаю.
- Г Поїдемо *переймати* досвід
- Д *Гомоніла* Україна, довго гомоніла.

12. Речення, у якому дієслово виконує роль додатка

- А Наталка добре вміє співати.
- Б Капітан наказав натягти вітрила.
- В Школярі починають навчатися.
- Г Я хочу поплавати.
- Д Марія рада допомоги.

5.6. Особливі форми дієслова

5.6.1. Дієприкметник

Дієприкметник – особлива форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією та відповідає на запитання *який? яка? яке? які?* Він поєднує в собі особливості дієслова та прикметника: *позеленілий* – дієприкметник, *який?* → *ознака предмета (зелений) + процес (позеленіти).*

Як дієслово має:

- вид (доконаний і недоконаний);
- час (теперішній і минулий);
- стан (активний і пасивний);
- залежні слова (іменник, займенник, прислівник).

Як прикметник:

– указує на ознаку предмета та відповідає на запитання *який? яка? яке? які?*;

- узгоджується з іменником або займенником;
- змінюється за родами, числами та відмінками;
- виконує синтаксичну роль означення, частини іменного присудка.

Зразок: **прочитана** книга – док. вид, мин. ч., пасивний стан, *прочитана (що?) книга (залежний іменник); відповідає на запитання яка?, книга – одн., ж. р., Н. в., відповідно **прочитана** має те саме граматичне значення, прочитана книга.*

Дієприкметники бувають активного та пасивного стану. **Активні дієприкметники** виражають ознаку істоти чи неістоти, яка сама виконує дію (*розталій сніг, змерзлий чоловік, посивіле волосся*). **Пасивні дієприкметники** виражають ознаку, зумовлену дією іншого предмета (*написана вправа, виконане завдання, скошена трава*).

Активні дієприкметники	Пасивні дієприкметники
Виступають у формі теперішнього (недоконаний вид) і минулого часу (доконаний вид)	Виступають у формі минулого часу (доконаний і недоконаний вид)
Утворюються за допомогою суфіксів -у-, -ю-, -ач-, -яч-, -л-	Утворюються за допомогою суфіксів -н-, -ен-, -т-

Відмінювання дієприкметників

Дієприкметники змінюються за родами, числами та відмінками. Відмінюються як прикметники твердої групи.

Відмінки	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	Множина
Н. в.	посивілий	посивіла	посивіле	посивілі
Р. в.	посивілого	посивілої	посивілого	посивілих
Д. в.	посивілому	посивілій	посивілому	посивілим
З. в.	посивілий (посивілого)	посивілу	посивіле	посивілі (посивілих)
О. в.	посивілим	посивілою	посивілим	посивілими
М. в.	(на) посивілому (посивілім)	(на) посивілій	(на) посивілому	(на) посивілих

Дієприкметник разом із залежними словами утворює **дієприкметниковий зворот**, який у реченні виступає означенням. Якщо дієприкметниковий зворот стоїть після означуваного слова, то на письмі він відокремлюється комами, якщо перед – не відокремлюється: *Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налитої зеленим хлібом* (М. Коцюбинський). Означуване слово *долини* (якої?). *На повитих мороком вулицях не припинявся рух* (О. Гончар). Означуване слово *вулицях* (яких?).

5.6.2. Дієприслівник

Дієприслівник – це незмінювана дієслівна форма, яка, пояснюючи головне дієслово, називає додаткову дію, відповідає на запитання *що роблячи? що зробивши?* Над сріблом води лісової, **знімаючись**, щиглик дзвенів. **Погоулявши** коло бджіл і **наївши** огіркових пуп'янків, натрапив я на моркву.

Дієприслівник поєднує ознаки дієслова та прислівника. До **дієслівних** ознак належать вид (**доконаний** – *умившись, принісши; недоконаний* – *вмиваючись, приносячи*) та перехідність (*вітаючи товаришів, підготувавши відповідь*). До **прислівникових** ознак належать його незмінність, синтаксична роль обставини та те, що вони пов'язуються з основним дієсловом зв'язком прилягання.

Дієприслівники недоконаного виду творяться від форми теперішнього часу за допомогою суфіксів **-учи- (-ючи-)** для I дієвідміни і **-ачи- (-ячи-)** для II дієвідміни: *беруть – беручи, співають – співаючи, лежать – лежачи, стоять – стоячи.*

Дієприслівники доконаного виду творяться від форми минулого часу доконаного виду додаванням суфікса **-ши-**: *подумав – подумавши, приніс – принісши.*

Дієприслівник разом із залежними словами утворює **дієприслівниковий зворот**, який у реченні виступає обставиною. У реченні відокремлюється комами. *Відлітаючи на південь, ластівки сіли відпочити на дерево, під яким був курник* (З книжки "365 притч").

Зверніть увагу! Не відокремлюється комами:

- 1) дієприслівниковий зворот, що є фразеологізмом;
- 2) одиничний дієприслівник, що зазвичай стоїть у кінці речення після присудка та відповідає на запитання *як? яким чином?*

Тренувальні завдання

Завдання 1. Прочитайте текст. Знайдіть і випишіть дієприкметники, визначте їх стан.

Зразок: стоптана копитами – пасивний стан.

А під хмарами земля – чорнотіла, стоптана копитами, збита машинами, розмелена танками, розшматована бомбами, снарядами. Над дорогою самотня верба, розчахнута міною, з подертою, покрученою корою. Пора б умирати, а не вмирає, тільки листом плаче, тихо, поволі, як удовиця. Падає лист на чорну, напівзгнилу стерню, на розвержений, перепрілий полукіпок, на розпухлі снопи, з-під яких півмісяцями проростає несіяне жито (М. Стельмах).

Завдання 2. Прочитайте речення. Випишіть дієприкметники, визначте їх вид, час, число, відмінок.

Зразок: видовбаний – док. вид, мин. ч., одн., Н. в.

1. До речі, глибокий колодязь, видовбаний у скелі, зберігся й дотепер.

2. Токівський каскадний водоспад, створений бурхливими потоками річки Кам'янки, – справжній оазис, що вражає красою.

3. Музикант, вражений акустикою, розповідав: "Ноти злітали до стелі печери, а потім, ніби хмари, спускалися вниз".

4. Є брили, розміщені в певній послідовності.

5. Актор Краєвський, одягнений у п'ять жилетів, закінчивши читати "Дон Жуана", попрощався.

Завдання 3. Від поданих дієслів утворіть дієприкметники. Доберіть до них іменники, щоб утворилося словосполучення.

Зразок: в'янути – зів'ялий, зів'ялі квіти.

В'янути, читати, писати, друкувати, малювати, старіти, сивіти, жовтіти, гріти, зеленіти, вивчити.

Завдання 4. Прочитайте та запишіть текст. Випишіть дієприслівники, визначте їх час і вид.

Зразок: повернувши – мин. ч., док. вид.

Він уже мчав по інших широтах, круто повернувши на південь і прогримівши над широченним Амуром. Він ішов туди, де кінчається земля. Пролітав через кряжі інших гір, полохав інші, ще не бачені нетрі, проходив останні безконечні тунелі... Днями було видно, як красувалась і цвіла земля, розливаючись морем квітів. По них блукали розпучливо очі тих, що мали щастя припасти до ґрат... Обрії були заставлені сизими, фіалковими, синіми пасмами гір і гребенястих лісів. Блакитні широкі долини розстелялись і крутились казково, вкриті буйними травами, квітами, свічадами озер... Дивна якась, небезпечна, фантастична країна. Та не сюди, не в цю дивну країну мчав їх дракон. Пориваючись до волі, приречені крізь ґрати просували руки, пхали в них очі та лиця, втискалися у залізо, – тоді вздовж ешелону лунали постріли.

Завдання 5. Від поданих дієслів утворіть дієприслівники. Доберіть до них іменники, щоб утворилося словосполучення.

Зразок: бачити – бачачи, бачачи несправедливість.

Бачити, їхати, писати, інформувати, радіти, сумувати, відповідати, сидіти, говорити, зітхати, бігти, оглядати, співати, танцювати, малювати, вишивати, друкувати, зберігати, присягати, захищати.

Завдання 6. Перепишіть речення, розставляючи розділові знаки. Знайдіть і підкресліть дієприслівникові звороти.

1. Збираючи нектар бджола збагачує його ферментами, що виробляються глотковою залозою.

2. Переїжджаючи в новий будинок або квартиру першою до оселі пускають кішку – на щастя.

3. Перебуваючи на засланні в далеких казахських степах він присвятив їй зворушливу поезію "Г. З."

4. Пролітаючи над рідним краєм незважаючи на заборону центру керування польотом на довільний витік інформації з космічного корабля Попович вирішив вийти в ефір з привітанням до людей.

5. Біля одного стовпця дядько затримується трохи довше й обернувшись дивиться на уквітчану яблуками дорогу.

Тестові завдання

1. У всіх словосполученнях ужито дієприкметники, окрім

- А** надісланий лист, забута пісня
- Б** накритий віз, спокійний хлопчик
- В** скинута шапка, спустошений берег
- Г** зруйновані устої, заквітчана вулиця
- Д** захоплений розповіддю, занепокоєний тривогою

2. Активний дієприкметник наведено в рядку

- А** вивчене правило
- Б** посивіле волосся
- В** написана вправа
- Г** повідомлена новина
- Д** засвоєний матеріал

3. Пасивний дієприкметник наведено в рядку

- А** здивований погляд
- Б** пожовкле листя
- В** скошена трава
- Г** розталий сніг
- Д** заквітчаний степ

4. Не потребує редагування словосполучення

- А конкуруючі партнери
- Б малюючі школярі
- В плакучі верби
- Г міркуючі чоловіки
- Д подорожуючі студенти

5. Дієприслівниками є всі слова в рядку

- А читаючи, прочитавши, дочитуючи
- Б вишиваючи, вишитий, вишивши
- В підготовлюючи, підготовлений, підготувавши
- Г припорошений, припорошуючи, припорошивши
- Д заливши, залитий, заливаючи

6. Дієприслівник доконаного виду наведено в рядку

- А сівши
- Б розповідаючи
- В жартуючи
- Г співаючи
- Д говорячи

7. Дієприслівник недоконаного виду наведено в рядку

- А вигукнувши
- Б радіючи
- В опрацювавши
- Г переклавши
- Д перегорнувши

8. Граматичну помилку допущено в рядку

А Володіючи мовою своїх батьків, людина користується всіма її засобами.

Б Милуючись мальовничими краєвидами, хлопець згадав своє дитинство.

В Ознайомившись з документацією, комісія виявила багато недоліків.

Г Дякуючи підтримці спонсорів, нам вдалося налагодити виробництво.

Д Увійшовши в ліс, я побачив, що сонце сіло.

9. Граматичну помилку допущено в рядку

А Дуби застигли, схиливши могутні голови.

Б Майнувши сірим хвостом, дорога безшумно сховалась у зелені хлібів.

В Плавці мчали до берега, захлинаючись водою.

Г Спускаючись з гори, у мене запаморочилась голова.

Д Сонце, сідаючи за гору, мстилося на спочинок.

5.7. Прислівник

Прислівник – самостійна незмінювана частина мови, що виражає ознаку дії, стану, ознаку іншої ознаки або предмета та відповідає на запитання *як? наскільки? Де? Коли? Чому? Навіщо?* (повільно записувати, пізно повертатися, дуже маленький, котлета по-київськи) (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Розряди прислівників за значенням

Розряд за значенням	Питання	Приклади
Способу дії	<i>як? яким способом?</i>	<i>по-весняному, тепло, розумно, рясно, швидко, добре, тихо</i>
Міри і ступеня	<i>скільки? наскільки? якою мірою? як багато?</i>	<i>надто, надовго, надзвичайно, двічі, утричі, мало, багато</i>
Місця	<i>де? куди? звідки?</i>	<i>внизу, вгорі, донизу, додому, звідти, звідусюди, збоку</i>
Часу	<i>коли? доки? відколи? як довго? з якого часу?</i>	<i>запізно, засвітла, опівночі, позаторік, уранці, щоранку</i>
Причини	<i>чому? з якої причини?</i>	<i>здуру, спросоння, мимоволі, знічев'я, спересердя</i>
Мети	<i>з якою метою? для чого? навіщо?</i>	<i>на зло, наперекір, навмисне, напоказ, навіщо</i>
Ознаки	<i>який? яка? яке? які?</i>	<i>котлета (яка?) по-київськи, стежка (яка?) навпростець</i>

У реченні прислівник виступає найчастіше обставиною (*Бути поетом – це означає розростатися вшир, пустити корінь вглиб, піднятися думкою у височінь. Чайки помічали Поета далеко од берега, і мчали йому назустріч, і супроводжували до води білим ескортом), рідше – присудком (*Надворі тихо, лише зрідка поскрипують старі тополі*); означенням (*Казу по-віденськи готують із молоком*).*

Ступені порівняння прислівників

Ступені порівняння можуть утворювати прислівники на **-о, -е**, які є похідними від якісних прикметників. Розрізняють просту та складену форми вищого та найвищого ступенів порівняння прислівників.

Проста форма вищого ступеня порівняння твориться за допомогою суфіксів **-ше, -іше**: *довгий – довше, жвавий – жвавіше, терплячий – терплячіше*. **Складена** твориться додаванням до прислівника слів **більш, менш**: *більш принципово, менш розумно*.

Найвищий ступінь порівняння прислівників також має просту та складену форми. **Проста форма найвищого ступеня** порівняння твориться за допомогою префікса **най-**: *найдовше, найжвавіше, найважливіше, найтерплячіше*. **Складена** твориться додаванням до прислівника слів **найбільш, найменш**: *найбільш принципово, найменш розумно*.

Значення найвищого ступеня порівняння прислівників може підсилюватися додаванням часток **як-, що-**: *якнайкорисніше знати, щонайменш двічі на добу*.

Правопис прислівників

Разом пишуться прислівники:

1) утворені сполученням прийменників з іменниками, прикметниками, числівниками, займенниками, прислівниками: *вбiк, вволю, взимку, вночі, восени, до купи, додому, дотепер, зранку, зрештою, спершу*;

2) утворені сполученням кількох прийменників із будь-якою частиною мови: *навздогiн, навкруги, завтовшки, надвору, спiдлоба, удосвіта*;

3) утворені з кількох основ (із прийменником чи без): *нашвидкуруч, мимохідь, мимохiть, горілиць, долілиць, натщесерце*;

4) утворені приєднанням часток **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** до різних частин мови: *абияк, абикуди, анітелень, анічирк, дедалі, деколи, чимало, щодалі, щодня, якнайбільше, якраз*.

Через дефіс пишуться прислівники:

1) із префіксом **по-** та суфіксами **-е, -и, -ому, -ему, -єму**: *по-перше, по-друге, по-нашому, по-східному, по-козацьки, по-мисливськи*, а також прислівник *по-латині*;

2) із частками **казна-, хтозна-, бозна-, будь-, -небудь, -таки, -от, -то**: *казна-коли, казна-де, бозна-як, бозна-хто, будь-як, будь-що, будь-де, що-небудь, як-небудь, як-таки, отак-от, якось-то*;

3) утворені повторенням однакових, синонімічних чи антонімічних слів: *ледве-ледве, тихо-тихо, ось-ось, тишком-нишком, важко-важко, видимо-невидимо, не сьогодні-завтра*.

Прислівники, що складаються з однакових слів або основ слів, розділених прийменниками та частками, пишуться **через два дефіси**: *де-не-де, як-не-як, хоч-не-хоч, будь-що-будь, всього-на-всього, якимсь-не-якимсь*.

Але прислівникові сполуки, утворені поєднанням того самого іменника у різних відмінкових формах, пишуться **окремо**: *кінець кінцем, сама самотою, сам собою, честь честю*.

Прислівникові сполуки, утворені поєднанням двох іменників, розділених прийменником, пишуть окремо: *раз у раз, з боку на бік, з ранку до вечора, час від часу, день у день, рік у рік, сам на сам, один в один, з дня на день, з ранку до вечора, з роду в рід, з кінця в кінець, від ранку до вечора, з краю в край*.

Окремо пишуть прислівники (прислівникові сполуки):

1) утворені сполученням прийменника з іменником, частини яких зберігають відносну самостійність значення (між ними часто можна вставити означення): *без відома, без жалю, без кінця, без мети, в ногу, до краю, до останку, на щастя, на жаль, на совість, як слід, як треба*;

2) утворені сполученням прийменника з прикметником чоловічого роду або прийменника **по** зі збірним числівником: *в цілому, в основному, в головному, по двоє, по десятеро*.

Написання "и" та "і" в кінці прислівників

У кінці прислівників після **г, к, х** завжди пишеться буква **и** (*навкруги, самотужки, верхи*).

Після **ж, ч** буква **и** пишеться лише в кінці прислівників типу *пововчи, поведмежи* та прислівників із суфіксом **-ачи**, які походять від дієприслівників (*лежачи, стоячи*). У решті випадків у кінці прислівників після **ч і ж** пишемо **і** (*двічі, вночі*).

У кінці інших прислівників букви **и** та **і** пишуться так само, як у подібних відмінкових формах іменників, за винятком **восени, безвісти, почасти**.

Тренувальні завдання

Завдання 1. Запишіть речення. Визначте розряд виділених прислівників.

1. Ми встали **вдосвіта**, щоб встигнути на поїзд.
2. **Інколи** я не встигаю займатися спортом.

3. **Позавчора** ми відвідали Художній музей.
4. **Додому** Андрій приїде **сьогодні**.
5. **Уперше** заняття проходили в другому корпусі, а **вдруге** – у п'ятому.
6. На вулиці **тепло**, хоча **напередодні** лив холодний дощ.
7. **Узимку** студенти будуть на канікулах аж до двадцятого січня.
8. Я помилився **ненавмисне**.
9. Хлопець дивився **спідлоба** на людей.
10. У лісі **упереміж** росли сосни та ялинки.
11. **Спросоння** я не почув телефонного дзвінка.
12. У кафе ми замовили котлету **по-київськи** та каву **по-турецьки**.
13. Робив усе це я **охоче, залюбки**.
14. Ми все виконували **надзвичайно швидко**.
15. **Рясно** цвітуть сади **навесні**.

Завдання 2. Запишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Скільки(то) у мене проблем!
2. Наповнили машину (до)краю.
3. Я лишився (на)самоті.
4. Вони були (по)дитячому нерозумні.
5. Потрібно мати мужність (на)решті подивитися всім у вічі.
6. У мене руки мерзнуть (по)(всяк)час.
7. (По)заду лишилося рідне місто.
8. (У)перше я приїздив сюди у дитинстві.
9. (У)низу блищить вода.
10. Ми зробили все (на)совість.
11. Він дивився (с)(під)лоба на всіх.
12. Він приходив (що)дня на фабрику.
13. Дівчата пробігають одна(за)одною.
14. Ми стояли (на)сторожі.
15. Батько працює (за)кордоном.

Завдання 3. Запишіть прислівники, виправляючи в разі потреби помилки.

По-нашому, по моєму, всього-на-всього, з-дня-на-день, з-ранку-до-вечора, з-краю-в-край, хто зна коли, казна-як, рано-пораненьку, якимсь-не-якимсь, як-небудь, без кінця краю, тяжко важко, не сьогодні завтра, будь-що-будь, раз-у-раз.

Завдання 4. Запишіть прислівники, виправляючи помилки (якщо вони є).

Один-одицем, честь-честю, насовість, насміх, закордоном, за рахунок, на радість, без кінця, по сусідству, за світла, ні трохи, у вечері, спозаранку, щоправда, взаперті, відразу, сама-самотою, по правді.

Тестові завдання

1. Рядок, у якому вжито прислівник

- А на/дворі морозно
- Б на/дворі лежали дрова
- В піднятися на/гору
- Г підійти до/купи листя
- Д в/день народження

2. Прислівники є в кожному реченні, крім

- А Востаннє я був тут у квітні.
- Б Ми їхали на пароплаві до острова.
- В Усі тепло до мене ставляться.
- Г Потім згадується школа.
- Д А вдень учора світило ясне сонце.

3. Рядок, у якому вжито прислівники причини

- А навмисне, замолоду, попереду
- Б спросоння, наперекір, старанно
- В знічев'я, ненароком, зопалу
- Г напоказ, назавжди, довіку
- Д згарячу, споконвіку, щоліта

4. Прислівник мети вжито в реченні

- А Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.
- Б Земля щедро віддавала деревам життєдайні соки.
- В До мене всі ставилися тепло та щиро.
- Г Ми щодня повинні навчатися.
- Д Уперта людина часто все робить наперекір.

5. Прислівник способу дії вжито в реченні

- А Ми йшли до села пішки.
- Б Завтра люди роз'їдуться.

- В Командувач був цілком спокійний.
- Г Уранці сталася нова подія.
- Д А тепер до них приїхало керівництво.

6. Прислівник міри та ступеня вжито в реченні

- А Зараз навчаються студенти.
- Б Звідси немає дороги.
- В Явори стоять тихо.
- Г Вони живуть щасливо.
- Д Хмари здавалися надто великими.

7. Рядок, у якому всі прислівники написані правильно

- А восени, навкруги, віч на віч
- Б напевно, втретє, пліч-о-пліч
- В в нічию, щоденно, якомога
- Г позаторік, довподоби, заодно
- Д без угаву, вряди годи, швидко-швидко

8. Рядок, у якому всі прислівники написано неправильно

- А по двоє, по троє, по четверо
- Б безжалю, вміру, доладу, по латині
- В будь-коли, куди-будь, сам-на-сам
- Г в голос, навиліт, з давніх-давен
- Д спідсподу, на весні, до долу, в пору

9. Рядок, у якому всі прислівники пишуться разом

- А ліво/руч, ні/коли, якось/то, в/ранці
- Б не/далеко, босо/ніж, хіба/що, аби/де
- В ні/трохи, де/далі, хтозна/якого, все/таки
- Г в/перше, у/тричі, де/коли, не/впинно
- Д рік/роком, рано/по/раненьку, без/вісти, на/тще/серце

10. Через дефіс пишуться всі прислівники в рядку

- А хтозна/скільки, ані/звідки, коли/небудь
- Б по/батьківськи, по/маленьку, по/твоєму
- В десь/інде, все/одно, видимо/невидимо

Г по/нашому, по/трохи, по/мисливськи
Д рано/вранці, сила/силенна, зроду/віку

11. Через два дефіси пишуться всі прислівники в рядку

А коли/не/коли, видимо/не/видимо, будь/що/будь
Б ані/мур/мур, на/в/здогін, з/діда/прадіда
В всього/на/всього, віч/на/віч, коли/не/коли
Г час/від/часу, як/не/як рано/по/раненьку
Д раз/у/раз, хоч/не/хоч, один/на/один

12. Разом пишуться всі прислівники в рядку

А по/польськи, до/щенту, на/весні, до/речі
Б на/вхрест, в/основному, в/цілому, з/висока
В на/четверо, по/своєму, з/верху, на/пам'ять
Г по/тиху, уві/сні, на/жаль, на/гору
Д на/вшпиньки, з/середини, за/панібрата, не/сказано

13. Помилку допущено в рядку

А припало до смаку
Б лежить на видноті
В поїхати закордон
Г бути взаперті
Д встати засвітла

14. Помилку допущено в рядку

А щовечора дивитися телевізор
Б анітрохи не цікава книжка
В назавжди поїхати
Г надиво гарна дівчина
Д обабіч дороги

5.8. Службові частини мови

5.8.1. Прийменник

Прийменник – службова частина мови, яка виражає залежність іменника, займенника, числівника від інших слів у словосполученні

й реченні: *підійти до людей, поринути в читання, поїхати у Вроцлав, пожертвувати задля цього.*

Групи прийменників за походженням:

непохідні (первинні) – прийменники, які не походять від інших частин мови (*про, для, без, з, на, у, в, між, через*);

утворені складанням двох чи кількох непохідних прийменників (*задля, поміж, понад, з-за*);

утворені поєднанням іменників і прислівників із непохідними прийменниками (*під час, назустріч, відповідати до*);

утворені переходом слів інших частин мови в прийменники (*близько, кінець, шляхом*).

Групи прийменників за будовою:

прості (*без, до, по, близько, через, у, в, на, про*);

складні (*з-над, з-під, заради, попід, понад, посеред*). Складні прийменники з першою частиною *з-, із-* пишуться через дефіс, решта – разом;

складені (*у зв'язку з, згідно з, за рахунок, за винятком, на чолі, з огляду на, з нагоди, з боку, за допомогою, у результаті, близько від, у напрямку до*).

Особливості вживання прийменників

Прийменники вживаються з іменниками в усіх відмінках, крім називного та кличного. Форма місцевого відмінка завжди виступає з прийменником (*на місяці, на небі, у місті*), інші відмінкові форми вживаються з прийменниками чи без них.

Прийменники **без, біля, до, з-за, з-під, проти, серед** уживаються в **родовому** відмінку: *без дозволу, біля паркану, до університету, з-за туману, з-під землі, проти сонця, серед людей*.

Прийменники **назустріч, напереріз, наперекір, усупереч, навздогін** уживаються в **давальному** відмінку: *назустріч товаришу, напереріз батькові, наперекір брату, усупереч теорії, навздогін сусіду*.

Прийменники **над, під, перед, поза** вживаються в **знахідному й орудному** відмінках: *над силу, під землю, над нами, поза сумнівом*.

Прийменники **на, об, о, по** вживаються в **знахідному та місцевому** відмінках: *на свято, об паркан, о другій ночі, по полю*.

Прийменники **з (із, зі), між, за** вживаються в **родовому, знахідному, орудному** відмінках: *із дерева, із дерево (заввишки), із деревом*;

із полумиска, із полумисок, із полумиском; зі стола, зі столом; між столів, між столами; за гору, за горою.

Прийменники **у, в** уживаються в **родовому, знахідному, місцевому** відмінках: *у мене, у книгу, у повісті, у хаті, у хату, в озері, в інеї.*

Зверніть увагу! Прийменник **у** в українській мові чергується з **в**. Уживається для того, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови: між приголосними (*сад у квітах*); на початку речення перед приголосними (*У мене чудовий настрій*); незалежно від закінчення попереднього слова перед наступними **в і ф**, а також перед сполуками цих літер з іншими приголосними та м'яким знаком (**льв, св, тв, хв**): *матеріал у фахівців, свято у фанатів, м'яч у воротаря, дзьоб у ворона, мешкати у Львові, знаходиться у Святослава, ідея у творі, бовваніти у хвилях*; після паузи, яка на письмі позначається будь-яким розділовим знаком перед приголосним (*А миша – у нірку, тільки її і бачили*).

Прийменник **в** уживається для того, щоб уникнути збігу голосних: між голосними (*вода в озері*); на початку речення перед голосними (*В Оксани сьогодні радість*); після голосного перед приголосним, крім **в і ф**, а також сполуками цих літер з іншими приголосними та м'яким знаком (**льв, св, тв, хв**) (*знаходиться в місті, закони в державі, прийти в голову*).

Щоб уникнути немилословного збігу приголосних, замість прийменника **з** вживають його варіанти **із, зі** або **зо**.

Прийменник **з** пишемо: перед голосними (*зошит з української мови; розмовляв з іноземцями; спілкувався з актором*); перед приголосним (крім **с, ш**), зрідка – перед сполученням приголосних, якщо попереднє слово закінчується на голосний (*святкувала з друзями; згідно з програмою*); на початку речення, після паузи (*З Оленою поїхав на відпочинок. Мій сусід родом з Донеччини, з сім'ї шахтарів*).

Прийменник **із** пишемо: переважно між **з, с, ц, ч, ш, щ**: *хоч із чим; місяць із зірками*); між групами приголосних (після них або перед ними): *килим із квітів, лист із Києва*.

Прийменник **зі** пишемо: перед сполученням приголосних, якщо першими виступають **з, с, ц, ч, ш, щ**, незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: *зі зброєю в руках, узяти зі стола, прийти зі школи, привітатися зі знайомими*; перед сполученням літер **льв** (*гість зі Львова*).

Прийменник **зо** є фонетичним варіантом прийменника **зі**. Він завжди виступає при числівниках **два, три**: *днів зо два*. Може виступати при займеннику **мною** (*зустрітися зо мною*).

Правопис прийменників

Похідні прийменники пишуться разом, окремо та через дефіс.

Разом пишуться:

а) складні прийменники, утворені сполученням одного або двох (іноді – трьох) прийменників із будь-якою частиною мови: *внаслідок (унаслідок), впродовж (упродовж), замість, навколо, напередодні, наприкінці, щодо;*

б) складні прийменники, утворені з двох простих прийменників: *задля, заради, навпроти, окрім, поза, поміж, понад, поперед, посеред, проміж.*

Через дефіс пишуться складні прийменники з початковими *з-, із-:* *з-за (із-за), з-над, з-перед, з-під (із-під), з-поза, з-поміж, з-понад, з-попід, з-посеред, з-проміж.*

Окремо пишуться прийменникові сполуки: *у (в) разі, під кінець, під час, що ж до.*

Тренувальні завдання

Завдання 1. Позначте речення, у яких виділено прийменники.

1. **Навкруги** ні душі.
2. Хлопець ніколи **не** чув про це.
3. Чоловіки **та** жінки збилися в купу.
4. **Біля** моря ми відпочивали влітку.
5. Я відпочиваю **серед** степу.
6. Ми їхали **по** трасі.
7. Я відійшов **від** юрби.
8. Ми стояли **позаду** групи.
9. Капітан став **біля** штурвала.
10. **Повз** нас пройшов високий чоловік.
11. **Серед** села стояла церква.
12. **Коло** будинку росли верби.
13. **Через** годину почнуться заняття.
14. **Кругом** ставка розташувалися люди.
15. **Коло** матері бавилися малюки.

Завдання 2. Позначте речення, у яких наведено прийменники.

1. Я запитав друга, але не отримав відповіді.
2. Кругом дівчини кружляли птахи.

3. Її очі блищали.
4. Сидить мати кінець стола.
5. Я почув голос моєї сестри.
6. У цьому році ми будемо подорожувати цілий місяць.
7. Ще хвилину було чути його голос.
8. Він теж був задоволений.
9. Вона сіла коло дерева.
10. Ми подивилися кінець змагань.
11. Коло музиканта зібралася молодь.
12. Край сукні був оздоблений візерунками.
13. Я згадую відпочинок біля моря.
14. Сьогодні дощ і вітер, погана погода.
15. Вона сплела вінок із квітів.

Завдання 3. У подані словосполучення і речення вставте прийменник у або в. Обґрунтуйте свою відповідь.

Сісти (у/в) літак; (у/в) небі ні хмаринки; (у/в) мене багато друзів; писати (у/в) журнал; (у/в) озері багато риби; вдивлятися (у/в) хвилі моря; мабуть, (у/в) цьому будинку він живе; порошинка (у/в) оці.

Завдання 4. У подані речення вставте прийменник з, зі, зо, із. Обґрунтуйте свою відповідь.

Шарф (з/із/зо/зі) шовку; скинути ложку (з/із/зо/зі) стола; місяць (з/із/зо/зі) зорею, родом (з/із/зо/зі) Полтавщини, згідно (з/із/зо/зі) законом; згідно (з/із/зо/зі) статтею; глянув (з/із/зо/зі) ненавистю; (з/із/зо/зі) добрими намірами я допоміг Василю.

Тестові завдання

1. Рядок, у якому вжито прийменник

- А** баба та дід
- Б** не то зима, не то осінь
- В** холодно, проте сонячно
- Г** читав, щоб зрозуміти
- Д** плавати для здоров'я

2. У всіх рядках вжито прийменник, окрім

- А працювали протягом тижня
- Б лежить кінець столу
- В дорога додому
- Г на небі ні хмаринки
- Д зошит з української мови

3. Прийменник виділено в усіх рядках, окрім

- А *Попід* високою горою, біля річки, стояла сотникова хата.
- Б *Заради* сім'ї люди працюють, їй підпорядковують усі свої інтереси.
- В *Посеред* вулиці стояв наляканий хлопець і невпевнено озирався.
- Г *Понад* століття на цих землях панували скіфські племена.
- Д *Неподалік* проходили дівчата, на яких він примружено подивився.

4. Рядок, у якому вжито простий прийменник

- А Під час змагань дискваліфіковано спортсмена.
- Б У напрямку до школи зустрів учителя.
- В У зв'язку з поганою погодою політ відмінили.
- Г Протягом року ми вивчали частини мови.
- Д Понад дахом будівлі кружляли ластівки.

5. Рядок, у якому вжито складний прийменник

- А виряджатися в похід
- Б розмовляти з батьком
- В їхати на автомобілі
- Г виділятися поміж людьми
- Д працювати в інтересах справи

6. Рядок, у якому вжито складений прийменник

- А нависати наді мною
- Б побачити поміж травами
- В відповідно до закону
- Г із-під копиці сіна
- Д притулився до нього

7. Рядок, у якому всі прийменники пишуться через дефіс

- А з/над хмар, з/під дерева, з/посеред нас
- Б нав/коло тину, по/між хлібами, по/серед вулиці
- В з/за хмари, у/зв'язку/з відсутністю, в/силу обставин
- Г по/при труднощі, з/заду отари, по/біля людей
- Д з/попід паркану, по/під стіною, що/до пропозицій

8. Рядок, у якому всі прийменники пишуться через дефіс

- А з/за гори, із/за лісу, із/під копиці
- Б по/між травами, з/над лісу, що/до мене
- В з/під паркану, на/прикінці виступу, з/поміж людей
- Г по/над дорогами, нав/проти будинку, із/за гаю
- Д по/переду батька, в/слід товаришеві, оба/біч дороги

9. Усі прийменники написано правильно в рядку

- А відповідно до, під-кінець
- Б щодо, за-ради
- В задля, по-між
- Г позаду, не зважаючи на
- Д з-посеред, заради

10. Усі прийменники написано неправильно в рядку

- А неподалік, із-за
- Б навколо, з-над
- В поблизу, з-пона
- Г підчас, з поміж
- Д коло, позаду

11. Помилково вжито прийменник у реченні

- А сходити по морозиво
- Б розпис по дереву
- В заходьмо по одному
- Г наказ по університету
- Д надіслати по адресі

12. Помилково вжито прийменник у реченні

- А змагання по футболу
- Б сказати по правді

- В** бігти по землі
- Г** розпорядження по коледжу
- Д** поїхати по харчі

5.8.2. Сполучник

Сполучник – службова частина мови, яка вживається для сполучення однорідних членів речення або частин складного речення і виражає смислові зв'язки між ними: *Сонце росло, палало і тихо спускалось додолу (М. Коцюбинський); Тихо шелестить сад, і сумовито шумлять тополі (М. Стельмах).*

Групи сполучників за значенням: сурядні, підрядні.

Сурядні сполучники:

єднальні (*і, й, та/і, і...і, ні...ні, ані...ані, не тільки...а й*);

протиставні (*а, але, та/але, зате, проте, однак*);

розділові (*або, чи, хоч, або...або, чи...чи, хоч...хоч, то...то, чи то...чи то, не то...не то*).

Підрядні сполучники:

причинові (*бо, тому що, через те що, оскільки, у зв'язку з тим що*);

часові (*коли, тільки, як, щойно, ледве, як тільки, після того як*);

умовні (*якщо, якби, як, аби, коли, коли б, якщо...то*);

мети (*щоб, аби, для того щоб, з тим щоб*);

допустові (*хоч, хоча, дарма що, незважаючи на те що, хай, нехай*);

порівняльні (*як, мов, немов, немовбито, наче, неначе, ніби*);

з'ясувальні (*що, щоб, як*);

міри та ступеня (*аж, що аж, що й*);

наслідкові (*так що*).

Групи сполучників за будовою: прості, складні, складені.

Прості (*і, й, а, але, та, чи, бо, як, коли, хоч*).

Складні (*якби (як + би), щоб (що + б), зате (за + те), немов (не + мов)*).

Складені (*тому що, дарма що, для того щоб, так що*).

Групи сполучників за вживанням: одиничні, повторювані, парні.

Одиничні (*а, але, зате, проте, однак, бо, коли*).

Повторювані (*і...і, ні...ні, або...або, то...то, не то...не то*).

Парні (*хоч...але, не тільки...а й, як...так, як не...то, якби...то й*).

Правопис сполучників

Разом пишуться складні сполучники, які становлять тісне поєднання повнозначних слів із частками або прийменниками: *адже, аніж, втім, зате, мовби, начеб, начебто, немов, немовби, немовбито, неначе, неначебто, ніби, нібито, ніж, отже, отож, притім, притому, причому, проте, себто, тобто, цебто, щоб, якби, якщо*, а також слова *абощо, тощо*.

Сполучники *проте, зате, притому, тож, теж, щоб, якби, якже*, які пишуться разом, слід відрізняти від однозвучного поєднання повнозначного слова (займенника чи прислівника) з прийменником або часткою. Сполучник як службове слово поєднує члени речення або окремі речення. Однозвучні сполучення слів виступають членами речення, до них можна поставити запитання.

Наприклад: **Щоб** зекономити час, користуйтеся послугами Аеро-флоту; але: Слідчі шукали за **що б** зачепитися. **Якби** тут був мій товариш!; але: **Як би** краще виконати завдання! Хоч не застав Івана дома, **зате** пройшовся; але: **За те** завдання його похвалили.

Окремо пишуться:

1) сполучники з частками **б, би, ж, же**: *або ж, адже ж, але ж, а як же, бо ж, коли б, коли б то, отже ж, хоча б, хоч би*;

2) складні сполучники: *дарма що, для того щоб, замість того щоб, з тим щоб, з того часу як, після того як, при цьому, та й, так що, тим часом як, тому що* та подібні.

Через дефіс пишуться сполучники *отож-то, тим-то, тільки-но, тому-то*.

Тренувальні завдання

Завдання 1. Позначте речення, у яких ужито сполучники, визначте їх розряд за вживанням.

1. Його зусилля були спрямовані як на навчання, так і на нову роботу.
2. Тяжка дорога та нічна праця втомили їх.
3. Батько хоч і накричав, але не турбував.
4. Жив сусід хоч і бідно, зате весело.
5. Хоч поганий тин, та затишно за ним.
6. І дивлюсь, і слухаю виставу.

7. Про нього не було ні слуху ні духу.
8. З-поміж дерев виглядають стріхи.
9. То не з моря дув вітер, то зі степу повіяло.
10. Випікання короваю та частування ним гостей є обов'язковим на весіллі.
11. Незважаючи на пориви вітру, пароплав чітко рушив уперед.
12. Брат сумлінно тренувався та досягнув високих результатів.
13. Ставок блищить на сонці, наче дзеркало.
14. Людина сильна, поки в неї є віра.
15. Падало жовте листя, а здавалося, що то було золото.

Завдання 2. Запишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Хоча до батька ставляться трохи скептично, про(те) всі його поважають.
2. Моя бабуся дуже добра, за(те) її люблять онуки.
3. Він увесь час вивчав українську мову. Та про(те) добре ще не міг говорити.
4. Він думав про(те), чого йшов сюди.
5. Не треба нагадувати мені про(те), що я сама знаю.
6. Як(би) в мене були знання та бажання, досяг би успіху.
7. Як(би) був художником, малював би море.
8. Почалися дощі, за(те) не було спеки.
9. Вибачайте мені за(те), що я вам не відповів вчасно.
10. За(те) й ми цінуємо одне одного, що діємо злагоджено.
11. О, як(би) вона зраділа, як(би) її брат залишився вдома.
12. Мати подивилася на дітей, як(би) хотіла упевнитись, що вони всі в кімнаті.
13. Що(б) люди сказали про таку поведінку?
14. Що(б) не робив хлопець, завжди ним були невдоволені.
15. Ми почули тихий, про(те) знайомий голос.

Тестові завдання

1. Рядок, у якому немає сполучника

- А** Я повернуся, коли закінчу справу.
- Б** Брати постояли та пішли додому.
- В** Я не збираюся писати роман про війну.

- Г Перше запитання я висловив, а друге не встиг.
- Д Я лише слухаю, бо в мене немає бажання вести бесіду.

2. У всіх рядках ужито сполучники, окрім

- А Дощ лив, так що машини потопали в ньому.
- Б Не раз перед сходом сонця я йшов до моря.
- В Я почуваю себе багатим, хоч нічого не маю.
- Г Коли сміялась дівчина, на душі ставало приємно.
- Д Для мене та моїх друзів було організовано свято.

3. У реченні вжито сурядний сполучник

- А Ми помітили, що в неї не раз з'явилася усмішка.
- Б Коли погода налагодиться, ми поїдемо у відпустку.
- В Їй було прикро, що тепер довго вони не зможуть зустрітись.
- Г Хлопці та дівчата йшли вгору, щоб побачити краєвиди.
- Д Я хотів повідомити батькам, що приїду з другом.

4. У реченні вжито підрядний сполучник

- А Вона зі сміхом і цікавістю дивилася на мене.
- Б Ми колись працювали разом, потім роз'їхалися, а тепер знову зустрілися.
- В Вона слухала, коли я співав їй пісню.
- Г Я був щасливий біля моря і золотого піску.
- Д Подивіться уважно довкола – і вам відкриється багато таємниць.

5. У реченні вжито сполучник міри та ступеня

- А Ми відчували, що наближається небезпека.
- Б Так було тихо, що я чув стук серця.
- В Я хотів зробити так, як вимагав викладач.
- Г Мені приємно, коли я бачу результат своєї праці.
- Д У якому б настрої я не був, я завжди відповідально ставлюся до своїх обов'язків.

6. У реченні вжито причиновий сполучник

- А Я не слухаю сусіда, оскільки не вірю йому.
- Б Люблю, коли починається весна.
- В Потрібно йти туди, де починається асфальтована дорога.

- Г Почався сильний дощ, так що політ нашого літака відмінили.
Д Треба багато вчитись, щоб знати хоч трохи.

7. У реченні вжито часовий сполучник

- А Не заспокоїмося ми доти, аж поки всю роботу не зробимо.
Б Ми завжди хочемо додому тому, що там знаходяться рідні люди.
В Було видно, як хлопці сідають у машину.
Г Я хочу, щоб сьогодні звучали пісні.
Д У тому місці, де був стадіон, тепер стоїть великий будинок.

8. У реченні вжито умовний сполучник

- А Коли добре працюватимеш, отримаєш подяку від людей.
Б Було холодно, доки сонце не піднялося до самої середини неба.
В Припливли ми на острів, щоб відпочити.
Г У мене був такий настрій, ніби я успішно закінчив цю справу.
Д Студент, хоч був балакучий, замовчав і уважно слухав викладача.

9. У реченні вжито сполучник мети

- А Незважаючи на те, що погода зіпсувалася, ми поїхали на екскурсію.
Б Де зеленіла трава, було побудовано новий будинок.
В Я розчинив вікно, щоб почути спів птахів.
Г Її очі налилися сльозами, бо вона розхвилювалася.
Д Людина сильна, поки в неї є віра.

10. У реченні вжито допустовий сполучник

- А Автомобіля не було ще видно, хоч чути було шум.
Б Усе сталося так несподівано, що ми злякалися.
В Я не можу знайти тих слів, щоб описати це місце.
Г Хлопець був дуже малий, коли батьки переїхали до іншої країни.
Д Я мрію, щоб почати тренування знову.

11. У реченні про(те) треба писати окремо

- А Я люблю свою Батьківщину, про(те) змушений покинути її.
Б Слова ласкаві, про(те) думки лукаві.
В Мені тут добре. Про(те) їхати треба.

Г Мені потрібно було віддати борг. Про(те) нагадав брат.

Д Про(те) наша пригода закінчилася несподівано.

12. У реченні за(те) треба писати окремо

А Ми нікого не знали в місті, за(те) швидко познайомилися.

Б У нашій місцевості немає моря, за(те) багато лісів, луків, річок.

В Хоч він і вивчав українську мову тільки рік, за(те) міг непогано розмовляти, читати та говорити.

Г Її не було видно. За(те) ж вона усе бачила через тин.

Д За(те), що він знову почав писати, доля всміхнулася йому.

13. У реченні що(б) треба писати окремо

А На що(б) я не подивився, усе нагадувало мені Батьківщину.

Б Я замовк, що(б) не виказати таємниці.

В Я вдавав із себе веселого, що(б) не засмучувати батьків.

Г Хочеться від'їхати надовго та далеко, що(б) відпочити.

Д Я вже розкрив рота, що(б) сказати цю фразу.

14. У реченні як(що) треба писати окремо

А Як(що) добре працюватимеш, на тебе чекає успіх.

Б Як(що) не секрет, що тебе змусило приїхати в Україну?

В Як(що) я поїду до Києва сьогодні, то повернусь тільки в неділю.

Г Як(що) карантин оголошено, то його потрібно дотримуватися.

Д Що можна сказати про самотню людину? Як(що) можна сказати?

Самотня людина не може бути задоволена життям.

15. У реченні як(би) треба писати окремо

А Як(би) знав, де впав, то й соломки підмостив.

Б Як(би) матеріал не був композиційно впорядкований, читач не зміг би зрозуміти теми та ідеї твору.

В Як(би) ти спроектував цей будинок?

Г Як(би) ви бачили, яке це красиве місто.

Д Як(би) людина була б сильною та відважною, то їй було б нічого не страшно.

5.8.3. Частка

Частка – службова частина мови, яка надає реченню чи окремим його членам відтінків значення або слугує для творення певних граматичних форм.

Частки можуть входити до складу членів речення, але самі членами речення не виступають. Частки належать до незмінюваних частин мови.

Групи часток за значенням і вживанням

Модальні:

стверджувальні (*так, еге, еге ж, авжеж, аякже, атож, ага, гаразд*);

запитальні (*чи, хіба, невже, га*);

спонукальні (*годі, бодай, давай, ну, на, -бо, -но*);

окличні (*що за, що то за, ну й, як*);

підсилювально-видільні (*навіть, тільки, лише, лиш, хоч, хоча б, принаймні, аж, же, ж, -таки, -то, все, ще, вже, вже й, і, та, собі, о, ой*);

уточнювальні (*саме, якраз, справді, точно, власне, рівно, майже, приблизно, мало не, трохи не, ледве не, навряд чи, ніби, наче, начебто, мов, немов, немовби, буцім*);

вказівні (*то, ото, це, оце, ось, осьде, он, онде, ген, оно*);

заперечні (*не, ні, ані*).

Формотворчі: *хай, нехай* (створять наказовий спосіб); *би, б* (створять умовний спосіб).

Словотворчі: виступають у ролі префіксів і суфіксів; вони можуть писатися разом, окремо або через дефіс: *дехто – де з ким, ніщо – ні в чому, будь-який – будь з яким, будь-як, коли-небудь, немовбито*.

Написання часток

Частки **же, ж, би, б** з усіма самостійними частинами мови пишуться окремо, у складі сполучників і часток – разом: *сказав же, хотіла ж, написав би, зупинила б, авжеж, начеб*.

Через дефіс пишуться частки **хтозна-, казна-, будь-, -небудь, -бо, -но, -то, -от, -таки**: *хтозна-коли, казна-де, будь-хто, хто-небудь, сядь-бо, дай-но, так-то, так-от, все-таки*.

Разом пишуться частки **аби-, де-, -сь, ані-, ні-, чим-, як-, що-**: *абияк, дехто, щось, анітелень, ніхто, чимдалі, якнайгірше, щонайкраще*.

Але якщо частка від слова відділена іншим словом, то вона пишеться окремо: *аби з ким, де в кого, ані до кого, ні в які*.

Тренувальні завдання

Завдання 1. Позначте речення, у яких ужито частки.

1. Подивись же уважно на мене.
2. Червона книга України на 1990 рік нараховувала аж 207 видів тварин.
3. Вона могла лише говорити декілька фраз українською мовою.
4. Ось приїхала до нас тітка.
5. Хлопець навіть не озирнувся.
6. Ви були коли-небудь у Криму?
7. Ви хоч розумієте смисл цих слів?
8. Ми з батьком часто згадували діда та бабусю.
9. Хіба ти не розумієш, що мені набридли мандри по чужих краях?
10. Я не хочу затримуватися в цьому місці.
11. Ось вони і приїхали.
12. Більшість істориків вважає, що свою назву місто Харків отримало від назви річки Харків.
13. Нехай надворі зима, а на серці розквітають квіти.
14. Уже в античні часи зустрічаємо вислів "авгієві стайні"
15. Найдавнішими в Європі є латинські прислів'я та приказки.

Завдання 2. Позначте речення з модальними частками.

1. Я навіть не чув шуму річки.
2. Уже згасли зірки.
3. Хай щастить!
4. Хотів би ознайомитися з прозою Ю. Яновського.
5. Невже знову піде сніг?
6. Не можна злічити всіх зірок на небі.
7. Навряд чи сьогодні ми побачимо веселку.
8. Як не любить свій рідний край!
9. Яблуні заглядали мало не в кожную хату.
10. Де ж моя рідна земля?
11. Лише одна людина знає мою таємницю.
12. Нехай процвітає Батьківщина зоряна моя!

13. Дощів не було давно.
14. Сонце вже зійшло.
15. Скільки нам тебе ще чекати?

Завдання 3. Позначте речення з формотворчими частками.

1. Я із задоволенням ознайомився б із творчістю Панаса Мирного.
2. У музиці Шопена не було й сліду слабості чи хвороби.
3. Микола Лисенко до того ж піаніст-віртуоз.
4. Що б зробити для продовження традицій Шевченка?
5. Людей, з якими ми спілкуємось, аж ніяк не можна назвати до нас нейтральними.
6. У більшості людей з сім'єю пов'язано майже все їхнє життя.
7. Нехай нас оточують люди, які любитимуть нас і яких любитимемо ми.
8. Саме ваші захоплення зближують вас із різними людьми.
9. Хай люди прагнуть жити не тільки для себе, а й для інших.
10. Нехай люди живуть повноцінним життям, займаються улюбленою справою.
11. Хотілося б, щоб люди правильно вибирали професію.
12. Ось зеленіє ліс.
13. Якраз сьогодні буду святкувати День народження.
14. Отож займатися спортом має молодь.
15. Саме зараз потрібно виявляти любов до природи.

Завдання 4. Запишіть слова, знімаючи ризик.

А/ні/когісінько, тому/то, ні/скільки, мов/би/то, аби/коли, тільки/б, ні/де, аби/тільки, хто/зна/як, так/то, що/правда, хіба/що, аби/хто, тому/таки, наче/б/то, коли/б/то, куди/небудь, казна/з/яким, а/ні/коли, де/хто, аби/як, будь/як, ні/як, ніби/то, а/вже/ж, а/ні/який, будь/що, що/ночі, хоч/би, будь/що, але/ж, ні/чого, тоді/то, тоб/то, той/таки, аби/куди, з ким/небудь, де/в/кого, де/небудь, що/до, все/таки, таки/зрозумів, пізнав/таки, усе/ж/таки, як/от, що/ж/до, поки/що, що/най/миліше, ось/де, дарма/що, що/неділі, а/то/ж, а/все/ж/таки.

Завдання 5. Запишіть речення, знімаючи ризик.

1. А/як/же ти доїхав сюди?
2. Ні/на/що йому хліба купити.

3. Ви хочете поїхати у Венецію? А/як/же.
4. Він ні/на/що не здатний.
5. Я те/ж хочу вивчати португальську.
6. На лекції нам розповідали те/ж/саме, що і на практичному занятті.
7. Ні/за/що не погоджуся на таку пропозицію.
8. Мені ні/за/що зачепити мотузку.
9. А/то/ж, ми завтра починаємо готуватися до заліку.
10. А/то/ж був його друг.
11. А/вже/ж, сьогодні чудова погода.
12. А/вже/ж/таки пора взятися за розум.
13. І хто/зна, про що розмовляли друзі між собою?
14. А/ні/туди а/ні/сюди не можна ступити.
15. Пропоную вам допомогу, а/ні – робіть усе самостійно.

Тестові завдання

1. Частки немає в реченні

- А** Нехай планета наша процвітає!
- Б** Лише восени студенти приїдуть на навчання.
- В** Попід горою йшли туристи.
- Г** Тільки я залишився в гуртожитку.
- Д** Хотів би залишитися навчатися в Україні.

2. Усі словосполучення містять частки в рядку

- А** написав би листа, молодий і старий, дізнатися від товариша
- Б** як же не любити, пішов би додому, хай виконає
- В** казна з ким, ось де він, калина під вікном
- Г** що то за дівчина, ні з ким поділитись, заліз у вікно
- Д** біля школи, сніг або дощ, аби до кого

3. Модальні частки наведено в рядку

- А** годі, саме, би
- Б** бодай, якраз, б
- В** давай, оце, хай

Г ну, це, нехай
Д що за, навряд чи

4. Формотворчі частки наведено в рядку

А хай, нехай, би, б
Б так, еге, авжеж, ага
В чи, хіба, невже, га
Г годі, бодай, давай, ну
Д навіть, тільки, лише, принаймні

5. Через дефіс пишуться всі слова рядка

А тому(то), ніби(то)
Б знайшов(таки), коли(сь)
В казна(хто), аби(який)
Г бозна(чому), чим(дуж)
Д чекай(но), хто(небудь)

6. Через дефіс пишуться всі слова рядка

А дарма(що), хтозна(що)
Б казна(де), будь(чого)
В зумів(таки), які(ж)(бо)
Г аби(кого), будь(чому)
Д ані(хто), бозна(скільки)

7. Правила правопису частки порушено в словосполученні

А немовби-то вивчив
Б вивчив будь-як
В учив з будь-ким
Г учив будь з ким
Д учив де з ким

8. Правила правопису частки порушено в словосполученні

А мовби не чує
Б таки-почув
В почув-таки
Г немовби не чує
Д нібито його кличуть

9. Правила правопису частки порушено в реченні

- А** Прошу, скажи-но правду.
- Б** Дай-но мені твій зошит.
- В** Ця модель існує поки-що в єдиному екземплярі.
- Г** Щонеділі робимо завдання.
- Д** Сядь-бо зі мною поряд.

10. Правила правопису частки порушено в реченні

- А** Отак-от потрібно саджати картоплю.
- Б** Як-то часто приходять до мене друзі.
- В** На майданчику можна було грати хібащо в волейбол.
- Г** Він був-таки чудовою людиною.
- Д** Отака-то в неї доля.

5.8.4. Вигук

Вигук – це незмінна особлива частина мови, яка слугує для безпосереднього вираження емоцій, почуттів і волі людини (*ой, гей, фу*). Вигуки відрізняються від повнозначних слів тим, що не мають лексичного значення і граматичних ознак, а від службових – тим, що не виконують властивих їм службових функцій.

За походженням вигуки бувають непохідні та похідні. **Непохідні** вигуки утворені з одного або кількох звуків (*а! бр! гоп! хм! ого!*). **Похідні** вигуки утворюються від інших частин мови: іменників (*Боже! матінко!*), дієслів (*даруй! бувай!*), займенників (*отаке! отакої!*). До них належать також вигуківі фразеологізми (*ох лихо моє тяжке! от тобі й раз!*).

За значенням вигуки розрізняють **емоційні** (передають почуття, емоції, переживання, настрої – *фу! овва! ой!*), **волевиявлення** (виражають спонукання до певної дії – *алло! годі! гайда!*), **мовного етикету** (виражають привітання, прощання, подяку, вибачення тощо – *будь ласка! до побачення! дякую!*).

Окремо виділяють **звуконаслідувальні слова** (відтворюють голоси істот, різні звуки навколишнього світу – *ку-ку! тік-так! дзень!*).

Правопис вигуків

Через дефіс пишемо вигуки та звуконаслідувальні слова, що повторюються або вимовляються протяжно: *ха-ха-ха, тік-так, уть-уть-уть, шур-шур, киць-киць*.

Зверніть увагу! *їй-Богу, їй-бо, їй-право.*

Разом пишемо вигуки, які не передають повторюваних або протяжних звуків: *гвалт, тпру, гов, ова, вйо*.

Зверніть увагу! *Кукуріку, бабах.*

Окремо пишемо всі частини у вигукових сполуках типу *до побачення, от тобі й на, будь ласка, оце так*.

У тексті вигуки виділяють знаком оклику (здебільшого на початку речення, якщо вимовляються з більшою емоційністю), комою або комами.

Тренувальні завдання

Завдання 1. У поданих реченнях позначте вигуки та визначте, що вони означають.

1. Людей і долю проклинають не варт, їй-Богу.
2. Гей, удармо в струни, браття, у золотії.
3. Мисливець почув лише: "Кур! Кур! Кур!".
4. Не жартуй наді мною, будь ласка, та, говорячи, не мовчи.
5. Ой не шуми, мій темний гаю!
6. Ой леле! Не нуртуй! Хатинки не руйнуй!
7. Те "хха" зупинило його серед хати.
8. І знову птаство не вгаває: пі-пі-пі, вау-вау-вау, іті-іті-іті.
9. Ах, як всього багато: неба, сонця, веселої зелені.
10. Гей, гей! Море, грай, реви, скелі ламай!
11. Дзелень, дзелень!.. – забило на вежі, видно, дев'яту годину.
12. "Ку-ку, ку-ку, ку-ку..." – з віконечка над круглим циферблатом вихопилася зозулька.
13. Ой, як же ви мене налякали!
14. Тут чисто, ясно, весело, ох, як весело!
15. "Не журись!" – хіба забув? Ех, ти, відмінник.

Завдання 2. Згрупуйте вигуки за значенням (емоційні, волевиявлення, етикету, звуконаслідувальні слова).

Кукуріку, привіт, марш, цить, ку-ку, перепрошую, ах, геть, спасибі, до побачення, брязь, цок-цок, му-у-у, прощай, тпру, пхе, фу, ех, нумо, уть-уть-уть, от тобі й на, Боже мій, матінко, ой, брр, дзелень, ох-хо-хо, ой, о рятуйте.

Завдання 3. Запишіть правильно вигуки.

Кру(кру), ку(ку)(рі)(ку), їй(бо), тс(с), ов(ва), (до)побачення, будь(ласка), Боже(мій), (о)такої, бр(р), го(ді), ал(ло), (на)добраніч, (в)йо, отожд(то)(й)(є), ть(ху), (ой)лишенько, ціп(ціп), тьох(тьох), (про)бачте, добри(день), (а)ну(мо), ш(ш)(ш), ге(й), (хай)йому біс, дзе(нь).

Завдання 4. Випишіть в один стовпчик вигуки, а в інший – звуконаслідувальні слова.

Гей, сійся!, родися!, тук-тук-тук-тук, ой, ах, курли-курли, ку-ку, ой, о, ках-ках, ой лихо, пух-пурх, цить!, у, рятуйте!, будь ласка, бе-бе-бе, н-но, тру-ту-ту-у, ого-го, а-га-га, ух.

Тестові завдання

1. Усі вигуки спонукальні в рядку

- А геть, годі, гайда
- Б спасибі, агов, фу
- В тпру, тю, ой
- Г дякую, овва, алло
- Д цур, ой тобі й на

2. Усі вигуки спонукальні в рядку

- А добридень, о, гей
- Б бе-е-е, спасибі, ах
- В цить, агов, нумо
- Г дзень, брязь, вибачте
- Д де ж пак, анумо

3. Усі вигуки емоційні в рядку

- А будь ласка, тьху, от тобі й на
- Б киш, гайда, ах
- В до побачення, ух, слава Богу
- Г ґвалт, лишенько, ого
- Д будь ласка, тсс, гей

4. Усі вигуки емоційні в рядку

- А іч, пхе, ай
- Б цур йому, будьмо, е
- В паць-паць, ку-ку, хрусь
- Г рятуйте, марш, тьох-тьох
- Д бах, прошу, му-у-у

5. Усі формули етикету наведено в рядку

- А гу-гу-у, спасибі, нумо
- Б вибачте, даруйте, прошу
- В гей, прощавайте, геть
- Г ах, до побачення, на добраніч
- Д спасибі, їй-богу, дзень

6. Усі формули етикету наведено в рядку

- А гиля, ках-ках, дякую
- Б біда та й годі, ш-ш-ш, геп
- В леле, гм, добридень
- Г привіт, будь ласка, перепрошую
- Д добридень, тим-то й ба

7. Усі звуконаслідувальні слова в рядку

- А хрусь-хрусь, гей, іч
- Б цьом-цьом, няв, кукуріку
- В день-дзень, хай йому грець
- Г агов, му-у-у, шур-шур
- Д тьху, ках-ках, тік-так

8. Усі звуконаслідувальні слова в рядку

- А** тьох-тьо-тюї, бах, гав-гав
- Б** їй-богу, цить, киць-киць
- В** ой лишенько, цабе, щасливо
- Г** кру-кру, ану-ну, будь ласка
- Д** брязь, помагайбі, тпру

9. Правильно написано вигуки в рядку

- А** надобраніч, дзе-лень, ой-Господи
- Б** бабах, цю-цю, добридень
- В** допобачення, гай-да, г-м
- Г** будь-ласка, от-тобі й маєш
- Д** ку-ку-рі-ку, їй-право

10. Вигуку немає в рядку

- А** Гей ти, поле колоскове, молодість моя!
- Б** Тут чисто, ясно, весело, ох, як весело!
- В** Якби-то я міг повернути неповторну юність мою.
- Г** Навколо чуємо хрум-хрум.
- Д** Ой, хтось заплакав посеред поля.

Тестові завдання на відповідність

1. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Речення

Частина мови

(1) Упродовж багатьох сторіч обрубували корені **(2)** нашого минулого, і можна **(3)** лише подивуватись, **(4)** що вони знову відростали.

- А** сполучник
- Б** частка
- В** займенник
- Г** прийменник
- Д** прислівник

А	Б	В	Г	Д
ГВБА	ВБГА	ВДГБ	АВДБ	ГБАД

2. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Речення

(1) *Край* головного плоту стояв (2) *не* дуже молодий коваль і *теж*, (3) *як* і товариш, удивлявся вдалину, (4) *де* накіпали буруни порогів.

Частина мови

- А** сполучник
- Б** частка
- В** займенник
- Г** прислівник
- Д** прийменник

А	Б	В	Г	Д
ГВБА	ДБАГ	ВДГБ	АВДБ	ГБАД

3. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Речення

(1) *Стомлені* офіцери з (2) *блаженними* усмішками (3) *нашвидку* розшнурувались од амуніції, радісно гомоніли, (4) *падаючи* на постіль.

Частина мови

- А** дієприслівник
- Б** прикметник
- В** дієприкметник
- Г** прислівник
- Д** прийменник

А	Б	В	Г	Д
ГВБА	ДБАГ	ВБГА	АВДБ	ГБАД

4. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Речення

Погляньмо (1) *на* волошку, (2) *що* заховалась у житі, (3) *щоб* не чути тихого (4) *прокльону* хлібороба за її бур'янову вдачу.

Частина мови

- А** прийменник
- Б** іменник
- В** займенник
- Г** сполучник
- Д** частка

А	Б	В	Г	Д
ГВБА	ДБАГ	ВБГА	АВГБ	ГБАД

5. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Речення

Видно далекі гори, **(1)** які звать, манять **(2)** до себе, мов країна **(3)** незнаних казок і **(4)** таємничих легенд.

Частина мови

- А** сполучник
- Б** прикметник
- В** займенник
- Г** дієприкметник
- Д** прийменник

А	Б	В	Г	Д
ГВБА	ДБАГ	ВБГА	АВГБ	ВДГБ

6. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Речення

(1) Аж **(2)** біля корів, задихані, **(3)** розбентежені, ми **(4)** по-справжньому надивляємось на ці Романові яблука.

Частина мови

- А** частка
- Б** прикметник
- В** прислівник
- Г** дієприкметник
- Д** прийменник

А	Б	В	Г	Д
ГВБА	АДГВ	ВБГА	АВГБ	ВДГБ

7. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Речення

Десь зовсім **(1)** близько упоперек шляху синіло небо, луки тонули в **(2)** прозорості, спокійно сяяла річка, **(3)** уподовж **(4)** неї табунилося білими хатками село.

Частина мови

- А** іменник
- Б** прикметник
- В** прислівник
- Г** займенник
- Д** прийменник

А	Б	В	Г	Д
ГВБА	АДГВ	ВБГА	АВГБ	ВАДГ

8. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Речення

(1) Щороку заготовляли (2) сотні скирт сіна, (3) щоб вистачало (4) для власних потреб, а також на продаж.

Частина мови

- А** іменник
- Б** числівник
- В** сполучник
- Г** прислівник
- Д** прийменник

А	Б	В	Г	Д
ГВБА	АДГВ	ВБГА	ГАВД	ВАДГ

9. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Речення

(1) Проходячи повз горобину, (2) зміг втриматись від того, щоб не (3) поглянути на її (4) незрівнянну постать.

Частина мови

- А** дієприкметник
- Б** дієприслівник
- В** прикметник
- Г** особова форма дієслова
- Д** інфінітив

А	Б	В	Г	Д
ГВБА	БГДВ	ВБГА	АВДГ	ВАДГ

10. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Речення

(1) Десятеро вузьких, (2) прихоплених (3) із половецьких степів очей одразу (4) насмішувато зішлися на постаті студента.

Частина мови

- А** іменник
- Б** дієприкметник
- В** прислівник
- Г** числівник
- Д** прийменник

А	Б	В	Г	Д
ГВБА	БГДВ	ВБГА	АВДГ	ГБДВ

Розділ 6. Варіанти для самостійного опрацювання тем

Варіант 1

1. М'який знак пишеться в усіх словах рядка

- А** ріж...те, галуз...ці, дивлят...ся
- Б** гіл...йотина, волен...ці, Ман...чжурія
- В** змагаєш...ся, дон...чин, сердец...
- Г** синен...кий, ополон...ці, різ...бяр
- Д** ред...ці, ал...батрос, В...єтнам

2. Префікс пре пишеться в усіх словах рядка

- А** пр...гарний, пр...страсний, пр...подобний
- Б** пр...вілей, пр...славний, пр...хорошити
- В** пр...глупий, пр...освящений, пр...людно
- Г** пр...стольний, пр...завзятий, пр...людія
- Д** пр...малий, пр...меншений, пр...дорогий

3. У прямому значенні вжито слова в реченні

- А** Жовтень ходить по краю та виганяє птиць з гаю.
- Б** Заснули ставок і озеро, у річках сховалися і сплять великі риби.
- В** Від хати по крутизні пролягає стежечка до потоку.
- Г** Стояла діброва, пишалася, купалася в промінні сонця.
- Д** Світ розступався на всі чотири боки від них.

4. Частку вжито в реченні

- А** Чого тільки не насадила наша невгамовна мати.
- Б** Прийшла осінь і на берег Дніпра.
- В** На полі осідає сніг, а над ним дзвінко дзюркотить вода.
- Г** Понад самим берегом в'ється в траві стежка через усе село.
- Д** Я прислухаюсь до всього, але чую тільки вранішню журбу роси.

5. Апостроф пишеться в усіх словах рядка

- А** від...ємний, під...йомний, зав...южений
- Б** стерв...ятник, перед...ювілейний, прияр...я
- В** мавп...ячий, без...язикий, кап...юшон

- Г порт...ера, зв...язківець, під...їхати
- Д фельд...егер, миш...як, горохв...яний

6. Усі речення потребують редагування, окрім

- А Члени трудового колективу приймають участь у вирішенні найважливіших питань.
- Б Прошу Вас більш ретельніше вивчити ці питання.
- В Виробництво скоротилося із-за нехватки сировини.
- Г Згідно з наказом декана, на факультеті створені спортивні гуртки.
- Д Дякуючи підтримці спонсорів, нам вдалося налагодити виробництво.

7. Заміна приголосних відбувається в усіх словах рядка

- А Сиваш – сива...ький, Овруч – овру...ький
- Б Нью-Йорк – нью-йор...ький, чуваш – чува...ький
- В Цюрих – цюри...ький, консул – консул...ький
- Г Воронеж – вороне...ький, Ірак – іра...ький
- Д Монако – мона...ький, чудака – чуда...ький

8. Закінчення у/ю у формі кличного відмінка мають усі іменники в рядку

- А промовець, товариш, батько
- Б мудрець, письменник, сторож
- В Генріх, дослідник, місяць
- Г добродій, пастух, перекладач
- Д благодійник, учитель, старець

9. Спрощення приголосних на письмі відбувається в усіх словах в рядку

- А тиж...невий, тис...нути, на хус...ці
- Б зліс...ний, аген...ський, ус...ний
- В кількіс...ний, якіс...ний, капуста...няк
- Г радіс...ний, облас...ний, форпос...ний
- Д чес...ний, вартіс...ний, меділіс...ці

10. Правильно утворено ступінь порівняння прикметника в рядку

- А менш потрібніший
- Б якнайактуальніше питання
- В самий здоровий

- Г щонайкрасивша сукня
- Д дуже необхідний

11. Неправильно утворено форму наказового способу діє- слова в рядку

- А шукайте
- Б ході́мте
- В ві́рмо
- Г пиші́ть
- Д хай малюють

12. Правильно узгоджено іменник з прикметником в рядку

- А злий собака, сильний нежить, прозора тюль
- Б тьмянний пенсне, відомий кутюр'є, смачне манго
- В уважний рефері, біле кашпо, молодий аташе
- Г хутряне манто, життєвий путь, ароматне какао
- Д вільне таксі, головна біль, маленьке дівча

13. У правильній формі вжито числівник у рядку

- А шестистами десятима
- Б ста дев'яноста п'ятьма
- В восьми десятиєм дев'ятьом
- Г трьохсот п'ятидесяти шести
- Д п'ятиста сорока семи

14. Неправильно утворено ім'я по батькові в рядку

- А Максимович, Андріївна
- Б Анатолійович, Борисівна
- В Савович, Федорівна
- Г Олексієвна, Матвійович
- Д Петрівна, Якович

15. Підкреслена буква позначає той самий звук у всіх словах рядка

- А футболка, кандидат, обстеження
- Б радістю, садиба, цитрусовий
- В нелегко, ходіння, захопити
- Г макінтош, кільце, законний
- Д кошеня, намагаєшся, швидкий

16. Усі слова належать до розряду прислівників причини в рядку

- А** здуру, надзвичайно, звідти
- Б** наперекір, звідусюди, зрештою
- В** невдовзі, постфактум, безвісти
- Г** спросоння, безупинно, ретельно
- Д** знічев'я, мимоволі, знехотя

17. Усі дієслова є неперехідними в рядку

- А** писав, викрити, відріжу
- Б** замерзла, відшукав, чекає
- В** повідомляє, спостерігав, співати
- Г** вийшов, надпити, здійсняю
- Д** сиджу, підійти, перевернувся

18. Рядок, у якому в усіх словах на місці пропуску потрібно писати букву "u"

- А** тр...бунал, ц...стерна, дез...нформація
- Б** реч...татив, гастр...т, д...афрагма
- В** д...версія, далмат...нець, б...лет
- Г** стат...ст, ун...кум, т...тул
- Д** пац...фіст, рез...дент, цент...фуга

19. Рядок, у якому в усіх словах відбувається подвоєння приголосних

- А** ім...іграція, ап...еляція, дон...а
- Б** сюр...еалізм, ман...а, іл...юмінація
- В** коміс...ія, тун...ель, ін...овація
- Г** пен...і, ан...али, мадон...а
- Д** бон...а, інтермец...о, ір...аціональний

20. Рядок, у якому всі слова записано правильно

- А** шалений, беззаконний, відроджений
- Б** зміїний, беззмінний, печений
- В** орлиний, ховрашинний, силенний
- Г** оновлений, відзеркальний, голубиний
- Д** організований, мерзений, божественний

21. Рядок, у якому всі частки модальні

- А хай, невже, ані
- Б навіть, аякже, хіба
- В майже, нехай, не
- Г тільки, б, ні
- Д годі, таки, би

22. Рядок, у якому всі фразеологізми синонімічні

- А стріляний горобець, третій калач, врвк в овечій шкурі
- Б хоч лопатою загрибай, як грибів після дощу, кури не клюють
- В давати прочухана, дражнити собак, читати нотації
- Г скочити в халепу, попасти на слизьке, гладити проти шерсті
- Д валятися в ногах, ламати шапку, кадити фіміам

23. Рядок, у якому всі прислівники пишуться разом

- А (в)день, (з)низу, (у)цілому
- Б (на)силу, (на)швидкуруч, (в)основному
- В (о)півночі, (аби)як, (в)останнє
- Г (с)початку, (що)миті, (до)речі
- Д (де)інде, (у)головному, (по)перше

24. Рядок, у якому всі іменники належать до середнього роду

- А манто, журі, жако
- Б метро, Баку, динго
- В портфолію, Сочі, какаду
- Г мумійо, кіно, джакузі
- Д шосе, рагу, мафіозі

Варіант 2

1. Однакова кількість звуків і букв у всіх словах рядка

- А суцвіття, юнацький, індонезієць
- Б культивація, лоджія, джерелознавець
- В ярмаркування, щупальце, їжджений
- Г в'ялення, п'ятсотріччя, хворостняк
- Д спадкоємність, різьбярство, шістдесят

2. Неправильно наголошено слово в рядку

- А бурштинóвий
- Б принестú

- В свёрдло
- Г проміжок
- Д куліна́рія

3. Апостроф пишеться в усіх словах рядка

- А зв...язківець, під...яремний, ф...юзеляж
- Б верб...я, з...їхати, трьох...ярусний, духм...яний
- В роз...ятрений, пан...європейський, верф...ю, карб...юратор
- Г мереф...янський, обв...язати, фарб...яр, об...ектив
- Д з...юрмитися, черв...ячок, мавп...ячий, жираф...ячий

4. М'який знак на місці пропуску не треба писати в усіх словах рядка

- А різ...кий, бас...кий, сен...йорита, ірпін...ський
- Б промін...чик, тон...ший, бояз...кий, шампін...йон
- В Уман...щина, брин...чати, корін...чик, наріж...те
- Г дерз...кий, в'яз...кість, т...мяний, млин...ці
- Д ремін...чик, чотир...ма, постав...те, лл...ється

5. Префікс с- пишеться в усіх словах рядка

- А (з/с)шити, (з/с)питати, (з/с)фотографувати
- Б (з/с)хопити, (з/с)творити, (з/с)пекти
- В (з/с)просоння, (з/с)класти, (з/с)міцнити
- Г (з/с)ховати, (з/с)терегти, (з/с)водити
- Д (з/с)фокусувати, (з/с)вабити, (з/с)твердити

6. Буква "и" пишеться в усіх словах рядка

- А вогн...чок, мар...во, доменщ...к
- Б бас...ще, розум...ння, мавп...ня
- В алгор...тм, мереж...во, горл...чко
- Г кол...во, лопуш...ння, далеч...на
- Д вірш...к, печ...во, нігіл..зм

7. Спрощення в групах приголосних не відбувається в усіх словах рядка

- А ціліс...ний, заїз...ний, піс...ний
- Б хвас...ливий, дириген...ський, аванпос...ний
- В пес...ливий, капуста...няк, аген...ство

- Г кіс...лявий, президен...ський, мас...ний
- Д млос...ний, шіс...десять, зап'яс...ний

8. Орфографічну помилку допущено в рядку

- А рідкісна флора, обласна рада
- Б шістдесят учнів, гігантська риба
- В серцевий напад, швидкісний Інтернет
- Г жалісливий погляд, пісні страви
- Д студентський гуртожиток, шубовстнути у воду

9. Закінчення ую в Р. в. однини мають усі іменники в рядку

- А хмель, інститут, вівторок
- Б садок, борщ, волейбол
- В технікум, гопак, майдан
- Г вогонь, батальйон, землетрус
- Д посібник, барвінок, пасажир

10. Паронімами є всі слова в рядку

- А степінь – ступінь, повінь – паводок
- Б компанія – кампанія, щирий – лукавий
- В автонім – анонім, тиша – затишок
- Г церемонія – церемоніал, афект – ефект
- Д феска – фреска, патрицій – плебей

11. Буква "і" пишеться в усіх словах рядка

- А квітуч...ми мальвами, цілющ... й дощ
- Б найдоцільніш... варіанти, у блискуч...м уборі
- В творч...х протиріч, кращ... традиції
- Г найдорожч...й людині, свіж...м вітерцем
- Д давн...й звичай, з найкращ...х статей

12. Фразеологізм вжито в реченні

А Зиму, в яку буває багато тріскучих морозів, називають лютою, тобто дуже злою.

Б При цьому Тимко, як правило, був сміливим, гострим на язик, завжди виходив переможцем, поклавши супротивника на лопатки.

В Деревя, наче найбезстрашніші альпіністи, вишукувались ланцюжком, видирались на скелі.

Г На тлі блакитного неба, облитого нічним дощем, вирізьблюється кожна брунька, кожна пелюсточка.

Д З шаленою швидкістю мчали величезні брили льоду, з гуркотом тріскалися і знову поспішали.

13. Тільки форму множини мають усі іменники в рядку

- А** ліки, ножиці, Карпати
- Б** жнива, кеглі, плечі
- В** пахощі, Гімалаї, свята
- Г** Альпи, дрова, очі
- Д** ковзани, щипці, горіхи

14. Не відбувається подвоєння в усіх словах рядка

- А** іл...юзія, ан...али, спагеті...і
- Б** стокат...о, пан...о, ір...еальний
- В** беладон...а, мул...а, поетес...а
- Г** новел...а, ап...ерцепція, ім...ігрант
- Д** ат...аше, барок...о, ак...умулятор

15. Усі прикметники є відносними в рядку

- А** кисневий, учительський, дубовий
- Б** солдатський, скрипалеві, тітчин
- В** голубиний, кришталева, молодий
- Г** Маріїна, франківські, ведмежа
- Д** Шевченків, бетховенський, Андрієва

16. Усі слова іншомовного походження пишуться з буквою "и"

- А** д...с...дент, без...дейний, в...мпел
- Б** м...гдаль, тур...зм, аж...отаж
- В** к...пар...с, ц...када, ганд...кап
- Г** д...ліжанс, капр...з, л...берал
- Д** тр...пт...х, арх...варіус, к...шлак

17. Буква "и" пишеться в усіх словах рядка

- А** чеч...тка, ш...пучий, ч...модан
- Б** ч...пляння, ж...вучість, ч...рево
- В** ш...фрування, ч...йхана, ш...лудивий
- Г** ш...ньйон, ж...голо, ч...нуша
- Д** ш...фон, ш...лінг, ч...гарник

18. Правильно написано обидва слова рядка

- А Туреччина, Галиччина
- Б Сумщина, Хмельниччина
- В Острожчина, Вінниччина
- Г солдаччина, Звенигородщина
- Д Уманьщина, рекрутчина

19. Правильно поєднано всі прикметники з іменниками в рядку

- А надокучлива цеце, вчена ступінь
- Б запашна бера, тепла фланель
- В смачний бешамель, справедливе журі
- Г простора авеню, барабанна дріб
- Д оригінальне меню, сильний мігрень

20. Правильно утворено форми ступенів порівняння в рядку

- А вужчий, ласкавіший, більш оригінальніший
- Б найбільш кмітливий, якнайближчий, щонайкращий
- В більш зручний, самий чудовий, менш стриманіший
- Г зеленуватіший, якнайтепліший, легший від усіх
- Д більш суворий, самий вагомий, дуже цікавий

21. Правильною є відмінкова форма числівника

- А шестисот п'ятдесяти семи
- Б шістсот п'ятдесяти семи
- В шестистам п'ятидесяти семи
- Г шістьмастами п'ятдесятьма семи
- Д шістьомастами п'ятдесятьома сіма

22. Разом пишуться всі займенники рядка

- А ні/чий, будь/хто, у де/кого
- Б де/який, що/небудь, де/що
- В аби/хто, казна/хто, ні/скільки
- Г де/ким, аби/чий, будь/з/ким
- Д аби/що, ні/котрий, кого/сь

23. Орфографічну помилку допущено в рядку

- А хоч би, дарма що, коли б то, начебто
- Б буцімто, наврядчи, чимало, подай-но

- В** нехай, якось-то, абияк, тимчасом як
- Г** якраз, хіба що, щодо, цебто
- Д** не раз, нібито, ні на якому, скажи-бо

24. Лексично неправильним є словосполучення в рядку

- А** за дорученням керівництва
- Б** заходи для покращення
- В** зайняли перше місце
- Г** трапилося через непорозуміння
- Д** орієнтуватися по компасу

Варіант 3

1. Однакова кількість звуків і букв в кожному слові рядка

- А** заєць, щільно, щоденник, каміння
- Б** знищення, щедрість, їдять, бджілка
- В** рум'янець, щавель, українець, конференсьє
- Г** щільний, потьмяніти, пояснення, ячмінь
- Д** підживлення, джаз, дзеркало, надія

2. Звук [ц'] є в усіх словах рядка

- А** цяцька, цвіркун, кінець, цвях,
- Б** внучці, цікавий, чернець, революція
- В** комірець, гліцерин, циновка, левиця
- Г** церква, качці, місце, гаманець
- Д** цемент, цікавий, знавець, двадцять

3. Літеру "и" треба писати на місці крапок в усіх словах рядка

- А** пр...бережний, пр...завзятий, пр...білений, пр...судити
- Б** пр...крашений, пр...дорожній, пр...хорошити, пр...губити
- В** пр...міський, пр...власнити, пр...зирливий, пр...крашений
- Г** пр...купити, пр...тихий, пр...ходити, пр...звище
- Д** пр...співувати, пр...бутки, пр...подобний, пр...морожений

4. Прийменник ужито в реченні

- А** Не гайся хлібом – тож-бо гріх.
- Б** Хома хоч-не-хоч мусив добирати особливі слова.
- В** Поблизу двору гвалтували собаки.

- Г А це теж чого-небудь варто.
- Д Нарешті вони домовились.

5. Усі слова написано правильно в рядку

- А баскський, наймацький, адвокацький
- Б меккський, сиваський, кременчуцький
- В французький, диригенський, робітництво
- Г воронезький, казахський, свідотство
- Д нью-йоркський, карабаський, дамаскський

6. Орфографічну помилку допущено в рядку

А На двох поверхах музею співіснують два стилі: українське барокко та європейський класицизм.

Б Валерій Лобановський мав безперечний авторитет серед футболістів професіоналів, гравців і вболівальників.

В Ряд віньєток – сцени з життя українських селян – сповнені динаміки та експресії.

Г Почався феєрверк звуків, якась фантасмагорія, де вчувалися мотиви Шуберта, класичні звуки Бетховена.

Д Героїчний кіноепос Довженка доніс до найдальших закутків планети колорит української душі.

7. Усі слова пишуться разом у рядку

- А що/небудь, аби/кому, будь/що
- Б аби/хто, де/якого, ані/трохи
- В чи/мало, кому/сь, чого/небудь
- Г де/далі, тим/таки, де/котрий
- Д аби/який, дарма/що, будь/де

8. Усі іменники чоловічого роду в рядку

- А гуаш, шимпанзе
- Б конференсьє, меню
- В нежить, тюль
- Г аташе, вар'єте
- Д біль, путасу

9. Усі слова до слова "обхідливий" є синонімами, окрім

- А увічливий
- Б слухний

- В ґречний
- Г тактовний
- Д чемний

10. Буква о пишеться в усіх словах рядка

- А к...рявий, г...няти
- Б к...тушка, х...зяйка
- В м...настир, кр...пива
- Г к...тити, от...ман
- Д проп...ганда, кор....вай

11. Немає помилок у слововживанні в рядку

- А Ми підписались на газету на весь рік.
- Б По закінченні школи вступив до університету.
- В Заслуговує уваги даний факт.
- Г Податкова інспекція мала намір порушити кримінальну справу.
- Д Не виключено, що презентація пройде завтра.

12. Правильно визначено зміст фразеологізму в рядку

- А бути на коні – підніматися над кимось
- Б вискочити на сухе – зчинити сум'яття
- В із себе вискакувати – злитися
- Г узяти в шори – розкритикувати
- Д гарбуза дати – прийняти безповоротне рішення

13. Дієприкметники вжито в рядку

- А вишитий, змарнілий
- Б оповитий, лимонний
- В забезпечений, неоцінений
- Г оксамитовий, сказаний
- Д запрошений, здоровенний

14. Усі дієприкметники є пасивними, окрім

- А засіяне поле
- Б написаний лист
- В випрасувана сорочка
- Г помитий посуд
- Д навислі гілки

15. Подовження в орудному відмінку відбувається в обох іменниках рядка

- А** височінь, фальш
- Б** матір, віддаль
- В** мідь, верф
- Г** скатерть, деталь
- Д** зелень, блакить

16. Не мають закінчень усі слова рядка

- А** додолу, востаннє, молодець
- Б** зненацька, потихеньку, відчувати
- В** опівночі, радість, колібрі
- Г** розкіш, зробивши, нанівець
- Д** знаряддя, барбекю, зранку

17. Правильну відмінкову форму числівника наведено в кожному рядку, окрім

- А** Зустріч із ста сорока шістьма студентами відбулася у вівторок.
- Б** Текст надруковано на двохстах вісімдесятьох чотирьох сторінках.
- В** Сума чисел дорівнює семистам шістдесяти восьми.
- Г** Острів знаходиться в чотирьохстах дев'яноста трьох метрах від берега.
- Д** Серед восьмиста сорока семи приток Дніпра є велика річка Прип'ять.

18. Помилку допущено в рядку

- А** зустрітися з Пушкарем Дмитром Савичем
- Б** поспілкуватися з Гончаром Іваном Зіновійовичем
- В** навчатися з Кулішом Степаном Миколовичем
- Г** підійти до Задніпрянца Микити Романовича
- Д** подорожувати з Турчином Павлом Григоровичем

19. Подвоєння приголосних відбувається в усіх словах рядка

- А** від...звеніти, міськ...ом, ір...аціональний
- Б** від...зеркалення, юн...ат, юн...ий
- В** контр...еволюція, цін...ий, гречан...ий

- Г від...авна, рослин...ий, соколин...ий
- Д воз...єднання, тканин...ий, зміїн...ий

20. Усі слова в рядку написано правильно

- А бізнес, колібрі, ажиотаж, парашут
- Б піраміда, фінанси, аксиома, брошура
- В таксі, кінджал, санаторій, журі
- Г система, траекторія, поні, феєрверк
- Д пріоритет, диякон, химера, тенденція

21. До жодної з відмін не належать усі іменники рядка

- А жалюзі, майбутнє, Козак (Іван)
- Б алібі, ампула, Козак (Ганна)
- В штани, пюре, Карпенко (Андрій)
- Г Черкаси, рандеву, цуценя
- Д сани, бюро, весілля

22. Помилково узгоджено числівник з іменником у рядку

- А п'ятеро хлопців
- Б четверо дівчат
- В півтора аркуша
- Г чотири райони
- Д три товариші

23. Помилку в написанні особового закінчення дієслова утворено в рядку

- А люблять, біжать
- Б читають, сплять
- В говорять, стоять
- Г знають, іржуть
- Д полють, гудять

24. Усі прислівники пишуться разом

- А без/вісти, в/ранці, на/швидкуруч
- Б на/двоє, по/двоє, мимо/хідь
- В у/трьох, по/десятеро, мимо/хить
- Г в/цілому, в/обмін, с/підлоба
- Д в/основному, на/щастя, горі/лиць

Використана та рекомендована література

1. Авраменко О. Українська мова (рівень стандарту) : підручник для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти / О. Авраменко. – Київ : Грамота, 2019. – 212 с.
2. Авраменко О. Українська мова та література : довідник. Завдання в тестовій формі / О. Авраменко, М. Блажко. – Київ : Грамота, 2020. – Ч. 1. – 496 с.
3. Берест Т. М. Українська мова і література. Експрес-підготовка / Т. М. Берест, І. О. Помазан. – Київ : Літера ЛТД, 2012. – 280 с.
4. Наконечна Л. Б. Сучасна українська мова: Фонетика. Орфоепія. Морфологія. Графіка. Орфографія : навч. посіб. / Л. Б. Наконечна. – 2-ге вид., допов. і перероб. – Івано-Франківськ : НАІР, 2014. – 108 с.
5. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : підручник. – 2-ге вид., допов. – Київ : ВД "Слово", 2010. – 328 с.
6. Сучасна українська мова : підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономаріва. – Київ : Либідь, 1997. – 400 с.
7. Теорія і практика підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури : мат-ли Всеукр. науково-метод. семінару. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2017. – 362 с.
8. Українська мова професійного спрямування (теорія і практика) : навч. посіб. / за ред. М. В. Стасик, В. М. Ткачук, О. О. Стадніченко та ін. – Запоріжжя : ЗНУ, 2009. – 280 с.
9. Черемська О. С. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч.-практ. посіб. для іноземних студентів усіх напрямів підготовки / О. С. Черемська, В. Г. Сухенко, Н. М. Карікова. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. – 172 с.
10. Волкова І. В. Українська мова. Морфологія [Електронний ресурс] / І. В. Волкова, О. В. Масло. – Режим доступу : http://repository.khpa.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/590/1/Vol_mrek_2.pdf.

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Фонетика.....	5
Розділ 2. Лексика.....	17
Розділ 3. Фразеологія.....	29
Розділ 4. Орфографія.....	37
4.1. Уживання апострофа.....	37
4.2. Уживання м'якого знака.....	43
4.3. Правопис префіксів.....	49
4.4. Правопис іншомовних слів.....	54
4.5. Спрощення в групах приголосних.....	60
4.6. Зміни приголосних у процесі словотворення.....	65
4.7. Подвоєння та подовження приголосних.....	70
4.8. Правопис частки НЕ.....	79
4.9. Правопис частки НІ.....	80
Розділ 5. Морфологія.....	85
5.1. Іменник.....	85
5.2. Прикметник.....	99
5.3. Числівник.....	105
5.4. Займенник.....	118
5.5. Дієслово.....	126
5.6. Особливі форми дієслова.....	135
5.7. Прислівник.....	141
5.8. Службові частини мови.....	147
Розділ 6. Варіанти для самостійного опрацювання тем.....	173
Використана та рекомендована література.....	187

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

УКРАЇНСЬКА МОВА

Навчальний посібник

У двох частинах

Частина 1

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Укладачі: **Будянська** Вікторія Анатоліївна
Мариківська Галина Анатоліївна

Відповідальний за видання *Т. А. Борова*

Відповідальний редактор *О. С. Вяткіна*

Редактор *Н. І. Ганцевич*

Коректор *Н. І. Ганцевич*

План 2022 р. Поз. № 28-ЕНП. Обсяг 189 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

---

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.*